

NEDEN “KÂİNATTAN SORUMLUYUZ”?

Bismillahirrahmanirrahim

Rabbimize sonsuz hamd, Efendimiz’e salat, âl ve ashâbına selâm olsun

Sürekli gündemde olan, hakkında birçok şey yazılmış, söylenmiş bir konuda yazarken farklı bakış açıları ile yaklaşılmadığı ve konunun farklı boyutları gösterilmediği sürece tekrara düşüleceği açıktır. Biz böyle bir tehlikenin farkında olarak yüce dinimizi ve kültürümüzü ilgilendiren güncel konulara dair yayınladığımız seri çalışmaların dördüncüsünde özellikle son yıllarda dünya gündemine oturan ÇEVRE konusunu farklı boyutlarıyla değerlendirmeye karar verdik.

“Kainattan Sorumluyuz” ifadesi ilk bakışta çok iddialı bir başlık olarak görülebilir; neden “Çevremizden Sorumluyuz” demediğimiz sorulabilir. “Çevre” denince ilk aklımıza gelenler çöpler, atıklar ve küresel ısınma gibi en yakınımızda olan ve hemen hissettiğimiz sorunlar olacaktır. Bu, konunun bir boyutunu oluşturmakla birlikte biz, kendimize biraz daha geniş bir ufuk belirledik. Kelâmî, felsefî, ahlâkî, fıkhi, tarihi, sanatsal, güncel ve pratik gibi birçok yönden bakış yapabileceğimiz bir alanı, insan yaşayışına etkide bulunan, onu çevreleyen alan olarak kâinatı içeren bir dosya hazırlamak istedik. Bu anlamda “Çevre” kelimesi bizim ele almak istediğimiz konuları kapsayıcı olmayacaktı. Kâinattan kastımız da en yakınımızdan başlayarak en uzağımıza kadar içerisinde yaşamımızı sürdürdüğümüz, bundan dolayı sorumluluğunu üstlendiğimiz varlıklar ve olaylar dünyasıdır.

Uzun bir ön çalışma ile belirlediğimiz dosyamız 32 makaleden oluşmaktadır. Dosyamıza Şinasi Gündüz’ün dinlerin çevreye bakışını sunduğu makale ile başlıyoruz. İnsanın çevreye karşı davranışının şekillenmesinde dinî-ahlâkî öğretinin etkisinin anlatıldığı “Çevre-Ahlâk İlişkisi” isimli makalemiz tabiata karşı sorumluluklarımızın çerçevesini üç ana başlıkla çizmektedir. “Kâinattaki Denge ve Hikmeti Anlatan Âyetlerden Seçmeler”, “Hz. Peygamber’in Çevre Duyarlılığı”, “Fıkıh Kültüründe İhtiyaç ve İmkan”, “Kur’an ve Hadislere Dayanarak Bir Çevre Ahlâkî Teorisi Oluşturulabilir mi?” başlıklı yazılar makalelerimizden bazılarıdır. “Sufi Dilinde Bilgi ve Aşk” makalesini okurken dinlenmiş olacaksınız. Tasavvufî boyutla devam etmek isterseniz “İslâm’ın Çevre Anlayışının Ana Meselesi Olarak Fıtratı Korumak” ve “İbnü’l-Arabî’ye Göre İnsanın Hilâfeti” makaleleri tam size göre... Çevre Bakanımız Veysel Eroğlu, İstanbul İl Çevre Müdürü Mehmet Emin Birpınar, İbrahim Özdemir, Kenan Gürsoy, Orhan Kural, Nasuh Mahruki ve Murat Pay ile farklı açılardan gerçekleştirdiğimiz söyleşiler, dosyamızın zevkle okunacak, rahatlatıcı bölümlerini oluşturmakta. Cemal Gülas’ın doğanın insan hayatına yaptığı etkileri anlatan denemesi ve Fatma K. Barbarosoğlu’nun biriktirmek ve dağıtmayı anlattığı denemesi dosyamızın diğer renklerinden. Ömer Lütfü Mete ise “Medya ve Kirlilik” isimli yazısında kirliliğe farklı bir bakış getirmekte. “Çevrecilik Tarihi ve Türkiye’de Çevre Örgütleri”, “Çevre Sorunları”, “Sürdürülebilir Kalkınma Dünyayı Kurtarır mı?”, “Geri Dönüşüm” konunun teknik ve pratik yönünü oluşturan makaleler. Fetva, Portre, Arşiv, Sanat, Sinema/Kitap yazılarının da ilginizi çekeceğinden eminiz.

Beğeneceğinizi umduğumuz güzel bir dosya ile karşınızdayız.

Yayına hazırlık, tasarım ve baskı süreçlerinde katkısı bulunan herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Rabbimiz işlerimizi kolaylaştırsın, hayırla sonuçlandır.

4 İSLÂM DIŞI DİNLERDE DOĞAL ÇEVRE

Prof. Dr. Şinasi Gündüz

8 ÇEVRE – AHLÂK İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Mustafa Çağrı

14 ÇEVRE VE ORMAN BAKANI İLE ÇEVREMİZE BAKIŞ

Prof. Dr. Vessel Eroğlu

20 İMKÂN - İHTİYÂÇ DENGESİ

Doç. Dr. Rahmi Yaran

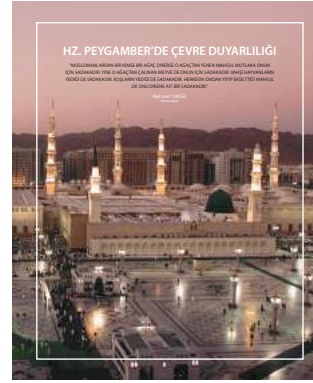
26 KÂİNATTAKİ DENG VE VEHİKMETİ ANLATAN AYETLERDEN SEÇMELER

Dr. Asım Cüneyd Köksal

28 HZ. PEYGAMBER'DE ÇEVRE DUYARLILIĞI

Mehmet Yüksel

32 KUR'ÂN VE HADİSLERE DAYANARAK BİR ÇEVRE AHLÂKİ TEORİSİ GELİŞTİRİLEBİLİR Mİ?

Dr. Ömer TÜRKER

36 SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY

42 İSLÂM'IN ÇEVRE ANLAYIŞININ ANA MESELESİ OLARAK "FİTRATI KORUMAK"

Ekrem DEMİRLİ

46 SÖYLEŞİ

Prof. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

50 "ŐÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA" DÜNYAYI KURTARIR MI?

Dr. İbrahim USLU

62 PARA YENMEZ, YEDIĞİMİZ EKMEK TOPRAKTIR

Dr. Uğur ÖZESMİ

66 SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Orhan KURAL

70 BİRİKTİRE BİRİKTİRE

Fatma K. BARBAROSOĞLU

72 ÇEVRECİLİĞİN TARİHİ ve TÜRKİYE'DE ÇEVRECİLİK

Kerim YATĐIN

76 MEDYA VE KİRLİLİK

Ömer Lütfü METE

78 SUFİ DİLİNDE SU, BİLGİ VE AÇ

Sema ÖZDEMİR

82 İBN'ÜL-ARABİ'YE GÖRE İNSANIN HİLÂFETİ

Dr. Semih CEYHAN

86 ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI VE 18. YÜZYILDA OSMANLI KÂİNAT ALGISI

Ayşe Tek BAŞARAN

92 FETVALARDA ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN TEZÂHÜRLERİ

Emine ARSLAN

98 ARŐIV BELGELERİNE GÖRE OSMANLIDA ÇEVRE

Ayhan IŞIK

102 RAVZA-I MUTAHHARA VE KÂBE TEMİZLİĞİ: FERÂŞET-İ ȘERİFE

Doç. Dr. Ahmet KAVAS

108 SÖYLEŞİ

Nasuh MAHRUKİ

112 GERİ DÖNÜŞÜM VE ÇEVRE

Esra DEĞİRMENCİ

114 ATIK PİLLER VE ÇEVRE ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ TESİRLERİ

Neşe SOYER

116 ÇÖZÜMÜN ADI: GERİ DÖNÜŞÜM

Yavuz SOYSAL

122 SÖYLEŞİ

Doç. Dr. Mehmet Emin BİRPINAR

126 OSMANLI MİNYATÜRÜNDE TABİAT BETİMLEMELERİ ÜZERİNE DENEME

Hesna HARAL

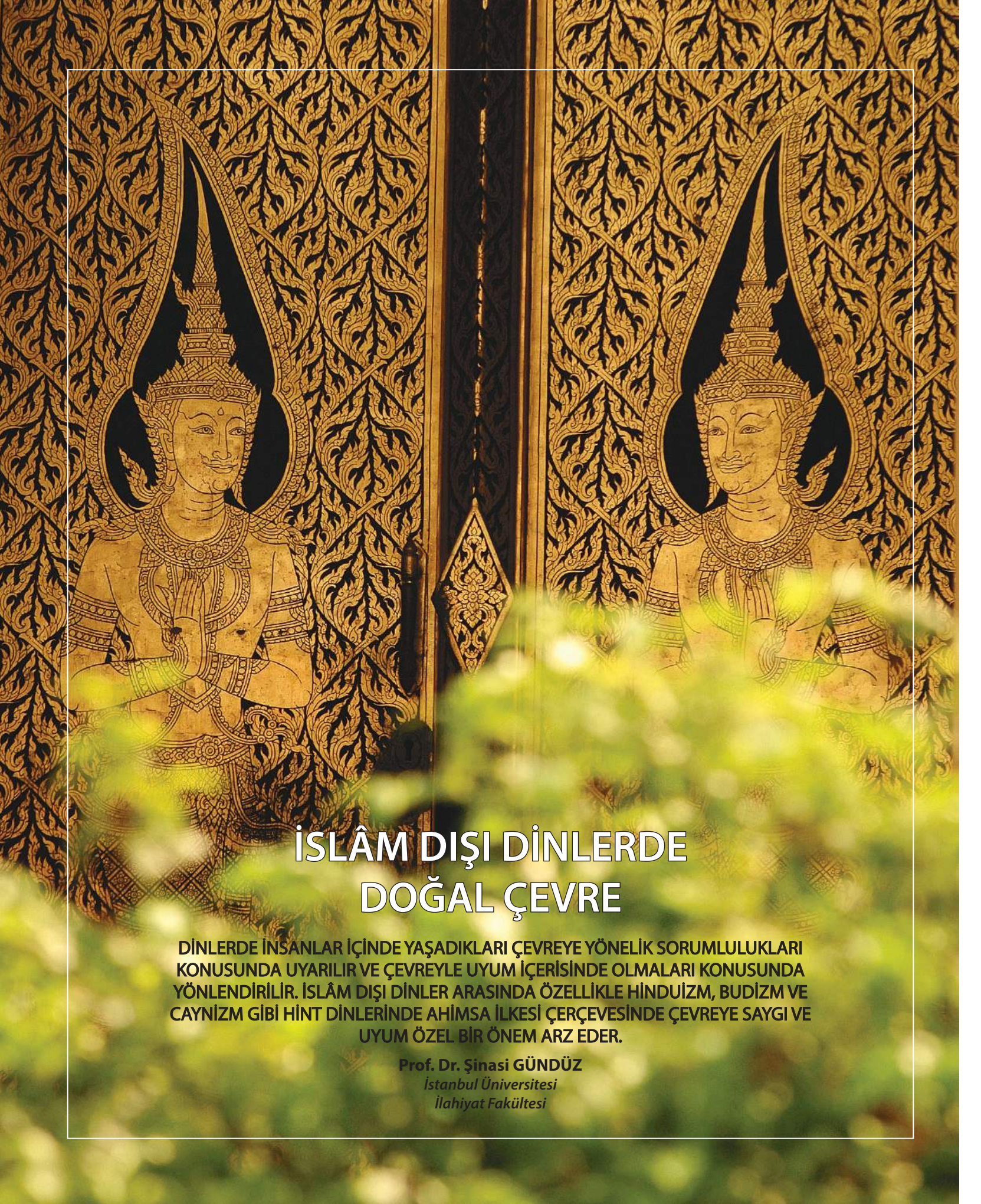
130 TÜRKÜLER VE TOPRAK MOTİFİ ÜZERİNE

Mehtap DEMİR

132 SİNEMA

Murat PAY

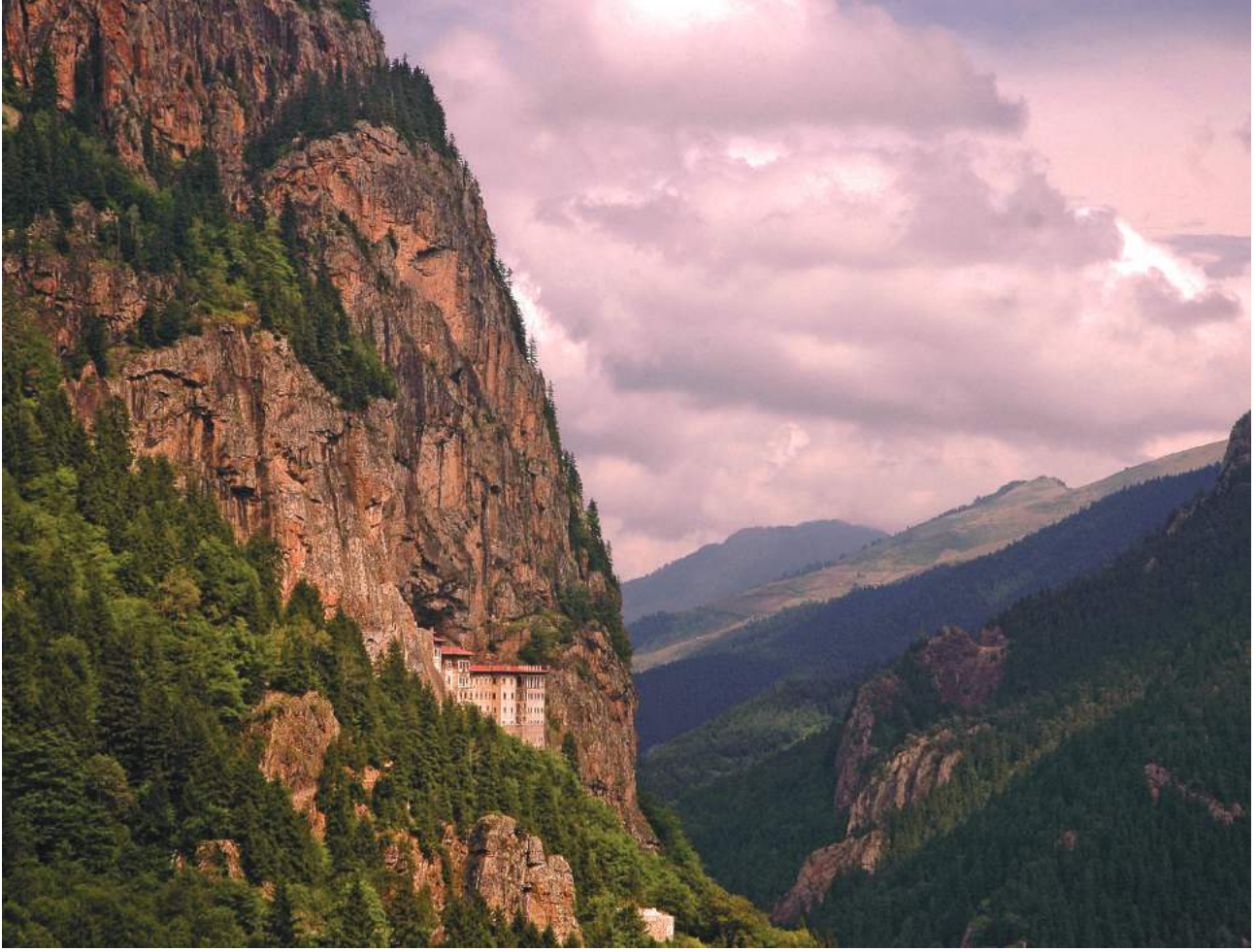
135 KİTAP

İSLÂM DIŞI DİNLERDE DOĞAL ÇEVRE

DİNLERDE İNSANLAR İÇİNDE YAŞADIKLARI ÇEVREYE YÖNELİK SORUMLULUKLARI KONUSUNDA UYARILIR VE ÇEVREYLE UYUM İÇERİSİNDE OLMALARI KONUSUNDA YÖNLENDİRİLİR. İSLÂM DIŞI DİNLER ARASINDA ÖZELLİKLE HİNDÜİZM, BUDİZM VE ÇAYNİZM GİBİ HİNT DİNLERİNDE AHİMSA İLKESİ ÇERÇEVESİNDE ÇEVREYE SAYGI VE UYUM ÖZEL BİR ÖNEM ARZ EDER.

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ
*İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi*

□ Bütün inanç sistemleri insanı ve insana yönelik hakikat ve kurtuluş telakkilerini öğretilerinin merkezine alırlar. Bu bağlamda dinin bütün kural ve öğretileri insana yönelik bir eğitim ve öğretimi amaçlar. İnsan kendisini kuşatan maddî ve manevî âleme ilişkin bilgilendirilir ve gerek metafizik gerekse maddî âleme yönelik tutum ve davranışları belirlenip tanımlanmaya çalışılır. Bu çerçevede dinler insanın doğal çevreye bakışını yönlendirmeye ve çevresiyle ilişkisini düzenlemeye de ayrı bir önem verirler.

İslâm dışı inanç sistemleri arasında tek tanrı inancına yer veren geleneklerde maddî âlem Tanrı tarafından yaratılan ve düzen verilen bir varlık olarak değerlendirilir. Kutsal metinlerde yaratılış, evrenin var edilişine yönelik bir kıssayla başlar. Örneğin Kitâb-ı Mukaddes'te bu kıssanın yer aldığı Tekvin kitabı ön-

celikle yüce Tanrı tarafından göklerin ve yerin yaratılmasını anlatır. Sonra ışığın, suyun, yeryüzünün ve benzeri unsurların yaratılışı anlatılır. Yaratmanın son safhasında ise insan vardır. Böylelikle kutsal metin, diğer her şeyin insan için yaratıldığına vurgu yapar. Düalizmi ya da iki tanrıcılığı esas alan dinlere baktı-

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta insanın gerek sosyal gerekse doğal çevresine uyum içerisinde olması istenir. Öldürmemek, çalmamak, başkasının malına ve ırzına göz dikmemek gibi ilkeler dinin temel kuralları arasında zikredilir.

ğımızda ise maddî âleme yönelik olarak farklı yaklaşımların var olduğunu görürüz. Gnostisizmi esas alan Sâbiilik ve Maniheizm gibi dinlerde maddî âlem varlık itibarıyla kötülük âlemine ait olan ve kötülük tanrısı tarafından yaratılan bir unsur olarak değerlendirilir. Dolayısıyla insanın elden geldiğince maddî âlemden

ve kendisini ona bağlayacak ortamlardan uzak durmasının önemi üzerinde durulur. Tarihinde zaman zaman Tanrı inancı açısından düalist yaklaşımları da ön plana çıkaran Mecûsilik'te ise maddî âlem de yüce tanrı Ahura Mazda'nın bir eseri olarak görülür. Çoktanrıcılığa ve paganizme yer veren inanç sistemlerinde de maddî âlemin bir şekilde tanrısal âlem tarafından var edildiği kabul edilir.

Dinlerde insanlar içinde yaşadıkları çevreye yönelik sorumlulukları konusunda uyarılır ve çevreyle uyum içerisinde olmaları konusunda yönlendirilir. İslâm dışı dinler arasında özellikle Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi Hint dinlerinde Ahimsa ilkesi çerçevesinde çevreye saygı ve uyum özel bir önem arz eder. Hiçbir canlıya zarar vermeme ilkesine dayalı Ahimsa ilkesi bağlamında bu dinlerde insanlar bir arada yaşadıkları diğer canlılara yönelik her türlü şiddetten uzak tutulur. Bu dinsel geleneklerden bazılarında canlı ya da cansız bütün varlıkların bir ruh taşıdıkları ve dolayısıyla onların incitilmemesi gerektiği dinsel bir öğre-

ti olarak kabul edilir. Örneğin Caynistler özellikle son dönemlerde evrendeki her varlığın ruhsal bir yapıya sahip olduğu anlayışına binaen her çeşit varlığa zarar vermeyi yasaklayan Ahimsa ilkesine sıkı sıkıya bağlılıklarını dile getirirler. Konfüçyanizm ve Taoculuk gibi dinlerde de çevreyi koruyup gözetmek ve ona zarar vermemek oldukça önemli görülür.

Mecûsilik ve Sâbilik gibi Ortadoğu kökenli dinlerde ise insanın doğal çevresini oluşturan özellikle su ve ateş gibi varlıkların kutsiyeti ön plana çıkar. İnsanın bunları kirletmemesi dinî bir yükümlülük olarak değerlendirilir. Özellikle Mecûsilerde su ve ateşin yanı sıra toprak da kutsal olarak değerlendirilir ve bunlara yönelik kirlilik içeren her türlü davranış dinen günah olarak görülür. Örneğin bu çerçevede Mecûsiler ateşi, suyu ve toprağı kirletecek her davranışı yasaklarlar, hatta kirli sayıldığından dolayı cesedi toprağı gömerek, ateşte yakarak ya da suya atarak defnetmeyi ya da ortadan kaldırmayı caiz görmezler. Günümüz Mecûsilerinden Hindistan Parsileri'nin yaptıkları gibi

Dakhma adı verilen üstü açık mezar binalarında cesetler vahşi hayvanlara bırakılır.

Çevreye saygı ve çevreyle uyum içerisinde olma Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da önemli bir yer tutar. Her iki inanç sisteminde de insanın gerek sosyal gerekse doğal çevresine uyum içerisinde olması istenir. Öldürmemek, çalmamak, başkasının malına ve ırzına göz dikmemek gibi ilkeler dinin temel kuralları arasında zikredilir. Kişinin komşusunu kendisi gibi sevmesi, gerek Tevrat gerekse İncil metinlerinde temel ilkeler arasında sayılır. Benzer şekilde doğal çevreye karşı da saygılı olmak ve çevreyi tahrip etmemek üzerinde durulur. Doğal çevre tanrının yarattığı olarak insan emrine verilen bir unsur olarak değerlendirilir. Her ne kadar Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde zaman zaman doğal çevrenin tahrip edilmesine ya da lânetlenmesine yönelik bazı ifade ve olaylara yer verilse de bunlar istisnai durumlar olarak görülür. Bu istisnai durumlara Yahudilik'ten bir örnek olarak Eriha'nın Yeşu tarafından fethiyle Yahudi kutsal met-

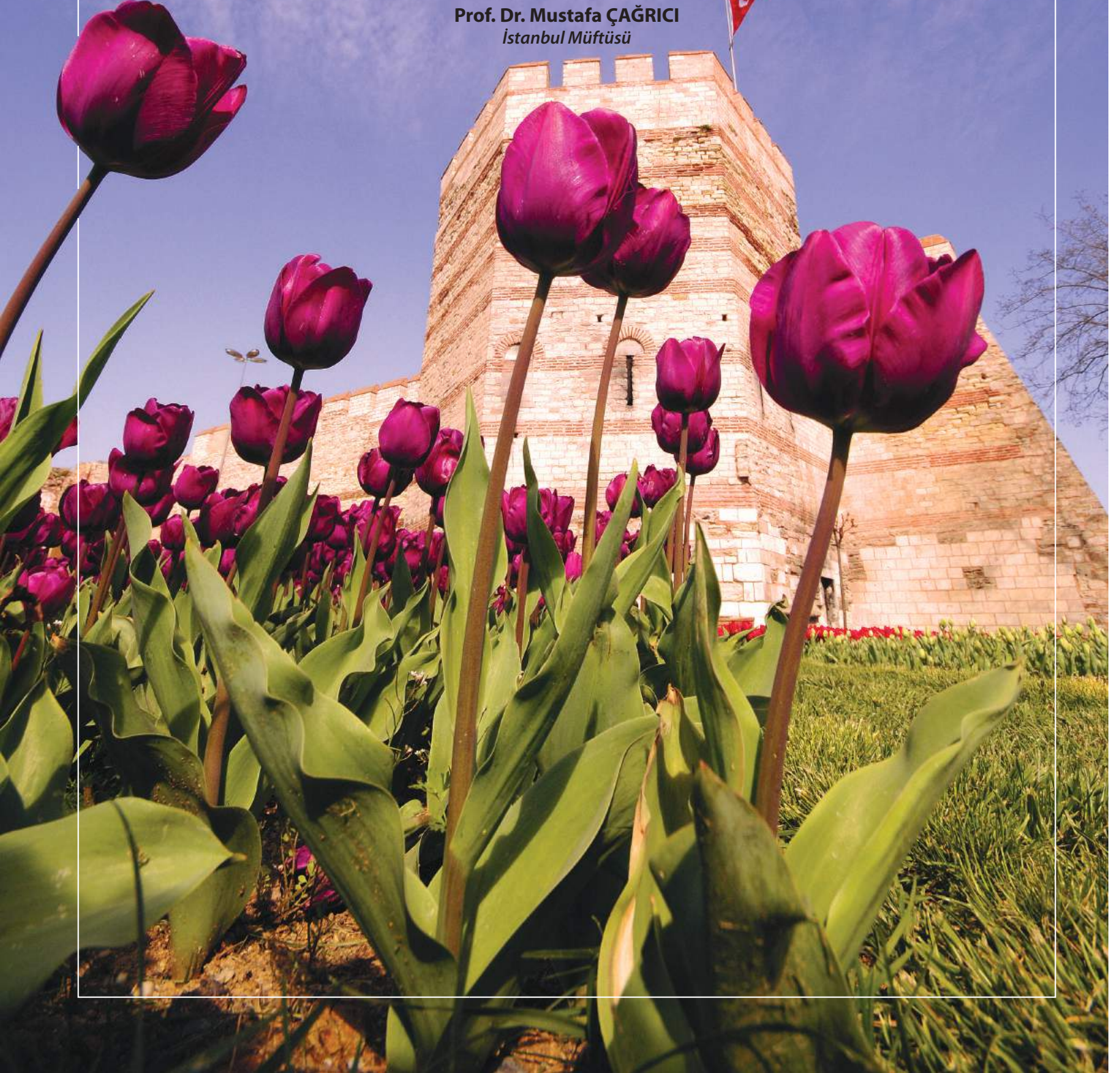
nindeki şu ifadeler verilebilir: "... ve erkek ve kadın, genç ve ihtiyar, öküz, koyun ve eşek, şehirde ne varsa hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler. ... Şehri ve şehirdekilerin hepsini ateşe verdiler; yalnızca gümüş, altın, tunç ve demirden eşyayı Rabbin evinin hazinesine koydu" (Yeşu 6:21-24). Hristiyanlık'la ilgili olarak ise bu istisnai durumlara İsa'nın meşhur "incir ağacını lânetlemesine yönelik" kıssası (Markus 11:12-21; Matta 21:19) örnek verilebilir.

Buna göre, incir yeme ümidiyle yaklaştığı ağaçta yiyecek meyve bulamayınca (ki İncil yazarları, o sırada incir mevsimi olmadığını vurgularlar, bu durumda ağaçta incir bulunmaması gayet doğaldır) ağacı bile lânetlemekten kaçınmamaktadır. İnciller'de, bu lânetlemenin ertesi günü ağacın kökten kuruduğu anlatılır. Bu istisnai durumlar bir tarafa gerek Yahudilik'te gerekse Hristiyanlık'ta genel olarak insanın doğayı tahrip etmemesinin dinî bir gereklilik olduğu belirtilir. ■

ÇEVRE – AHLÂK İLİŞKİSİ

TUTKUSUNU TANRILAŞTIRDIĞI İÇİN, TABİATLA ARASI BOZULAN TEK YERYÜZÜ VARLIĞI İNSAN OLDU. ELDE ETTİĞİ BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK BAŞARILARI KULLANARAK, TABİATA KARŞI SAVAŞA GİRİŞTİ; HALEN DEVAM EDEN BU SAVAŞTA İNSANOĞLU, HAKİMİYET KURMA VE ZEVLİK ALMA TUTKUSU İÇİN GÜCÜ ORANINDA ÇEVRESİNİ YAKIYOR, YIKIYOR, KIRLETİYOR, TÜKETİYOR, ÖLDÜRÜYOR, YOK EDİYOR.

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI
İstanbul Müftüsü

□ Worldwatch Enstitüsü'nün araştırmalarını içeren ve TEMA Vakfı tarafından yayınlanan "Dünya'nın Durumu 2004" başlıklı bir rapor, aşırı tüketimin "dünyayı tükettiğini"; insanoğlunun ruhundaki din, aile, toplum ve sosyalleşme duygularının yerini yeni dünya insanında "sahip olma ve tüketme" dürtülerinin aldığını vurguluyor. Raporda tüketimin milyarlarca insanda yeni bir bağımsızlık duygusu yarattığı, gereğinden fazla ya da hatalı tüketimin hem sağlığını hem de doğal çevreyi 'ateşe' attığı gözler önüne seriliyor.

Dünya Doğal Hayat Fonu'nun doğal kaynaklar üzerine yaptığı başka bir araştırma raporu, günümüzdeki tüketim çılgınlığının dünyanın sonunu hazırladığını, son otuz yılda dünya üzerindeki doğal kaynakların üçte birinin insanlar tarafından tüketildiğini gösteriyor. Oysa tabiatı yaratan hikmetli güç, ondaki bütün imkânları her varlığın normal düzeydeki ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde karşılamasına yetecek düzeyde yaratmıştır. "O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Doğrusu insanoğlu çok zalim, çok nankördür!"¹

Bütün canlılar içinde normal ihtiyaçlarının ötesinde, israfta sınır tanımayacak kadar aşırı derecede tüketebilen tek varlık insandır. Yüce yaratıcı -insanoğlunu sınamak üzere- bir yandan ona böyle bir aşırı tüketim tutkusu verirken, diğer yandan yine ona bahsettiği aklın ve gönderdiği dinin aydınlatmasıyla arzularını normal ihtiyaçlarına göre sınırlaması ödevini de yüklemiştir. Nitekim bu iki imkânı doğru kullandığı sürece insanoğlu kendi ihtiyaçlarıyla birlikte, etrafını kuşatan canlı ve cansız tabiatın dengesini bozmamaya, hatta onu himaye etmeye de özen göstermiş, böylece çevresi için bir rahmet olmuştur. Ancak bilhassa bilim ve teknolojinin şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde geliştiği toplumlarda bir yandan dinî hayat ve dinin kazandırdığı derin sorumluluk duygusu zayıflamış, diğer yandan -akıl çağı denilen bu dönemde- gerçekte akıl da yalnızca insanoğlunun *hakim olma ve haz alma tutkularına* hizmet etmek üzere bilgi ve teknik üreten basit bir araç olarak anlaşıp, insanlık hayatının varlık şartlarının yok edilmeye doğru gittiğini göremeyecek derecede körleştirilmiştir. Bu sebeptendir ki, insan tabiatla olan hayat damarlarını kesmekte olduğunun farkına varamamaktadır. Sonuçta insanoğlu dinî ve ahlâkî bağlardan kurtulmuş bulunan aşırı zevklerini, tüketim ve hakimiyet tutkularını

doyurma uğruna dünyayı küresel ısınmadan çevre kirliliğine, canlı türlerinin yok edilmesine kadar varan felaketlerin içine sürüklemiştir.

Aşırı tüketim tutkusu yüzünden 30-40 yıl gibi kısa zamanda ekolojik dengenin bozulması ve çevrenin tahrip edilmesi, canlı türlerinin yok olması gibi felaketler göz önüne alındı-

İnsanın aslı topraktır, yaratanı da Allah'tır. O halde insan yaratanı da toprağı da, topraktakileri, dünyadakileri de sevmelidir. Bu sevgisini Allah'a karşı saygı, çevresine karşı merhamet ifadesi olan tutumlarıyla, eylemleriyle dışa vurmalıdır.

ğında, tutkuların frenlenmesine dinlerin verdiği önemin, -başka bakımlardan olduğu gibi- çevre ahlâkî bakımından da ne kadar değerli olduğu; hem tabiat hem de insanlık için ne kadar büyük bir hayati önem taşıdığı çok net olarak anlaşılmaktadır. Bu ana sorun orta yerde durduğu sürece, yani insanların ihtiraslarını tatmin etmeleri hayatın birinci hedefi olarak algılandığı, insanla ilgili sistemler, düzenlemeler, kurallar doğrudan veya dolaylı olarak onu bu yıkıcı hedefe ulaşmaya özendirecek şekilde kurgulandığı müddetçe, çevreyle ilgili olarak alınan diğer tedbirlerin olumlu etkileri geçici ve aldatıcı olacak; bu tür kısır tedbirler, belki de gerçek tedbirlerin görülmesini de perdeleyecektir.

Özellikle modernizmin ürettiği dünya görüşü ve ahlâk anlayışının dünyayı kuşatmasıyla özgürlük adına ama gerçekte kazanma uğruna- insanların bireycilikleri yani bencillikleri, ben-merkezlilikleri, zevk eğilimleri, tüketim tutkuları sürekli kışkırtılmaktadır. Günümüzde devlet, siyaset, eğitim, ekonomi gibi toplumsal kurumlar, anılan eğilimlerin doyurulması için fırsatlar ve imkânlar oluşturma yönünde kullanılıyor. Olağan üretim imkânları yetmeyince dengeler zorlanıyor. Böylece küresel çevre sorunlarının sebepleri hazırlanıyor. İş buraya gelince artık çevreyi korumak veya var olan sorunları ortadan kaldırmak için alınan önlemler son derece yetersiz, kısa soluklu kalıyor, hatta aldatıcı ve dolayısıyla yeni tehlikelere davetçi olabiliyor.

İslâmî öğreti ve onun İslâm medeniyetindeki tezahürleri derinlemesine incelendiğinde bu öğretinin, insanla tabiat ve çevre arasında üç yönlü bir ilişki kurduğu, bundan dolayı da tabiat karşısında insana üç yönden sorumluluk yüklediği söylenebilir.

1. Ontolojik ilişki

İslâm'ın çevreyle ilgili temel yaklaşımını ve ilkelelerini, öncelikle onun Allah-insan-tabiat arasında kurulmasını öngördüğü ilişkide aramak gerekir. Çok bilinen ifadeyle İslâm tevhid dinidir. Ontolojik olarak her şey özünde Bir'e (Allah'a) dayanır. Tasavvuftaki derin ifadesiyle her şey O'nun cemâl ve celâl sıfatlarının tecellîsinden ibarettir. Bundan dolayı tabiat "Allah'ın âyetleri", O'nun varlığının ve ulu kudretinin işaretleri, delilleridir. İnsanın, tabiatın, çevrenin, göklerin ve yerin, her şeyin varlık nedeni, mâlikî ve sahibi O'dur. Dolayısıyla bu sayılanlara zarar veren, O'nun eserlerine zarar vermiş olur. Bütünüyle varlık O'nun "âyetleri" olduğuna göre, varlıktan kopan O'ndan kopar, O'ndan kopan varlıktan kopar. Gazâlî'nin, ölümsüz eseri İhyâ ulûmî'd-dîn'in sevgi konusuna ayırdığı bölümde derinlemesine inceleyip açıkladığı gibi, "sevgi" kavramının gerçek anlamıyla, O'nu seven varlığı sever, varlığı seven O'nu sever. Çünkü bütün varlıklar O'na vardı, için bütün sevgiler de O'nu sevmeye varır. İnsan O'nunla ve varlıkla, yani canlı ve cansız tabiatla, çevresiyle ontolojik olarak var olan bağı ahlâkî olarak da kurduğu zaman vahdetin bir parçası olur. Bu husus bir hadiste "Siz yeryüzünde-

kilere merhametli olunuz ki, göktekiler de size merhametli olsunlar"² şeklinde dile getirilmiştir. İnsanın aslı topraktır, yaratani da Allah'tır. O halde insan yaratani da toprağı da, topraktakileri, dünyadakileri de sevmelidir. Bu sevgisini Allah'a karşı saygı, çevresine karşı merhamet ifadesi olan tutumlarıyla, eylemleriyle dışa vurmalıdır. İslâm bilgin ve düşünürleri Allah'ın bütün buyruklarını iki ilkede toplarlar: "Allah'ın buyruklarına saygı, Allah'ın yarattıklarına şefkat."

Bu kısa açıklama gösteriyor ki, insanla tabiat arasındaki ontolojik bağı koparan, bundan dolayı insanın tabiatı karşı ahlâkî sorumluluğunu da yok eden modernist zihniyetin tabiatı yaklaşımının aksine, Kur'an'ın terbiye ettiği ruh, kendisini tabiatın dışında, onu fethetmeye, istila etmeye ve keyfince kullanmaya giriştiği; keyfine uymadığı zaman da cezalandırdığı bir yabancı, savaş açtığı bir düşman gibi görmez. *Aksine onun bakımından tabiat, kendisiyle kulluk kaderini paylaştığı bir dost*,³ üzerinde düşündüğünde kendisini Allah'a ve varlığın sırrına götüren bir rehberdir.⁴ Bundan dolayı da onun tabiatı karşı sorumlulukları vardır. Son birkaç yüzyılın en büyük talihsizliği, bilim ve teknolojinin böylesine asil ve ahlâkî ruhtan uzak kalmış ortamlarda gelişmesidir.

2. Yönetim ilişkisi

Kur'an-ı Kerim insanın "yeryüzünde halife olsun diye" yaratıldığını bildirir⁵ ve bu ifade genellikle Yaratıcı'ya halifelik, yani onun yasalarına göre yeryüzünü yönetme olarak yorumlanır. Yaratıcının, Kur'an-ı Kerim'in ilk âyeti olan Besmele'de, ve ilk sûresi olan Fâtiha'da geçen ilk sıfatları "Rahmân ve Rahîm"dir ve bu iki kelime O'nun rahmetinin, merhametinin var olan her şeyi kuşattığını anlatır. Buna göre, "yeryüzünde O'nun yasalarını yürütmekten sorumlu varlık" anlamında halifenin ilk görevi de -bir hadiste işaret buyurulduğu gibi⁶ - bu kuşatıcı rahmet ve merhameti O'ndan alıp varlığa yansıtmaktır. İnsanoğlunun yeryüzündeki temel misyonu budur ve insanı asıl güzelleştiren, yetkinleştiren, Kur'an'ın tabiriyle "şerefli varlık", İslâm düşüncesindeki deyimile "eşref-i mahlûkât" yapan da bu misyondur. İnsanı diğer bütün canlı-cansız varlıklardan ayıran ve ayrıcalıklı kılan akıl, zeka gibi üstün melekeler de ona bu misyonunu doğru anlaması ve uygulaması için verilmiştir. Kur'an'da buna işaret eden ve bu melekelerini doğru kullanmadıkları için insanları eleştiren pek çok âyet bulunmaktadır.

3. Fayda ilişkisi

Birçok âyette çeşitli doğal varlık ve olayların insana "müsahhar kılındığı", yani onun istifade etmesine uygun olarak yaratıldığı bildirilir. Ancak insanın bunlardan yararlanırken iki ölçüye dikkat etmesi istenir. İlki, tabiatın Allah'ın helal kıldığı şekilde ve helal kıldığı yollarla yararlanması, ikincisi Allah'ın tabiatı kurduğu düzeni bozacak, tabiata zarar verecek şekilde, tabiatın düzenini bozan zararlı bir mahlûk gibi davranmamasıdır. İnsanın tutkularını kontrol etmesi, nefsinin tanrılaştırmaması, israftan sakınması, her durumda ve şartta kanaatkâr ve ölçülü olmaya özen göstermesi gerektiği yönündeki pek çok âyet ve hadiste bu konu üzerinde önemle durulmuştur.

Yukarıda çok kısa olarak sunduğumuz İslâmî ilkelerin, doğal denge, çevre sağlığı gibi küresel konular açısından insanlık için ne kadar hayati önem taşıdığını, günümüzde yaşanan küresel çevre sorunları açıkça göstermektedir. Geçmişte bazı insan topluluklarının da bu ilkeleri ihlal ettiği, halifelik misyonundan saptığı, Allah'a asi olduğu; insanlara, diğer canlılara ve doğal çevreye zarar verdiği dönemler olmuştur. Ama insanlığın bilinen tari-

hinde ilk defa Batı modernizmiyle, Batı modernizminin bir ürünü olan pozitivist insan ve dünya algılamasının globalizm sürecinde bütün kültürleri sarmala almasıyla birlikte- dir ki, insanoğlu üstündekiyle ve altındakiyle kendisi arasındaki tevhid bağını sistematik olarak koparma sürecine girdi. Allah'ın hâkimiyetinden kurtulduğu ölçüde tabiata hâkim olacağı, onu yeneceği ve onu keyfince "kullanacağı" iddiasına kalkıştı. Buna paralel olarak ilâhî yasaların kendi iyiliği için koyduğu bütün ahlâkî bağları koparıp attı. Böylece Allah'a isyan ederek özgür olacağı, tabiatı alabildiğine kullanarak, hatta kendisinden daha zayıf bulduğunda hemcinslerini ezerek kendi gücünü kanıtlayacağı iddiasında bulundu. Buna karşılık nefsinin putlaştırdı ve onun kulu olmaya, onun isteklerine ve istediklerine tapmaya başladı; nefsinin *hakimiyet kurma ve haz alma tutkularını* alabildiğine tatmin etmeyi varlığının ve hayatının tek amacı yaptı. Bir düşünürün dediği gibi metanın fetiş karakteri günümüz insanını köleleştirmiştir. İnsanı metanın emrine iten, metadan daha aşağı duruma düşüren bir bağımlılık hastalığı insanı kuşatmış durumdadır.

Modern insan, tabiata karşı elde ettiğini zannettiği başarıları yalnızca iki hoyrat duygusunun, *hakim olma ve zevk alma tutkusunun* doyumunu için kullanıyor. İnsanın

tabiatla ilgili asıl ahlâkî sorunu buradan kaynaklanıyor. "Kur'ân-ı Kerim, *"Tutkusunu tanrılaştıran kişi"* ⁷ şeklindeki nitelemesiyle tam da insanın bu sorununa dikkat çekmiştir. Böylece *tutkusunu tanrılaştırdığı için, tabiatla arası bozulan tek yeryüzü varlığı insan oldu. Elde ettiği bilimsel ve teknolojik başarıları kullanarak, tabiata karşı savaşa girişti; halen devam eden bu savaşta insanoğlu, hakimiyet kurma ve zevk alma tutkusu için gücü oranında çevresini yakıyor, yıkıyor, kirletiyor, tüketiyor, öldürüyor, yok ediyor.* Bir ABD vatandaşı bir Afrikalıdan 24 kat daha fazla tüketiyor. Yalnız bu örnek bile sözde "ileri medeniyet" in ahlâkî anlamda ne kadar geri, acımasız ve yıkıcı olduğunu göstermeye yeter.

İşte küresel çevre sorunları dediğimiz doğal afetler, bir yönden insanın "efendi oluyorum" derken köleleştiğinin, "doğayı yeniyorum" derken doğa karşısında yenilgiye doğru gittiğinin ilk habercileridir. *"İnsanların kendi elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde fesad baş gösterdi; böylece Allah, -dönüş yapsınlar diye- yaptıklarının bir kısmını (sonuçlarıyla) onlara göstermektedir."* ⁸

Bu âyetin "karada ve denizde fesad çıkması" ile ilgili olarak tefsir kaynaklarında yer alan belli başlı yorumlarda arazilerin ürün vermez hale gelmesi, suların kirlenmesi, kaynak sularının azalması; kıtlık, yangın, sel felaketi gibi

© Mehmet Demirci

musibetlerin ve ölümlerin çoğalması, ekolojik dengenin bozulması ve bunun doğurduğu çevre ve sağlık sorunları zikredilmektedir. Âyette toplumsal bozulma ve çürümenin kastedildiği yönünde yorumlar da vardır. Âyetten her iki anlamı birden çıkarmamız da mümkündür. Bunların tamamı, son tahlilde Allah'a ve O'nun koyduğu mânevî ve ahlâkî yasalara, değerlere karşı insanoğlunun takındığı umursamaz, hatta başkaldırıcı tavrın, bundan kaynaklanan tüketim tutkusu gibi ölçsüzlüklerinin kaçınılmaz bir sonucudur.⁹ "Eğer hak (ilâhî yasaların içerdiği en yüksek seviyede gerçek) onların nefsanî tutkularına uysaydı göklerin, yerin ve bunlarda bulunanın düzeni bozulurdu."¹⁰

XI. Yüzyıl İslâm bilginlerinden Râgıb el-İsfahânî, bu âyeti yorumlarken, her insan (ya da insan topluluğu), kendi keyfî isteklerini elde edebilseydi, -diğer insanlar da en zengin insan olmayı, en yüksek mertebede bulunmayı, dünyada sonsuz derecede menfaatlere eksiksiz sahip olmayı isteyeceklerinden- bu bencil istekler yüzünden dünya düzeninin alt üst olacağını hatırlatmaktadır.¹¹ Aynı yazar, dünyanın halifesi olarak yaratılan insanın temel misyonunun, dünyayı fesada vermek değil, onu mamur etmek, yani canlı ve cansız tabiattaki dengeyi korumak olduğunu, bunun için de -hangi meslekle meşgul olursa olsun- kulluk bilincini canlı tutması ve Kur'an'ın uyarılarını dikkate alması gerektiğini hatırlatır.¹²

Son sözü merhum Mehmet Akif'e bırakalım:
Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır,
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farzedilsin havfı Yezdân'ın,
Ne irfanın kalır te'siri kat'ıyyen ne vicdanın.
Hayat artık behîmîdir, hayır, ondan da alçaktır
Ya hayvan bağıdır fitratla, insan hürri mutlaktır.
Behâim çıkmaz amma hilkatın sâbit hudûdundan,
Beşer hâlâ habersiz böyle bir kaydın vücûdundan. ■

1) İbrahim 14/34.

2) Ebû Davud, "Edeb", 58; Tirmizî, "Birr", 16.

3) Yer ve gökler ile bunlarda bulunanların Allah'ı tesbih ettiğini, O'na secde ettiğini, yani O'na ibadette insanla aynı ubûdiyet zemininde bulunduğunu anlatan âyetler (meselâ 16/49; 17/44; 22/18; 55/6; 57/1; 62/1).

4) Birçok doğa varlığı ve olaylarını Allah'ın varlığına ve kudretine kanıt olarak gösteren çok sayıda âyet (meselâ bk. Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; En'âm 7/133; Rûm 30/20-25, 46; Fubbilet 41/37-39; Şûrâ 42/29, 32; Câsiye 45/4-6).

5) Meselâ bk. Bakara 2/30; En'âm 6/165; Fâtır 35/39.

6) Buhârî "Edeb", 19; Müslim, "Tevbe", 17.

7) Furkan 22/43; Câsiye 45/18.

8) Rûm 30/41.

9) bk. Kur'an Yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, IV, 322-325.

10) Mü'minûn 23/71.

11) ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a, Kahire 1985, s. 108.

12) a.g.e., s. 249-250.

SÖYLEŞİ Müstakim ARICI

[ÇEVRE VE ORMAN BAKANI İLE ÇEVREMİZE BAKIŞ]

Prof. Dr. VeySEL EROĞLU
Çevre ve Orman Bakanı

□ Özellikle toryum ve bor örnekleri verilmek suretiyle Türkiye'nin alternatif enerji kaynakları konusundaki zenginliği sık sık gündeme geliyor. Toryumun çevre dostu olduğu ve nükleer santrallerin enerji yakıtı olduğu söyleniyor. Bu iddiaların doğruluk derecesi nedir?

Bu konuda çeşitli görüşler öne sürülüyor. Şu anda başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere 30'a yakın ülkede nükleer enerji santralleri bulunmaktadır. Nükleer santrallerde kullanılan başlıca hammadde uranyumdur. Kullanılan ikinci nükleer yakıt ise toryumdur. Nükleer enerji sera gazı emisyonuna yol açmayan, uluslararası denetimli, yer seçiminden yapımına ve işletilmesinden kapatılmasına dek her aşamada güvenliğin ön planda tutulması halinde yüksek bir teknolojinin ürünü olarak çevre dostu durumuna getirilmiş temiz bir enerji olarak bilinmektedir.

Küresel ısınmayla ilgili birçok alanda söz söyleniyor, fikirler ileri sürülüyor; "küresel ısınmaya pek ısınmadık" deniyor meselâ. Küresel ısınma ile ilgili toplum manipüle mi ediliyor; bu işin gerçeklik payı nedir?

İklim sistemi, Yerküre'nin yaklaşık 4.5 milyar yıllık jeolojik tarihi boyunca değişme eğilimi göstermiştir. XIX. yüzyılın ortalarından yani sanayi devriminden beri, iklimdeki tabii değişebilirliğe ek olarak, ilk kez insan etkilerinin de iklimi etkilediği yeni bir döneme girilmiştir. Özellikle fosil yakıtların yakılması, arazi kullanımı değişiklikleri, ormansızlaşma ve sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleri neticesinde, atmosferdeki sera gazı birikimleri hızla artış göstermiştir. Bu anlamda küresel ısınma aslında uzun dönemli bir sürecin neticesidir ve dünyayı yer farkı gözetmeksizin etkilemektedir. Bu sebeple bütün ülkelerin müşterek tedbir almaları gerekmektedir.

Kyoto Sözleşmesi hakkında bizi aydınlatır mısınız? Bilindiği üzere sözleşmeyi üç ülke imzalamadı: ABD, Avustralya ve Türkiye. Bu konuda Türkiye'nin politikası nedir?

Kyoto Protokolü; Birleşmiş Milletler İklim De-

ğişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne ek olarak 1997 yılında imzaya açılmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü'ne taraf olmanın temel maksadı, sera gazı emisyonlarını sınırlama ya da azaltma taahhüdünde bulunmaktır. Protokole göre Ek-1, Ek-2 ve Ek-1 dışı olarak üç temel ülke grubu tanımlanmıştır. Başlangıçta OECD üyesi olarak Ek-1 ve Ek-2 listesinde yer alan Türkiye'nin, 2001 yılında Marakeş'te yapılan Taraflar Toplantısı'nda diğer ülkelerden farklı ve özel şartlarının olduğu kabul edilmiştir. Aynı yıl sözleşmenin Ek-1 listesinden çıkartılan Türkiye İklim Değişikliği

Su, küçüklüğümden beri hayatımın çok önemli bir parçası olmuştur. Eğitim hayatımda da su üzerine çalıştım. Ben su deyince sadece içme suyunu değil; çevre, tarım, enerjiye kadar her şeyi düşünüyorum. Suyla ilgili nerede bir problem varsa ona öncelik verimiz.

Sözleşmesi'ne 24 Mayıs 2004 tarihinde taraf olmuştur.

Karbon gazı salımı dünyanın geleceği için dikkat edilmesi gereken önemli bir konu. Kyoto Protokolü açısından önemli olan insana ve çevreye duyarlı bir yaklaşımla kalkınma hedeflerimizden de şaşmadan, en uygun sera gazı hedefinin belirlenmesidir. Çünkü ülkemizin sera gazı miktarı dünyadaki diğer ülkelerle kıyaslanınca oldukça düşüktür. Ülkemizin toplam kişi başına düşen sera gazı emisyon miktarı 4.1 ton karbondioksit eşdeğeridir ki bu değer ABD'nin kişi başına düşen sera gazı salımının altıda biri kadardır. Biz burada diyoruz ki Kyoto'ya karşı değiliz, ancak bizim konumumuzun doğru tanımlanması lazım. Özellikle dünya çapında iklim değişikliği yaşanmasına ve karbondioksit emisyonunun artmasında katkımız çok düşük. Biz de gelişmemizi tamamlamak zorundayız. Tedbirler alalım ama bunlar bizim kalkınma açısından gelişmemize mani olmasın istiyoruz. Ancak yine de biz ülke olarak emisyonları kontrol altına almak için gerekli tedbirleri de almaya devam ediyoruz. Temiz enerji kaynaklarına ağırlık veriyor, bioenerji kullanımının yaygınlaştırılmasına çalışıyoruz.

Kyoto Sözleşmesi'ni imzalayan ülkeler sanayileşmeyi 1970'li yıllarda tamamlamışlar. Şimdi kalkınmakta olan ülkelere bu anlaşma dayatılıyor mu?

Endonezya'nın Bali adasında dünyanın dört

bir yanından iklim değişikliğiyle ilgili çalışmalar yapan uzmanların iştirakiyle gerçekleştirilen konferansta, emisyon azaltım yükümlülüğünün ülkemizin de dahil olduğu Ek-1 listesinde yer alma kriterine göre değil, ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre değerlendirilmesine karar verilmiştir. Şu anda dünya çapında iklim değişikliği ve karbondioksit emisyonu artışına katkısı zaten çok düşük olan ülkemize kalkınmayı yavaşlat demek haksızlık olacaktır. Kyoto Protokolü ile devreye girecek önlemler, pahalı yatırımlar gerektirmektedir. Yapılan tahminlere göre Türkiye'nin sera gazı salımını kontrol etmek ve düşürmek için yapacağı yatırımlar yaklaşık 20 milyar dolarlık finansman gerektiriyor ki bu da uluslararası rekabet gücünü ciddi oranda sınır layabilir.

Baz istasyonları da elektromanyetik kirlilik oluşturuyor mu? Bu konuda kamuoyunun zihni karışık; bir kısmı zararlı, bir kısmı ise zararsız diyor. Bu noktada bilimsel bir veri var mı? Yoksa insanımız ve himleriyle mi hareket ediyor? Eğer zararlı ise bakanlık olarak önce insan diyerek bir takım sınırlamalar getirmeyi düşünür müsünüz?

Bilim ve teknolojiye paralel gelişmelere paralel olarak gelişen televizyon, radyo vericileri, bilgisayar,

kablosuz ağlardan kaynaklanan düşük seviyeli radyo frekans alanların sağlık üzerinde ters etkileri bulunduğu dair tatmin edici bir bilimsel kanıt ortaya koymamaktadır.

Ülkemizde 2001 yılında Bakanlığımız, Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve üniversitelerin katılımıyla yapılan toplantılar neticesinde Türkiye'de geçerli olan sınır değerlerinin belirlendiği bir yönetmelik çıkarılmıştır. Buna göre Telekomünikasyon Kurumu'nca, sabit telekomünikasyon cihaz veya sistemi kurma izni ancak ve ancak insanların yaşadığı mekânlar ile bütün temel eğitim kurumlarının güvenli alanda bulunduğundan emin olunması halinde verilmektedir. Sağlık açısından etkilerine yönelik değerlendirmeler ise 7384 sayılı Sağlık Bakanlığı Genelgesi doğrultusunda yapılmaktadır.

5491 sayılı Çevre Kanunu'nda yapılan değişiklikle de iyonlaştırıcı olmayan radyasyon yayılımı sonucu oluşan elektromanyetik alanların çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi için Bakanlığımızca yönetmelik çıkarılması hükme bağlanmıştır. Bu hüküm gereği; 300 GHZ frekans bandına kadar olan "İyonlaştırıcı Olmayan Radyasyondan Kaynaklanan Elektromanyetik Alanlardan Halkın Korunmasına İlişkin Yönetmelik" hazırlanmış ve ilgili

Kyoto'ya karşı değiliz, ancak bizim konumumuzun doğru tanımlanması lazım. Özellikle dünya çapında iklim değişikliği yaşanmasına ve karbondioksit emisyonunun artmasında katkımız çok düşük. Biz de gelişmemizi tamamlamak zorundayız. Tedbirler alalım ama bunlar bizim kalkınma açısından gelişmemize mani olmasın istiyoruz.

cep telefonu gibi sistemler, çevre ve insan sağlığı açısından bilim adamları tarafından araştırılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün Mayıs 2006'da yayımladığı bilgilendirme raporuna göre, bugüne kadar yapılan araştırmalardan toplanan veriler baz istasyonları ve

kuruluşların görüşlerine sunulmuştur. Bu kuruluşların görüşleri doğrultusunda değerlendireceğimiz yönetmeliği Haziran ayı sonuna kadar çıkarmayı planlıyoruz. Konu ile ilgili ilk ve önemli adımlardan biri olan söz konusu yönetmelikle hem sınır değerler hem de

Bu yönetmelikle tesislerin kurulması ve işletilmesi için gerekli olan ön izin, izin, şartlı ve kısmi izin başvuruları, tesisten çıkan emisyonun ve tesisin etki alanı içerisinde hava kirliliğinin önlenmesi tetkik ve tespiti ile, tesislerin, yakıtların, ham maddelerin ve ürünlerin üretilmesi, kullanılması, depolanması ve taşınmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlenmektedir. Yönetmelikle izne tâbi olan ve olmayan tesislerin çevreye zararlı etkilerinin teknolojik seviyeye uygun olarak azaltılması, işletilmesi aşamasında ve sonunda açığa çıkan atıklar ve artıkların uygun metotlarla bertaraf edilmesi gereği hükme bağlanmıştır.

Sanayi atıkları, sera gazları çevreyi çok etkiliyor. Sayıları on binleri aşan büyük ve küçük sanayi tesislerinin denetlenmesi ile ilgili yasal düzenleme yeterli mi?

Endüstriyel tesis ve faaliyetlerden kaynaklanan çevre problemleri ile bunlara ilişkin “çevresel uygunluk zinciri” konusu çevreye yönelik çalışmaların büyük bir kısmını kapsamaktadır. Zincirin, çevresel izin ve izlemeyi kapsayan sonraki halkası “çevre denetimi” konusudur. Bakanlık olarak çevre denetim konusuna, AB üyesi ülkelerin çevre otoritelerinde olduğu gibi, büyük önem veriyoruz. Mevcut Çevre Mevzuatı kapsamında sayıları yüz bini aşan büyük, orta ve küçük ölçekli sanayi tesis ve faaliyetlerinin denetlenmesi ile alakalı çok kapsamlı bir çevre mevzuatımız mevcuttur. Ancak tabii ki sadece mevzuatın bulunması yetmemekte, bunun nasıl uygulandığının da tespitinin yapılması gerekmektedir. İşte bu maksatla hem merkez hem de il müdürlüklerimiz tarafından sürekli çevre denetimleri yapılmaktadır.

Halkımız sizi suyla hatırlıyor; İSKİ ve ardından DSİ. İşme suyumuzun durumu nedir, gelecekte su sıkıntısı yaşar mıyız?

Su, küçüklüğümden beri hayatımın çok önemli bir parçası olmuştur. Eğitim hayatımda da su üzerine çalıştım. Ben su deyince sadece içme suyunu değil; çevre, tarım, enerjiye kadar her şeyi düşünüyorum. Suyla ilgili nerede bir problem varsa ona öncelik veririz. Mevcut sıkıntıları aşmak için öncelikle İstanbul, Ankara ve Bursa'da tedbir aldık. Defaatle altını çizdiğim gibi ülkemizde kullanılabilir su potansiyeli-

60'lı ve 70'li yıllarda fabrika bacaları sanayileşmenin kalkınmanın göstergesiydi. Daha sonra

şehirlerimiz nefes alamaz hale geldi. Filtre uygulaması yeterli midir?

Bilindiği üzere; Endüstri Tesislerinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği 22.07.2006 tarih ve 26236 sayılı Resmi Gazete’de ya-

nin %36'sına tekabül eden 40.1 milyar m³'ü kullanıyoruz. 2007 yılı itibariyle ülkemizde kişi başına düşen su miktarı 1.600 m³'tür ve gelişmiş ülke ortalamalarının altında kalan bu rakam Türkiye'nin su zengini bir ülke olmadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yatı-

rımlar zamanında yapıldığı, tedbirler alındığı zaman ülkemizde su sıkıntısı yaşanmayacaktır. Biz, planlarımızı 2013 yılında susuz şehir kalmamasını temin etmek üzerine yapıyoruz. Gelecekte herhangi bir sıkıntı yaşanmaması içinse bütüncül su yönetimi uygulamasına geçtik. Yani su kaynakları planlarını havza genelinde yapıyor, o havzadaki bütün yerleşim birimlerinin ihtiyaçlarını dikkate alıyoruz. Tabii ki vatandaşlarımızın su konusunda bilinçli ve hassas hareket etmeleri de büyük önem taşıyor.

Yangınlar ülkemizin en büyük çevre sorunu. Bu konuda alınabilecek tedbirler nelerdir, devletin ve halkın sorumlulukları nelerdir?

Orman yangınlarıyla mücadelede üç temel stratejimiz vardır. Bunlardan ilki yangın çıkmasına mani olmaya dayanan önleme; ikincisi erken uyarı, hızlı ve etkin müdahaleyi ihtiva eden söndürme; so-

nuncusu ise yanan alanların hızla ağaçlandırılması yani rehabilitasyonudur. Yangınla mücadelenin en önemli unsuru kesintisiz gözetleme ile hızlı haberleşmedir. Bu maksatla yangınların tespiti ve müdahale ekiplerine bildirilmesi için 780 adet kule tesis edilmiştir. Bu kulelerden ormanlarımız gece gündüz demeden yirmi dört saat gözetlenmektedir. Yangınla mücadele çerçevesinde her yıl yangın eylem planları hazırlanmakta ve uygulamaya konulmaktadır. Ülkemizde bir yangına müdahale süresi, en fazla yirmi dakikadır. Yangınla etkin mücadele için komşu ülkeler arasında sürekli ve hızlı bir koordinasyon kurulması da büyük önem taşımaktadır. Bu maksatla Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Balkan ülkeleri, güney komşularımız ile İtalya'ya kadar uzanan Akdeniz ülkeleri arasında bir koordinasyon projesi yürütmeyi de planlıyoruz. ■

O sizi topraktan

“O sizi topraktan yarattı ve sizi oranın

imarında görevli ve buna donanımlı kıldı.” Hud, 11/61

yarattı ve sizi oranın imarında gö

İMKÂN-İHTİYÂÇ DENGESİ

ALLAH BİRÇOK ÂYETTE BAZEN GENEL BİR İFADE İLE “YERYÜZÜNDEKİ VE GÖKLERDEKİ VARLIKLARI” BAZEN DE ÖZEL OLARAK BUNLARIN BİR KISMINI MESELA GECEYİ, GÜNDÜZÜ, GÜNEŞİ, AYI, YILDIZLARI, DENİZLERİ, NEHİRLERİ, GEMİLERİ, HAYVANLARI İNSANIN HİZMETİNE VERDİĞİNİ AÇIKLAR. HİZMETE VERİLEN EŞYA (ŞEYLER), EMANET OLARAK KULLANILIR VE ONA ZARAR GELMEMESİ İÇİN ÂZAMİ DİKKAT VE ÖZEN GÖSTERİLİR.

Doç. Dr. Rahmi YARAN
M.Ü. İlahiyat Fakültesi

□ Evrendeki görünen varlıklar içinde sadece insan yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır. Evreni yaratan Allah, bu varlıklar arasından yalnız ona serbest hareket etmesini sağlayacak “irade” sıfatını, onu yerinde kullanmasına imkân veren akıl gücünü vermiş ve bunun bedeli olarak da kendisini davranışlarından sorumlu tutacağını açık açık ilan etmiştir. Bütün evren, insana emanet edilmiştir. Buradaki “evren”e insanın fert ve cins olarak kendisi de dahildir. Yani insan kendinden de, evrende var olan insan ve insan dışı başka varlıklardan da sorumludur. Çünkü o, akıl nimetine sahip tek varlıktır. Ahzâb Sûresi’nde (72. âyet) dile getirilen “emanet” kelimesi ile kastedilen de muhtemelen bu sorumluluktur. Bu anlatıma göre Allah “emanet”i göklere ve yere teklif etmiş ama onlar onu almaktan kaçınmış, gereğini yapamamaktan çekinmiş, daha sonra aynı teklif insana yapılmış ve o bu teklifi kabul ederek “emanet”i almıştır. Müfessirlerin buradaki “emanet” ile ilgili açıklamaları bazen geniş bazen dar anlamıyla “sorumluluk” ya da “yükümlülük” olarak özetlenebilir.¹ Biz bunun geniş mânada bir sorumluluk olduğunu düşünüyoruz. Bu sorumluluğun gereği olarak insan attığı her adımda, yaptığı her harekette akıllı olmak, bunun gereğine göre hareket etmek durumundadır. O, Allah’ın bildirdiği noktalarda bu bildirime göre hareket ederken herhangi bir bildirimde bulunmadığı noktalarda da aklın, tecrübenin, bilimin gereğini esas almalıdır. Kendi varlığı da dahil olmak üzere bütün varlıklara karşı emanetçi olmanın bilinci ile hareket etmelidir. Bazı varlıklar üzerinde meşru yollarla elde ettiği mülkiyet hakkı bile ona sınırsız, sorumsuzca ve keyfî hareket etme imkânı vermez. Mülkiyet ona, olsa olsa farklı statüde bir kullanma imkânı sağlar ama bu hakkın kullanımı esnasında da emanetçi olduğunu unutmamalıdır. Çünkü İslâm inancına göre bütün varlıklar Allah’ındır.

Allah birçok âyette bazen genel bir ifade ile “yeryüzündeki ve göklerdeki varlıkları” bazen de özel olarak bunların bir kısmını meselâ geceyi, gündüzü, güneşi, ayı, yıldızları, denizleri, nehirleri, gemileri, hayvanları insanın hizmetine verdiğini açıklar.² Hizmete verilen eşya (şeyler), emanet olarak kullanılır ve ona zarar gelmemesi için âzami dikkat ve özen gösterilir. Ayrıca onları hizmete verenin isteklerinin dışına çıkılmaz. İnsan da içinde bulunduğu

evrene zarar vermeden, oradaki diğer insanlar ve insan dışındaki varlıklarla uyum içinde yaşamak mecburiyetindedir. Bu sadece pasif bir mecburiyet de değildir. O, aynı zamanda bu evrenin sırlarını keşfederek onun daha iyiye doğru gelişmesine, imkânı ölçüsünde katkıda bulunmak mecburiyetindedir. Bunun için İslâm dini ilmi ve ilerlemeyi daima teşvik etmiştir.

İslâm dini, bireysel ve toplumsal sorumluluğunun bilincinde olan insanı inşa etmeyi hedefler. O insan, bireysel imkânları ve ihtiyaçları arasında denge kurduğu gibi çevresinin imkân ve ihtiyaçları arasında da denge kurar. Bireysel ihtiyaçları yanında, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını da analiz eder, mevcut imkânları en verimli biçimde kullanarak mümkün olan en çok sayıda varlığın mutluluğunu hedefler. Müslümanın, çevresine olan ilgisi insan ile sınırlı kalmaz, o insan dışındaki varlıkların ihtiyaçları ile de ilgilenir. *Müslüman, ektiği veya diktiği bitkinin ürününden herhangi bir insan veya hayvanın istifade etmesiyle sadaka sevabı elde edeceğine bilir.*³ *İslâm Peygamberi (s.a.v) susuz kalmış bir köpeğin su ihtiyacını gidermek için sıradışı gayret gösteren birisinin bu sebeple affedildiğini bildirerek*⁴ *müslüman duyarlılığına dikkat çekmiştir. Yine o büyük Peygamber (s.a.v), gereği gibi bakılmayan bir deveyi görünce sahibini uyarmış,*⁵ *bir kediyi hapsederek aç susuz bırakmak suretiyle ölümüne sebep olan bir insanın cehennemi hak ettiğini haber vermiştir.*⁶

Müslüman sahibi olduğu imkânlardan yararlanırken ihtiyaç eksenli bir anlayış içinde olur, aşırılıktan uzak durur. İhtiyacı kadar tüketir, elinde imkân olsa bile ihtiyaç fazlası, gereksiz tüketim ve harcamalardan uzak durur. Bu ilkenin sonucu olarak israf yasaklanmıştır. Abdest esnasında suyu gereğinden fazla kullanan bir

Abdest esnasında suyu gereğinden fazla kullanan bir sahabiye Hz. Peygamber “Bu israf ne?” diye uyarılmış ve o sahabinin “Abdestte israf olur mu?” sorusuna bütün hayatı kuşatıcı mahiyette “Evet. Hatta akan bir nehir kenarında olsan bile” diye cevap vermiştir.

sahabiye Hz. Peygamber “Bu israf ne?” diye uyarılmış ve o sahabinin “Abdestte israf olur mu?” sorusuna bütün hayatı kuşatıcı mahiyette “Evet. Hatta akan bir nehir kenarında olsan bile” diye cevap vermiştir.⁷ Mevcut imkânlarla çok sayıda varlığın ihtiyacını giderme, diğer bir deyişle

imkânları en verimli şekilde kullanma hedefi, ihtiyaçlar ve ihtiyacı giderilecek varlıklar arasında bir sıralama yapmayı gerektirir. Müslüman ilim adamları “maslahat” sıralaması yaparken aslında bu tür bir ihtiyaç sıralaması da yapmışlardır. Onların “maslahat” kelimesiyle anlatmak istedikleri “ihtiyaçların, mevcut imkânlarla en uygun biçimde giderilmesi” olmalıdır.

İslâm hukukçuları üçlü ve dörtlü maslahat sıralaması yaparlar.

a) Birinci derecedeki ihtiyaçlar “*zarûriyât*” denilen ve bir şeyin var olması ve varlığını sürdürmesi için zorunlu olan ihtiyaçlardır. Bu mânada İslâm dininin bütün hükümlerinde var olmasını hedef aldığı maksatlar (makâsıd) ya da birinci derecede tatminini istediği insan eksensli ihtiyaçlar beş madde halinde şöyle sıralanmıştır: İnsanın hayatı, dini, nesli, akli ve malı. Bunların var olması istenmiş, varlıklarını sürdürmelerine zarar verecek fiiller ağır suç olarak nitelenmiş ve ağırlıklarına uygun cezalar öngörülmüştür. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: İnsan beden, ruh ve akıl sağlığı ile var olmalı, nesli devam etmeli, dinî hayatı garanti altında olmalıdır. Ayrıca o meşru yollarla mal edinebilmelidir ve bu şekilde edindiği mal varlığı dinin ve hukukun himayesi altındadır. Dinde bunların sağlanması ve devamı için mutlaka

bulunması gereken düzenlemeler olmalıdır ve vardır. Allah’a imanın ve ibadetlerin emredilmesi, evlenmenin helal kılınması, cihadın meşru sayılması, adam öldürme, zina, hırsızlık gibi fiillerin günah ve suç olarak değerlendirilmesi bu maksadı temin eden düzenlemelerdir.

b) İslâm hukukçuları ikinci derece maslahatları, “*hâciyyât*” olarak adlandırırlar ve onların meşakkatsiz bir hayat için gerekli olduğunu belirtirler. İslâm hükümlerinin düzenlenmesinde bu tür ihtiyaçlar ihmal edilecek olsa insan hayatı yukarıdaki çizgilerle yine devam eder fakat bu çok meşakkatli bir hayat olur. Onlar bu ihtiyaçlar için fıkıh kitaplarında genellikle temel ihtiyaçlar anlamında “*havâic-i asliye*” v.b. terimleri kullanırlar. İslâm toplumunda mümkün olan en fazla sayıda insanın temel ihtiyaçlarını temin etmiş olması esas alınır. Bunun için temel ihtiyaçlarından fazlasına sahip olan insanlara, bu ihtiyaçlarını sağlayamamış insanlar lehine birtakım mâlî yükümlülükler getirilir. Böylece toplumun varlıklı kesiminden yoksul kesime gönüllülük ve Allah rızası esasına bağlı olması arzulanan fakat buna rağmen gerektiğinde zorla uygulanan mal aktarımı yapılır. İslâm hukukçuları bu grup ihtiyaçları genellikle “*havâic-i asliye*” veya “*hâcet-i asliye*” adı altında tek kalem olarak adlandırsalar da onları kendi aralarında iki kategoriye ayırdıkları

görülür. Bizim “asgarî ihtiyaçlar” dediğimiz birinci gruptaki ihtiyaçlar listesi ve bunların standardı bir hayli alt seviyededir. Bu ihtiyaçlarını tatmin edemeyen insanlardan mevcut borçlarının derhal ödenmesi istenmez, onlara ödeme imkânına kavuşuncaya kadar mühlet verilir. Asgarî ihtiyaçlarını karşılamış olanlardan ise borçlarını ödemede gecikmemeleri istenir, ifadan imtina ettikleri takdirde cebrî tahsil yoluna başvurulur. Bu grup ihtiyaçların “aslî ihtiyaçlar” dediğimiz ikinci grubu ise normalde her insan tarafından tatmin edilmesi arzulanan ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlarını karşılayamamış olanlar zekat v.b. yardımlardan istifade etme hakkına sahiptirler. Toplum, aslî ihtiyaçlarını karşılamada onlara destek olur. Böylece onlar, aslî ihtiyacını karşılamış insanların varlığından haz duyarlar, böyle dayanışma içinde olan bir toplumun bireyi olmakla mutlu ve huzurlu olurlar, geleceğe güvenle bakarlar.

c) Üçüncü gruptakiler “*tahsiniyyât*” denilen imkânlardır. Bunlar daha mutlu ve müreffeh bir hayat için temin edilmesi arzu edilen imkânlardır. Bunların eksik olması meşakkate sebep olmaz fakat temin edildikleri takdirde insan daha mutlu ve müreffeh bir hayat yaşar. Bazı yazarlar bunları da kendi arasında “menfaat” ve “zînet” olarak ikiye ayırırlar. Bu iki kelime yerine

refah imkân ve lüks imkân diyebiliriz. Zaman zaman bazı bilim dallarında ihtiyaçların sonsuzluğundan söz edilse de İslâm’a göre ihtiyaçlar sonsuz ve sınırsız değildir. İnsanın istekleri sınırsız olsa bile müslümanın ihtiyaçlarının bir sınırı vardır. O, Allah’ın yasakladığı fiilleri ihtiyaç olarak görmez, nefsinin dizginlemesini bilir. Kendine ait imkânları bile çevresi ile birlikte kullanır. Hz. Peygamber’in ifadesiyle komşusu aç ise o tok uyuyamaz, içinde yaşadığı toplum ve çevreye karşı sorumlulukları olduğunun bilincinde olur ve bunun gereğini yerine getirir. O, imkânlarını verimli bir şekilde kullanır, kendisi için olduğu kadar çevresi için de üretir. Müslüman ne kadar zengin ve varlıklı da olsa tüketirken dengeli davranır, israftan da pıntilikten de uzak bir hayat sürer. Sadece kendisi için değil, Allah’ın bütün kulları ve yaratıkları için de üretir. ■

- 1) Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, Kahire 1387/1967
- 2) bk. *El-A’râf* 7/54; *Er-Ra’d* 13/2; *İbrâhîm* 14/32, 33; *en-Nahl* 16/12, 14, 79; *el-Enbiyâ* 21/79; *el-Hac* 22/36, 37, 65; *el-Ankebût*/29/61; *Lokmân* 31/20, 29; *Fâtır* 35/13; *Sâd* 38/18, 36; *ez-Zümer* 39/5; *ez-Zuhruf* 43/13; *el-Câsiye* 45/12,13; *el-Hâkka* 69/7.
- 3) Buhârî, “*Müzâraa*”, 1 (2195); Müslim, “*Müsâkât*”, 7-13.
- 4) Buhârî, “*Müsâkât*”, 10 (2234); Müslim, “*Selâm*”, 153-155.
- 5) Ebû Dâvûd, “*Cihâd*”, 44.
- 6) Buhârî, “*Sıfatü’s-salât*”, 8 (712); “*Müsâkât*”, 10 (2235); Müslim, “*Selâm*”, 151-152.
- 7) Ahmed b. Hanbel, “*Müsneid*”, II, 221; İbn Mâce, “*Tahâret*”, 48.

KÂİNATTAKİ DENGİ VE HİKMETİ ANLATAN ÂYETLERDEN SEÇMELER

Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

□ Sûfilerin sık sık alıntıladığı bir hadîs-i kudsiye göre bir 'Kenz-i Mahfî' olan Yüce Varlık, bilinmeyi sevdi ve cümle mahlûkâtı varlık sahasına çıkardı. İster varlıkların Mutlak Varlık'tan feyezân yoluyla vücuda geldiğini ve bütün eşyanın o Vücûd-ı Mutlak'a ait isimlerin tecellî ve tezahürlerinden ibaret olduğunu benimseyen bu perspektif, isterse kelâmcıların ex nihilo¹ yaratılış anlayışı kabul edilmiş olsun, bizi çepeçevre kuşatan ve bizlerin de dahil olduğu mükevvenâtın sonsuz güzelliği, muhkem yapısı, kişiyi Gazâlî ile birlikte "Leyse fi'l-imkân ebda' mimmâ kân"² demeye zorlayacak niteliktedir. Tekvînî kitabın özelliklerine Yüce Yaratıcı teşrîî kitabının birçok âyetinde temas eder. Kur'an'a göre bütün varolanlar benzersiz ve şaşmaz bir düzene göre yaratılmıştır:

"Rahman
Kur'an'ı öğretti
İnsanı yarattı
Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi)
öğretti..
Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket

etmekte)dir."³

"Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."⁴

Kâinata semâvî bir denge hüküm sürmektedir:
"Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu..⁵

Kâinatın yaratılışında hiçbir noksanlık, hiçbir kusur yoktur:

"O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin halde sana dönecektir."⁶

"Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur. Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik.

"Onlar ayaktayken, otururken ve yarıları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler."²³

Bütün bunlar, içtenlikle Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt ve ibret vermek içindir. Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir."⁷

Her varlık, kendi diliyle Allah'a ibadet etmektedir:

"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır."⁸

Yaratılan hiçbir şey anlamsız değildir, her şey 'hak' ile ve 'hak' adına var edilmiştir:

"Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar."⁹

"Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah göklerle yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inkar ediyorlar."¹⁰

Her mahluk, insanın hizmetine verilmiş, ona 'musahhar' kılınmıştır. Çünkü kâinata anlamını veren, Allah'ın 'halife' kıldığı tek varlık insandır:

"O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır."¹¹

"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından

(bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır."¹²

"Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz. Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır. Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır. Doğru yolu göstermek Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi. O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir. Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzüm ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır."¹³

Hayvanlarda sizin için elbette bir ibret vardır. Onların içlerindeki sütte size içiririz. Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır ve onlardan yersiniz de. Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız."¹⁴

Tüm mahlukâtın kendisine musahhar kılındığı insanoğlu, aynı zamanda Allah'ın düzenini, kâinata yerleştirdiği âhengi bilkuvve bozma istidadına sahip tek canlıdır ve insana düşen, bu dengeyi bozmak değil, bilakis bu düzenin ruhuna uygun yaşamaktır:

"Sakın dengeyi bozmayın."¹⁵

Aksi takdirde meydana gelecek sonuçlardan bir kısmı çok önceden haber verilir: "İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır."¹⁶

Allah insanoğlunu yeryüzünde sayısız nimetlerle perverde eylemiştir, fakat bunları bir hak olarak görmemeli, şükrünü ifa eylemelidir: *"Biz gökten belli bir ölçüde su indirdik de (faydalanmanız için) onu yeryüzünde tuttuk. Bizim onu tamamen gidermeye de muhakkak gücümüz yeter."*¹⁷

Kâinatı bir mîzan ile yaratan Allah, insanoğluna yeryüzünde bu semâvî mîzanın bir yansıması olmak üzere adaletli olmayı emretmektedir:

*"Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın."*¹⁸

Kâinatın bütününü gibi tek tek her bir varlık da, kendi varoluş tarzına uygun bir lisanla, Hakk'ın zâtına ve sıfatlarına işaret eder, O'na karşı olan kulluk borcumuzu hatırlatır. İnsanoğlu bu işaretleri anlamak ve gereğince davranmakla yükümlüdür:

*"Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?"*¹⁹

*"Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?"*²⁰

*"Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır. Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri(düzenlemesi) dir."*²¹

*"Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır. Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır. Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgarları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır."*²²

*"Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler."*²³

*"O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır."*²⁴

***"O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin halde sana dönecektir."* (Mülk, 67/3-4)**

*"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."*²⁵

*"Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır."*²⁶

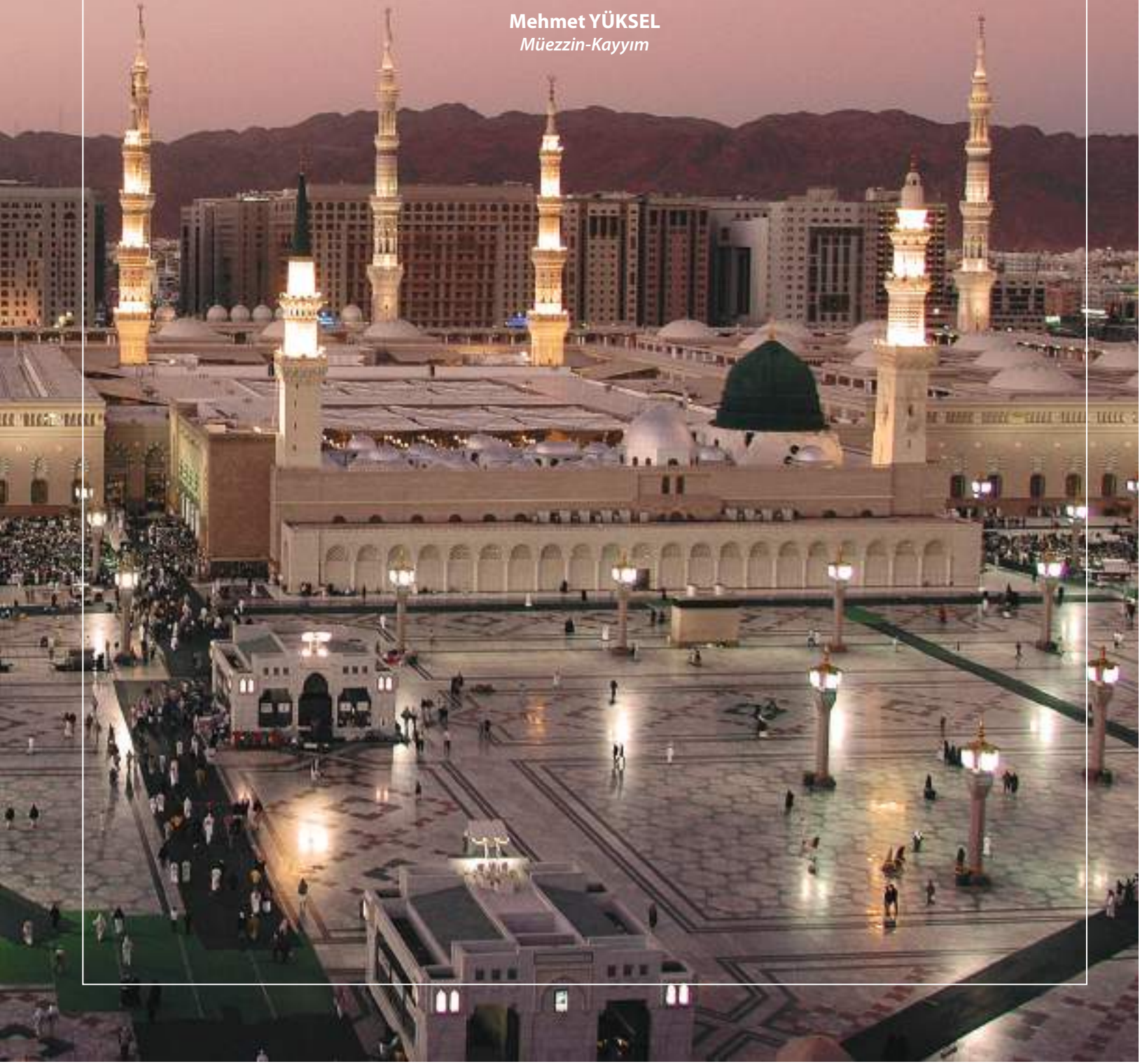
*"Gece, gündüz, güneş ve ay Allah'ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah'a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin. Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu diriltten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz o, her şeye gücü hakkıyla yetendir."*²⁷ ■

1) Hiçlikten, yoktan yaratma.	14) Mü'minûn, 23/21-22.
2) Kâinatta mevcut şeylerin daha güzelinin, daha mükemmelinin olması imkan dahilinde değildir.	15) Rahman, 55/8.
3) Rahman, 55/1-5.	16) Rûm, 30/41.
4) Yâ-Sîn, 36/39-40.	17) Mü'minûn, 23/18.
5) Rahman, 55/7.	18) Rahmân, 55/9.
6) Mülk, 67/3-4.	19) Fussilet, 41/53.
7) Kaf, 50/6-11.	20) Zâriyat, 51/20-21.
8) İsra, 17/44.	21) Yâ-Sîn, 36/37-38.
9) Duhan, 44/38-39.	22) Câsiye, 45/3-5.
10) Rûm, 30/8.	23) Âli İmran, 3/191.
11) Nahl, 16/12.	24) Ra'd, 13/3.
12) Câsiye, 45/13.	25) Bakara, 2/164.
13) Nahl, 16/5-11.	26) Ra'd, 13/4.
	27) Fussilet, 41/37, 39.

HZ. PEYGAMBER'DE ÇEVRE DUYARLILIĞI

"MÜSLÜMANLARDAN BİR KİMSE BİR AĞAÇ DİKERSE O AĞAÇTAN YENEN MAHSUL MUTLAKA ONUN İÇİN SADAKADIR. YİNE O AĞAÇTAN ÇALINAN MEYVE DE ONUN İÇİN SADAKADIR. VAHŞİ HAYVANLARIN YEDİĞİ DE SADAKADIR. KUŞLARIN YEDİĞİ DE SADAKADIR. HERKESİN ONDAN YİYİP EKSİLTİĞİ MAHSUL DE ONU DİKENE AİT BİR SADAKADIR." (Hadîs-i Şerîf)

Mehmet YÜKSEL
Müezzin-Kayyım

□ Yüce Allah tarafından yaratılmış kâinat, bize bahşedilerek istifademize sunulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm yeryüzü ve gökyüzündeki canlı-cansız bütün varlıkların belli bir ölçü ve dengeye göre yaratıldığını bildirmekte;¹ insanın tabiat-tan faydalanma esnasında bu ölçü ve dengeyi bozmaması gerektiğine dikkati çekmektedir.² Diğer yandan "Sizi yeryüzünde yaratıp, orayı imar etmenizi dileyen Allah'tır"³ buyru-larak yeryüzünün imar görevi de insana yüklenmiştir. İslâm uleması bu âyete dayanarak, meskenlerin yapılması, su kanallarının açılması, ağaçlandırma çalışmaları gibi imar işleri-ni toplumun görevleri arasında saymışlardır.⁴ Ancak insanın tabii ve dinî bir görevi sayılan yeryüzünü imar faaliyeti tabiat tahrip edilmeden yapılmalıdır. Müslüman ahlâkı bunu gerektirir. Hayatı kuşatan her konuda kendi yaşamı ile bizlere örnek olan Hz. Peygamber bu konuda da uygulamaları ile bir müslümanda çevreye karşı olması gereken davranış şekillerinin ana çerçevesini çizmiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Medine'de imar faaliyetlerine katılarak yaşadıkları şehrin ma'mûr hale gelmesi için çalışmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Medine'nin merkezinden itibaren her yöne doğru 2 berîdlik (yaklaşık 30 km2) bir alanı koruluk (hıma/harem) bölgesi ilan ettiğini (bir nevi sit alanı) ve ağaçların kesilmesini, dallarının kırılmasını, yaprakların koparılmasını, hayvanlarının avlanmasını yasakladığı rivayet edilmektedir.⁵ Hz. Ömer (r.a.)'in ise hilafeti döneminde buraya ormancı görevlendirdiğini biliyoruz.⁶ Hz. Peygamber, Zû-Kard gazvesinden dönerken Medine yakınlarındaki Benî Hârise otlığı olan ve Zuraybü't-Tavîl olarak bilinen yerde konakladıklarında, kendisine, buranın hayvanların otlığı, hanımların mesire-piknik alanı olduğu bilgisi verilince Efendimiz "Kim buradan bir ağaç keserse mutlaka onun yerine

bir ağaç diksin" buyurmuştur.⁷ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), gölgesinde yolcuların, hayvanların gölgelendiği çöl bitkisi sidr ağacını kesmeyi yasaklamıştır.⁸

Mekke ve Medine'yi harem alanı ilan ederek oralarda ağaç kesmeyi ve avlanmayı yasaklayan Hz. Peygamber, Tâif halkı müslüman olmak üzere Medine'ye bir heyet gönderdiklerinde de, hazırlanan anlaşma metnine Tâif bölgesi vadilerinin de koruma altına alındığı ve orada bitki örtüsünü tahrip etmenin, avlanmanın yasaklandığı, bu yasağa uymayanların cezalandırılacağını içeren bir madde koydurarak, Tâif'i de koruma altına almıştır.⁹

Efendimiz (s.a.s) yaşadıkları şehrin ve avluların temiz tutulmasına, Mescid'in temizlenip güzel koku ile kulanmasına, durgun sulara idrar yapılmamasına, içme sularının yakın çevresine çöp dökülmemesine yönelik emir ve tavsiyelerde bulunmuş, bitki ve hayvanların korunmasına özen göstermiştir.¹⁰ Peygamber Efendimiz, evin dış dünyaya bir uzantısı sayılan avlularda ve çevredeki boş alanlarda çöplerin bekletilmeyip temiz tutulması ile ilgili nebevî uyarılarını şu sözleriyle yapmışlardır: "Allah pâk ve zarîftir, paklık ve nezâfeti sever. Kerîm ve cömerttir, kerem ve cömertliği sever. Öyleyse avlularınızı ve boş alanlarınızı temiz tutun, Yahudilere benzemeyin, onlar çöplerini evlerde toplarlar".¹¹ Hatta halkayı daha da genişleterek kırların, yolların önemi-ne binaen Hz. Peygamber yollardan rahatsız edici bir şeyin kaldırılıp atılmasını "imandan bir şube" olarak tavsif etmiştir. Gelip geçenleri rahatsız eden bir ağaç dalını kesip atması sebebiyle cenneti hak eden bir insanın misalini veren Hz. Peygamber: "Ümmetimin iyi ve kötü bütün amelleri bana gösterildi. İyi amelleri arasında yoldan atılmış olan ezâyı da gördüm. Kötü amelleri arasında ise (herkesin gözüne çar-

**Efendimizin bir sefer sonrası,
yavrularıyla uyuyan köpeği
rahatsız etmemek için ordunun
güzergâhını değiştirmesi çağlar
ötesinden günümüzün hayvan
hakları savunucularına ufuk açacak
niteliktedir.**

pan) yere gömülmemiş tükürük de vardı"; "Müslümanları yollarında rahatsız edenlere, onların lânetleri vacip olur" buyurmuştur.¹²

Efendimiz'in (s.a.v.) ağaç dikmeye teşvik eden; "Kıyamet kopmaya yakinken elinizde bir ağaç fidanı var ve onu dikmeye vakit bulabilerseniz onu dikin"; "Kim bir ağaç dikerse onun için ağaçtan hasil olan ürün kadar Allah sevap yazar"; "Her kim boş, kuru ve çorak bir araziye ihya ederse bu amelinden dolayı Allah tarafından mükâfatlandırılır. Herhangi bir canlı ondan faydalandıkça orayı ihya edene sadaka yazılır"; "Müslümanlardan bir kimse bir ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır."¹³ hadis-i şerifleri de çevre bilinci oluşturmaya yönelik teşvik edici ifadelerdir. İbrahim Canan Çevre Ahlâkı isimli eserinde Peygamberimiz(s.a.v.)'in, mühim bir borcun tesviyesi için 500 adet hurma dikerek bu meydana ümmetine pek çok feyiz ve bereketle dolu fiilî sünnet bıraktığı;¹⁴ sünnet deyince sadece sakal, bıyık, sarık ve misvak gibi, mahdut şeyleri anlayanların kulaklarının çınlaması gerektiği şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.

"Merhametli olanlara Rahmân da merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlar da size merhamet etsinler."¹⁵ buyuran Efendimiz'in uygulamaları tüm canlılara karşı hakkaniyet ölçüsünde hareket etmek gerektiğini öğretir. Bir sefer sonrası, yavrularıyla uyuyan köpeği rahatsız etmemek için ordunun güzergâhını değiştir-

mesi çağlar ötesinden günümüzün hayvan hakları savunucularına ufuk açacak niteliktedir. Hz. Peygamber, hayvanlara kaba kuvvet uygulanmasını yasaklamış, hayvanların hedef yapılarak atış talimi yapılmasını, dövüşmeleri için kızıştırılmalarını,

zevk için avcılık yapılmasını, hayvana eziyet verdiği için avcılıkta sapanın kullanılmasını men etmiştir: "Haksız olarak bir serçeyi öldüren Cenâb-ı Hak kıyamet gününde hesap soracaktır."¹⁶ buyurarak canlılara eziyet edilmemesini ve işkence yapılmamasını istemektedir. Hayvanların dağlanmasını, onlara lanet edilmesini yasaklamış, kuş yuvalarının bozulmasını ve yavrularının alınmasını men etmiş, evcil hayvanların beden ve ağıllarının temiz tutulmasını ve yavrularına hassas davranılmasını istemiştir. E f e n d i m i z susuzluktan ağzı kurumuş, dili sarkmış bir köpeğe kuyudan ayakkabısıyla su çıkarıp susuzluğunu gideren birinin cennetlik olduğuna, kedisini eve hapsedip açlıktan öldüren yaşlı kadının da cehennemlik olduğuna¹⁷ dair haberleri de ayrıca hatırlanmalıdır. Hz. Peygamber, her can taşıyan hayvana yapılan iyiliğin sevabı olduğunu belirtmiş, insanların evlerinde yaşayan kedileri de aile fertlerinden biri olarak görmüştür.

Efendimiz'in yeryüzünün mescid kılındığına dair atıfları yeryüzünün kutsal olduğunu ve korunması gerektiği gösterir. Bu kozmolojik kutsallık anlayışı, hem İslâm'daki tabiat anlayışının hem de ekoloji veya çevrecilik anlayışının temeli ve en başta gelen prensibidir. Efendimiz'in temizliğin imandan olduğunu, bununla birlikte akarsu dahi olsa abdest alırken israf edilmemesi gerektiğine dair uyarıları¹⁸ müslümanlarda olması gereken dengeli bir çevre bilincinin temelini oluşturur. ■

© O. Metehan Kurt

1) Hicr 15/16-20; Kamer 54/49.

2) Rahman 55/7-12.

3) Hûd 11/61.

4) Ebû Hayyân, el-Bahrü'l-muhîr, Beyrut 1992, 6/175.

5) Ebû Dâvûd, Menâsik, 96.

6) Belâzûrî, Fütûhu'l-buldân (Çev., Zâkir Kadri Ugan) İst., 1955, s. 12-15.

7) a.g.e., s. 17; İbrahim Canan, İslâm ve Çevre Sağlığı, İstanbul 1987, s.59-60.

8) Ebû Davud, Edeb, 159.

9) Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, İstanbul 2003, 1/500

10) Servet Armağan, "İslâm Çevre Hukukunun Genel Esasları", İslâm ve Çevre, s. 250.

11) İbnu Kayyim, et-Tibbun-Nebevî, s. 216.

12) Müslim, İman 58; Müslim, Birr 128-130; İbnu Mâce, Edeb 7. Heysemî, M. Zevaîd 1, 207.

13) Buhârî, Edebu'l-müfred, Kahire 1379, s.168; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/415, Müslim, Müsakat, 7-10, 12.

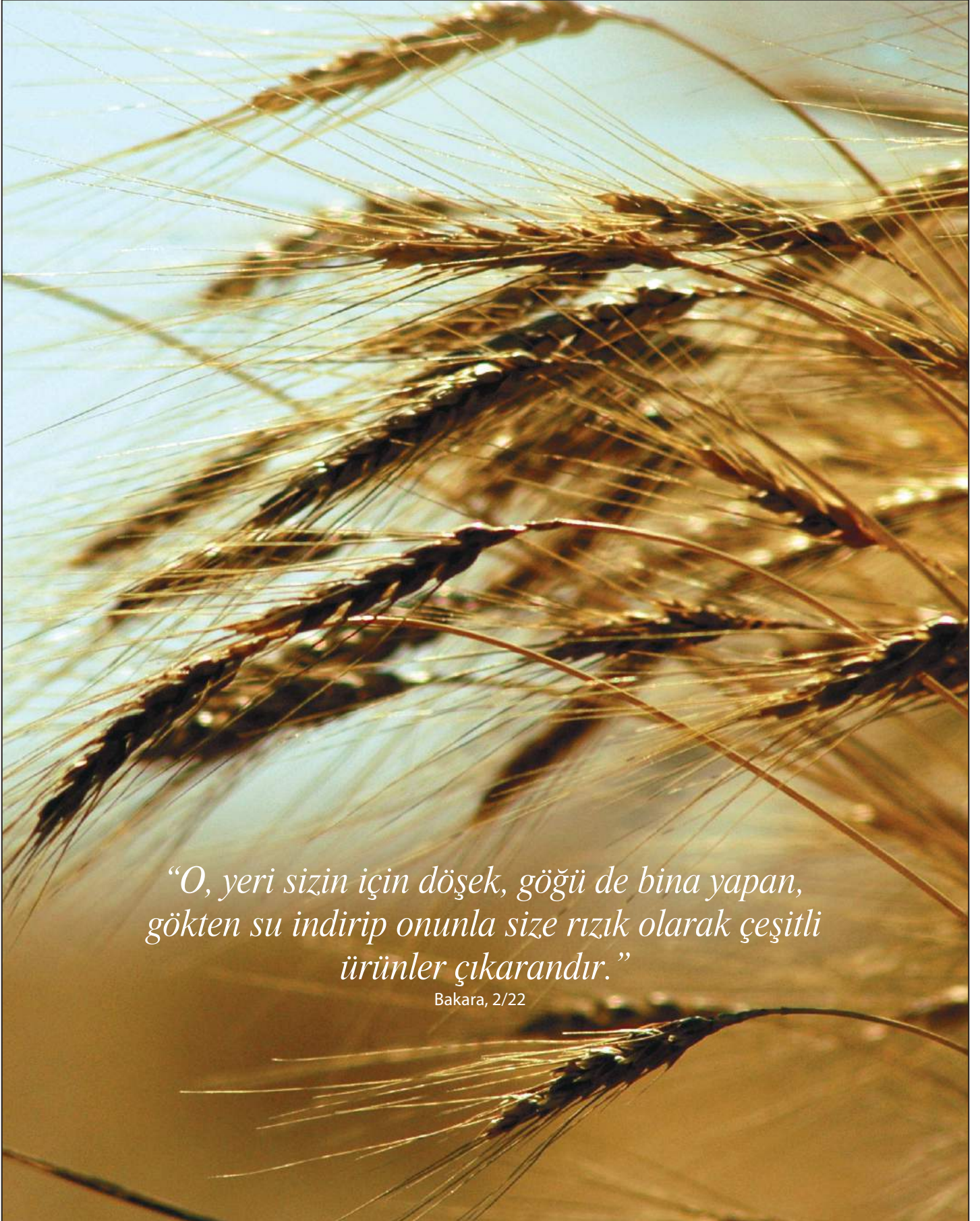
14) İbn Hanbel, Müsned, V5, 354, 440.

15) Tirmizî, "Birr" B. 16.

16) Müslim, "Sayd" H. No: 57.

17) Buhârî, Bed'ü'l-halk, 17, Edeb, 27; Ezan, 90.

18) İbn Mâce, İkame, 193.

*“O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan,
gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli
ürünler çıkarandır.”*

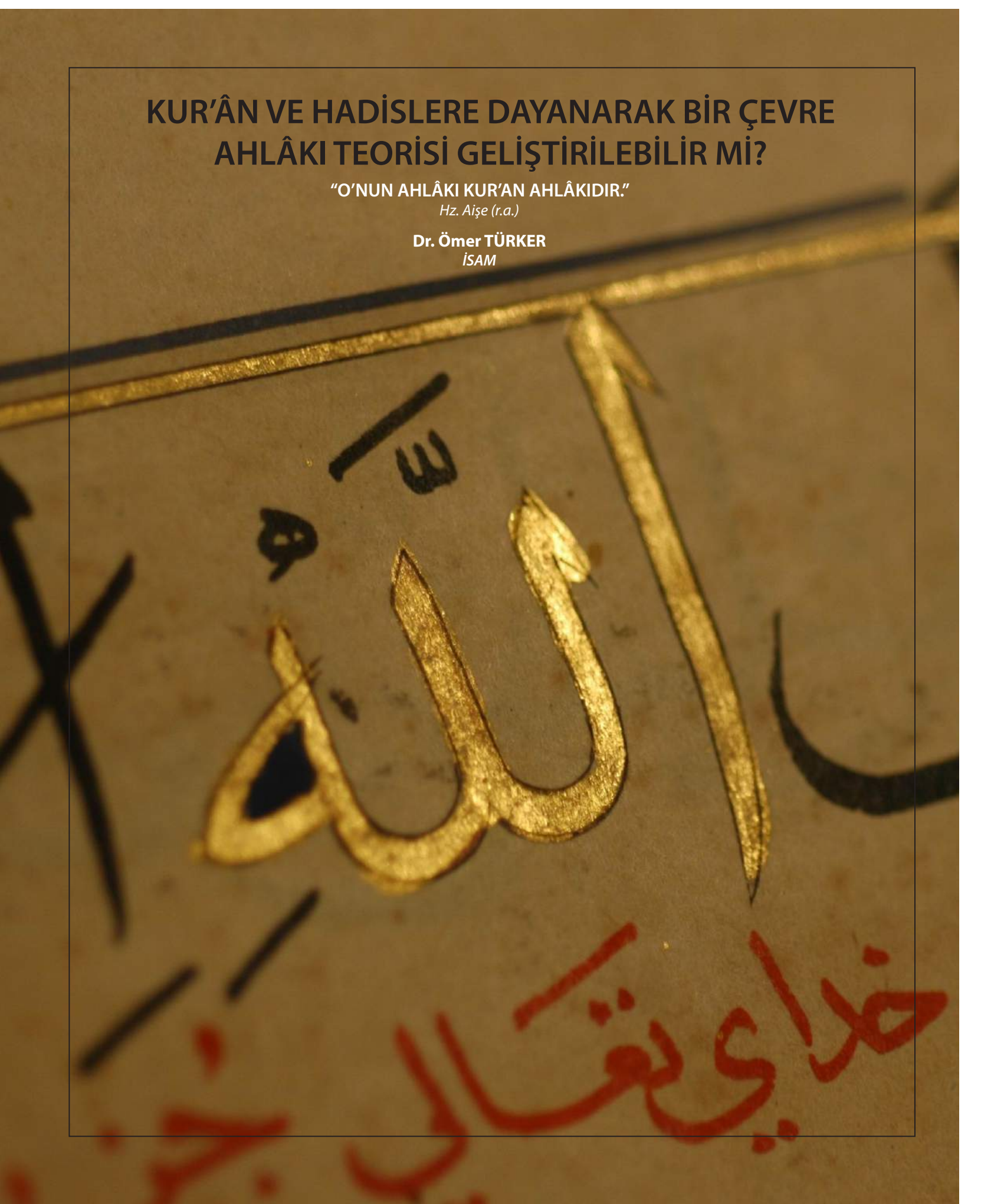
Bakara, 2/22

KUR'ÂN VE HADİSLERE DAYANARAK BİR ÇEVRE AHLÂKİ TEORİSİ GELİŞTİRİLEBİLİR Mİ?

"O'NUN AHLÂKİ KUR'AN AHLÂKIDIR."

H.z. Aîşe (r.a.)

Dr. Ömer TÜRKER
İSAM

□ İlâhî dinler, öncelikle insan ile Allah arasındaki irtibatın doğru olarak tesisini amaçlar. Diğer deyişle insanların Allah hakkındaki inanç ve zanlarının doğru olmasını hedefler ve bu doğrultuda insanın Tanrı hakkındaki inanç ve beklentilerindeki yanlışlıkları düzeltir. Bu ise, vahyin ağırlıklı olarak tevhidden, yani Allah'ın zâtı ve sıfatları açısından birliğinden bahsetmesini gerektirir. Kurân'da Allah'ın zâtı ve sıfatlarından bahseden ayetler bu kapsama girer. İlâhî dinlerin ikinci amacı ise birinci amacıyla irtibatlı olarak insanın hemcinsleri ve eşya ile irtibatının doğru ve Allah katında makbul ilkeler üzerine kurulmasıdır. Kısımî fıkıh ve kısmî de tasavvuf tarafından incelenen amelî içerikli âyetler de bu kapsama girer. Bu iki âyetler öbeği, nihâî tahlilde kişinin nazârî ve amelî seviyede yetkinleşmesini amaçlar ki tasavvufta 'insan-ı kâmil' ifadesiyle kastedilen de budur.

Söz konusu âyetlerin inanan bir bireydeki teza-hürü, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahlâkına dair şu sözünde dile gelmiştir: "Onun ahlâkı, Kur'ân ahlâkıdır".¹ "Kur'ân ahlâkı" sözü, tasavvuf geleneğinde "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak" (et-tahalluk bi ahlâkillah) şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifade, sadece davranışla ilgili değildir, aksine hem aklın veya kalbin yetkinleşmesini hem de buna dayalı olarak insandaki huyların, alışkanlıkların ve davranışların yetkinleşmesini ifade eder. Çünkü Allah hakkında doğru bir inanca sahip olmak, gerçek anlamda Hz. Peygamber'in sünnetine ve ahlâkına tâbi olmakla mümkün olmaktadır. Süfîlerin "Allah'ı Allah ile bilmek" derken kastettikleri de genel olarak budur. O halde dinî ahlak ile dinî metafizik, inanan bireyin ve toplumun yaşantısının bir bütün olarak yansır. Diğer bir deyişle birey ve toplum, metafizik ve ahlâkın aynası olur. Fakat bu yansıma, aynı metafizik ve ahlâkı benimseyen bütün fertlerde ve toplumlarda eşit derece ve yetkinlikte gerçekleşmeyebilir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta,

metafizik düşüncedeki kuşatıcılık ve derinliğin, ahlâkî düşüncede de takip edilebilir olmasıdır. Dolayısıyla metafizik ilkeler, bütün yönleriyle ahlâkî davranışlarda görünür hale gelir. Bu nedenle ahlâk teorisi, insanın yalnızca hemcinsleriyle ilişkilerini değil, genel olarak eşya ile ilişkisini incelemek durumundadır.

Bu açıklamalar ışığında başlıktaki soruyu tekrar sorabiliriz: Kur'ân ve hadislerle dayanarak bir çevre ahlâkı

Kur'ân ve hadislerin geçmişteki yorumundan bağımsız olarak âyetlerin zâhirî anlamından hareketle çevre veya herhangi bir çağdaş sorun hakkında dinî esaslı bir teori geliştirmek mümkün görünmemektedir.

geliştirilebilir mi? Bu sorunun cevabı, öncelikle Kur'ân ve hadislerle dayalı bir metafizik ve ahlâkın imkânıyla ilgili olmalıdır. Çünkü çevre ahlâkı, her ne kadar kendine özgü meseleleri muhtevî ise de genel bir ahlâk teorisinin parçası olduğu ölçüde anlamlı olabilir. Bu açıdan bakıldığında soru, İslâm düşünce gelenekleriyle ilgili hale gelir. Çünkü temel ifade biçimlerini kelâm, tasavvuf ve felsefede bulan İslâm düşüncesi içerisinde çeşitli metafizik ve ahlak teorileri geliştirmiştir. Bunlar içerisinde özellikle kelâm ve tasavvuf, İslâm dinini esas alan bir metafizik ve ahlâk teorisine sahip dinî ilimlerdir. Dolayısıyla Kur'ân ve hadislerle dayalı bir ahlâk teorisi olabilir mi sorusu, bir yönüyle, metafizik ve ahlâkı konu edinen dinî ilimlerle, doğal ve toplumsal çevrede yaşayan Müslümanlar olarak nasıl ilişki kuracağımız sorusudur. Bu anlamda soru, klasik İslâm düşüncesinin bizim için çevre sorunu bağlamında ne ifade ettiği sorusuna dönüşmektedir. Yani Kur'ân ve hadislerin geçmişteki yorumundan bağımsız olarak âyetlerin zâhirî anlamından hareketle çevre veya herhangi bir çağdaş sorun hakkında dinî esaslı bir teori geliştirmek mümkün görünmemektedir.

Zira şimdiye kadarki denemelerin ciddi bir tahlili göstermektedir ki, özellikle İslâm metafizik gelenekleri ihmal edilerek çağdaş sorunların teorik seviyede incelenmesi, dinî nasların çağdaş teorilerle açıklaması gibi ironik bir durum doğurmaktadır. Mevcut teorilere alternatif arayışları yine mevcut teorilere dinî naslardan destek bulmakla neticelenmektedir. Böylece naslar, tam anlamıyla bir "istintâk"a maruz bırakılmaktadır. Kuşkusuz bu türlü denemelerde en azından Kur'ân tefsiri birikimine müracaat edilmektedir. Fakat tefsir kitaplarındaki açıklamalar, müfessirlerin tefsir teorilerinden bağımsız olarak kullanıldığından kişiliksiz cümlelere dönüştürülmektedir. Bu açmazdan kurtulmanın yegâne yolu, İslâm metafizik geleneklerinden hareket edilmesidir.

Bununla birlikte pek çok çağdaş meselede olduğu gibi çevre sorununda da klasik İslâm düşüncesine müracaatın doğurduğu önemli güçlükler vardır. Bunların başında klasik metafizik ve ahlâkın günümüzde etkinliğini yitirmiş tabiat teorileriyle ilişkisi gelir. Kelâmcıların cevher-araz teorisini, Meşşâî filozofların madde-suret teorisini ve sufilerin bu iki teorinin bir tür mezcini kullanmaları, bu geleneklerin ahlâk ve metafiziğinin çağdaş bir sorunla ilişkisini kurmayı güçleştirmektedir. Çünkü bu sorun, hem metafizik ve ahlâkın sorunlarını hem de dilini çağdaş bir okura yabancılaştırmakta ve böylece klasik düşünceyi modern teoriler karşısında edilgenleştirmektedir. Bu edilgenleştirme, özellikle toplumsal sorunlarda kendini göstermektedir. Çünkü bireysel sorunlarda bireyin dindarlığı, yaşadığı toplumsal sorunu perdeleyebilmektedir; ancak sorun, sözgelimi bir eğitim organizasyonu olduğunda, bireysel dindarlık toplumsal düzeni şekillendirmede et-

kisiz kalmaktadır.

Bu sorunu aşmanın yolu, klasik metafizik ve ahlâk ile tabiat teorileri arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmadığını kavramaktır. *Yani Gazzâlî'nin ifadesiyle metafiziğin –biz buna ahlâkı da pek tabii ekleyebiliriz- tabiat bilimlerine bağımlı olmadığına² farkına varmaktır.* Nitekim aynı kelâmî düşünceler hem Mâtürîdî örneğinde olduğu gibi cevher-araz teorisine hem de Kâdî Ebû Zeyd ed-Debûsî örneğinde olduğu gibi madde-suret teorisine savunulabilmiştir. Yine tasavvuf metafiziğinin temel sorunları, İbn Arabî öncesinde daha çok kelâmcıların tabiat teorileri esas alınıp tartışılırken, İbn Arabî ve özellikle Sadreddin Konevî'yle birlikte Meşşâî tabiat teorisine esas alınarak tartışılmıştır. Kısaca klasik metafizik ve ahlâk,

her ne kadar bugün etkinliğini yitirmiş tabiat teorilerini kullanmışsa da bu disiplinlerde tartışılan temel sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümler, herhangi bir tabiat teorisine bağımlı olmayıp nazar veya müşahade yöntemiyle elde edilen evrensel ilkeler üzerine kuruludur. Bu nedenle klasik metafizik ve ahlâkın temel sorularını ve bu sorulara verilen cevapları, parçacı değil, sistematik bir okumaya tâbi tutarak bu teorilerin Kur'ân ve sünnetle ilişkilerini kavramak gerekir. Çünkü Kurân ve sünnet, Müslümanların oluşturduğu geleneklerle canlılığını sürdürmüş ve hükümlerini tezahür ettirmiştir. Bu, Kur'ân ve sünnetin yegâne uygulama formunun, İslâm düşünce geleneklerinde dile geldiği anlamına gelmez, daha ziyade Kur'ân ve sünnetle ilişki kurmanın bireysel seviyede

dindarlıktan öteye uzanan daha karmaşık bir süreç olduğunu ifade eder. Ya da bireysel seviyede dindarlığın gerçek anlamda tahakkukunun ancak toplumsal seviyede tahakkuk eden bir dindarlıkla mümkün olabileceğini gösterir.

Meseleyi bu şekilde görmek, bize öncelikle bazı Kur'ân lafızlarının dilsel anlamlarıyla çağdaş bir çevre teorisi geliştiremeyeceğimizi gösterir. Çünkü böyle bir çaba, yalnızca âyet ve hadislerin, mevcut çevre teorilerinden öğrendiklerimizle açıklamakla sonuçlanır. Bunun yerine gerçek anlamda Kur'ân ve sünnetten beslenen bir çevre teorisinin, özellikle kelâm ve tasavvuf metafiziğine dayalı ahlâk teorilerinden hareket etmesi; çağdaş çevre sorunları ile klasik İslâm ahlâkının temel sorunları arasında sistemli bir ilişki kurması gerekir. Bunun yanısıra söz konusu teorilerin İslâm tarihindeki doğru uygulamalarını tetkik ederek teorinin nasıl uygulamaya dönüştürüldüğünü örneklemesi gerekir. Böylece Kur'ân ve sünnetin sistematik bir okuması ve uygulaması elde edilerek çağdaş bir sorunla teorik ve pratik seviyede ilişki-

lendirilmiş olacaktır. Böyle bir çalışmanın başarıya ulaşması, aynı zamanda bir âyetin nasıl tevil edildiğini ve bir hadisin canlı bir gelenekte nasıl anlam kazandığını gösterecektir. O halde âyet ve hadislerle dayalı bir çevre ahlâkı, âyet ve hadislerin hammadde olmaktan çıkarılarak birer ilke haline getirilmesiyle geliştirilebilir. Âyet ve hadislerin ilke haline getirilmesi ise metafizik bir kavrayışa dayanmadıkça mümkün olmaz. ■

1) Müslim, *Müsâfirin*, 139.

2) Bk. Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı*, trc.

Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarioğlu

(İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), s. 10-11.

[DOĞA KARŞISINDA İNSAN]

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY
Galatasaray Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

□ **Sayın Hocam insanın doğa karşısında kendini konumlandırışının seyri nasıl olmuştur? Bilinçli olarak doğaya hükmetme düşüncesinin kaynağı nedir? İnsana ne kazandırmış, ne kaybettirmiştir?**

Biz öyle tasavvur ediyoruz, tarihî seyri o şekilde düşünüyoruz ki insan sadece bu tabiatın bir parçası olmakla kalmıyor, aynı zamanda onu işleyen, onun üzerinde tasarruf imkânı elde eden bir varlık olarak ortaya çıkıyor. Normal seyri düşündüğümüzde, insan önce tabiatın bir parçası gibi, sonra bu tabiatı yavaş yavaş işleyen; tabiatla, kendi hayatı açısından bakıldığında da tedbirler alan, meselâ sel olduğunda barajlar kuran, işleyen, ziraat yapan, verilmiş olanı bir mânada yeniden kendi faydası için değerlendiren bir varlık olarak belirleniyor. Şehirlerin gelişimi, tarihin bir medeniyet tarihi olarak oluşturulması, bilgi tarihinin başlaması, tefekkür tarihi olarak bunun devam etmesi, en sonunda XIX. yy.da yüksek bir teknolojiye ulaşılması tabiatla olan bu alışverişin, belki de mücadelenin, yavaş yavaş bozulan bir dengenin tarihi olarak düşünülebilir. Böyle bakıldığında tabiat insan için nedir? Tabiatla insanın münâsebeti ne olabilir ve buradan çıkartılabilecek bir ahlâk olabilir mi? Bana göre böyle bir değerlendirme önemlidir. Mensubu bulunduğumuz güzel dinimizin bize ikazları son derecede önemlidir. Bu ikazlar önce onu seyretmemiz onu anlamamızla alakalıdır; “görmüyor musunuz”, “anlamıyor musunuz”, “algılamıyor musunuz”, “bunda hikmetler vardır”, gibi... Özellikle yıldızların hareketleri, mevsimlerin oluşumu, tabiatdaki olayların meydana geliş ve bunların bizim için ifade ettikleri hikmeti dikkat çekmiştir. Fakat bu hikmet sadece dıştaki bir olayın cereyan etmesiyle alakalı değildir; bu hikmet aynı zamanda, insanın kendi fitratı, kendi mânası açısından da değerlendirilmesi gereken bir hikmettir. Tabiatla insan arasında bir münâsebet var, bu münâsebeti klasik bir felsefe lisanıyla söyleyecek olursak, hatta tasavvufu da bunun içine katarsak, bu münâsebet bir mikro kozmos – makro kozmos münâsebetidir. Küçük kâinat olarak insan, büyük kâinat olarak tabiat. Yeryüzünde, tabiatla fark ettiğimiz bir nizam, böyle bakıldığında insana aktarılması gereken bir nizam oluyor. Tabiatla gördüğümüz denge ya da itidal, insana adalet erdemi olarak aksettirilebilmelidir. Tabiatla gördüğümüz insan açısından fazlalıklar der-

ken, burada bazı felaketler söz konusu olabiliyor. Bunu bir ibret olarak görmek gerekiyor. Bu anlayışla hayatın bütününde bir mâna gören İslâmiyet, asıl hikmeti insan açısından düşünürken bu insanın kendisi için de tabiatla bir alışveriş içinde olduğunu bize göstermiş oluyor.

İnsan ne kadar kendi içindeki ahengi yakalayabilmiş, kendi derinliğini fark etmiş, insanlığın yine kendinde mânasını, amacını fark edebilmiş, anlayabilmiş ise oluşturacağı kültür de o kadar adaletli, ahenkli, ölçülü bir kültür olacaktır.

Tabiat insanı eğitir mi?

Her halde o, alışveriş anlamındadır. Burada bir temel zihniyetin ne olduğunu da hemen hatırlayalım. İnsanın kendisini İslâm'ın, İslâm düşüncesinin öngördüğü şekilde keşfi, kendisini mutlaka “eşref-i mahlûkât” olarak keşfidir. Fakat eşref-i mahlûkât olarak keşfetmesi yaratılışın bütününden kendisini soyutlaması anlamına gelmez, onun eşref-i mahlûkât oluşu bu yaratılışın tamamındaki mânayı ancak fark edilebileceği, anlamındadır. Ayrıca bu yaratılmışlık kendisine bir emanettir. O halde tabiat insana emanettir. O kadar hoş bir emanet ki nerede ise bunu tabiatın kendisi istemiş gibidir. Oradaki emanette daha derin mânalar vardır ama bunlardan en önemlisi de tabiatın ta kendisidir. İnsan da kendisine emanettir. Yakınları da kendisine emanettir. İnsanlık âlemi de emanettir, medeniyetler de emanettir. Ama insana emanet olanlar içinde tabiatın kendisi de vardır. Şimdi biz eşref-i mahlûkâtız diyerek, yaratılmışlar arasındaki dengeyi ihmal eder ve onlar üzerinde bir hâkimiyet tasavvur etmek imkânına sahip olduğumuzu düşünürsek, burada soruyorum, bu emanete başka bir cihetten ihanet etmiş olmaz mıyız? Onunla bir alışveriş ihtiyacımız var, onun mânasını kavrayıp o mânadan kendimize bir hikmet çıkarmaya ihtiyacımız var.

Sayın hocam insanın kültür üretmesinden bahsederseniz?

Bu tabiatla biraz farklı; şimdi genel bir tanımla hepimiz biliyoruz ki, kültür insanın tabiatla ilâve ettikleridir. Bir başka deyişle kültür, tabiat üzerine insanın başarılarıdır. Yani insan tabiatı işleyerek kültürü oluşturur. Tabiatla bir kanuniyet, tabiatla bir düzen, bir ahenk, neden-sonuç ilişkisi var. Fakat kültür bu noktada kalmıyor bu fark ediliyor ama bunun üzerine insan, tabiri

caizse, kendini, yaratıcılığını ortaya koyuyor. Dil üretiyor, sanatı, zihniyetleri, kültür adına ortaya koyduğumuz ne varsa bunların hepsi bunun içerisine girecek şekilde kendisini ortaya koyuyor. İnsan kendisini ortaya koyuyor. Az önce kendisini tanıyabilmesi için kâinattaki, tabiatındaki o ahenge bakmalıdır; onun yaratıcılığı o ahenkten hareketle kendisini ölçülü, itidalli, adaletli bir biçimde oluşturmaktadır dedik. İşte o oluşturma süreci, topluma aksedişi, kâinata aksedişi bu kültürle alakalı. Ama orada insan tabiatı tekrar etmiyor; farklı bir beşerî başarı ortaya koyuyor. Bunu yaparken kendisini ifade etmiş oluyor. İşte öyle bakıldığında, kültür de insanı aksettiren bir ayna konumuna geliyor. O zaman insanla tabiat arasında bir dengenin bir devamlılığın olması gerekir diye düşünüyoruz. Bir tekrar değil... Kültür tabiatın tekrarı değildir. Ama bir denge, bir ahenk olması gerekir. İnsan ne kadar kendi içindeki ahengi yakalayabilmiş, kendi derinliğini fark etmiş, insanlığın yine kendinde mânasını, amacını fark edebilmiş, anlayabilmiş ise oluşturacağı kültür de o kadar adaletli, ahenkli, ölçülü bir kültür olacaktır. İnsan ne kadar içinde yaratıldığı tabiatı fark edememiş, ama ona rağmen hükmetmeye, tahakküm etmeye çalışmış,

İnsanoğlunun doğaya karşı tutumunu iki ana temaya ayırmak mümkündür. Bir tarafta doğaya hükmetme düşüncesi diğer yanda ise doğayı yüceltme, insan ile eşitleme fikirleri. İnsan doğanın neresinde durmalıdır, karşısında mı, üstünde mi, yanında mı?

İslâm'ın tavrının ne olabileceği üzerinde birkaç söz söyleyelim. İfrat ve tefrit olarak birkaç tavır ortaya çıkıyor. İlk Hristiyanî tavırda, Ortaçağ'da kâinatın, bir ceza yeri olduğu düşüncesi vardı. İnsan dünyayı sevmemeliydi onlara göre. Ondan mümkün olduğu kadar çabuk kurtulmalıydı. Onun kanunlarını araştırmak, onu tanımak, ilâhî kudretin onun üzerinden anlaşılabilceğini bilmek söz konusu değildi. Ancak İslâm ile bunun değiştiğini görüyoruz. Kâinatı, yaradılışı anlamak, ilâhî kudretin onda nasıl tecelli ettiğini fark etmek ibadet seviyesine getirildi. Demek ki tabiatı severek, onunla bir uyum oluşturulmalıydı. Bu uyum onu bilmek anlamındadır. Fakat ahlâkî anlamda onu korumak bu uyumun asıl ifadesi olacaktır. Yani onu bozmadan onun derinliğini anlamak da, bu uyumun bir parçasıdır. Fakat Hristiyanlık kendi kurduğu medeniyetin bir ileri noktasında bunun yanlış olabileceğini, yetiştirdiği insanlar dolayısı

Şimdi biz eşref-i mahlûkâtız diyerek, yaratılmışlar arasındaki dengeyi ihmal eder ve onlar üzerinde bir hâkimiyet tasavvur etmek imkânına sahip olduğumuzu düşünürsek, burada soruyorum, bu emanete başka bir cihetten ihanet etmiş olmaz mıyız?

ona müdahale ederek iç kanuniyetini değiştirmiş ise, kendi içinde ahenksizliğe dâhil olacak ve bunun sonucu olarak da oluşturacağı kültür isabetsizliklerle dolu olacaktır. O halde tabiat hem insan için hem de insanın ürünü olarak meydana gelecek kültür için bir temel model olacaktır.

ile fark etmiştir. O zaman biraz da kiliseye yüz çevirerek bilim ve teknolojiyi dine rağmen oluşturmuştur. Burada bunlar dindar değildi demek istemiyorum. Dinin bu dünyadan kaçın, araştırmayın mânasındaki telkininin dışında, ona yüz çevirerek gerçekleştirilmiş bir gelişmeden söz ediyorum. Bu sefer de Batı dünyası, medeniyeti, temelindeki o kutsallık fikrinin tabiatla olan ilişkisini yitirdiğinden, tabiatı çok hor kullanmaya başlamıştır.

Hocam şöyle mi anlamalıyız: “Tabiatı sevmeyin” anlayışının zihni arka planı var, onun için zarar veriyor, hoyratça kullanıyor diyebilir miyiz?

Bilemiyorum, severek de bunu yapmış olabilir. Ama oradaki korumanın dinî kaynaktan gelmemiş olmasından dolayı bir anlamsızlığı da var. Yavaş yavaş XVII. ve XVIII. yy.dan itibaren Batı dünyası bütünün mânasını değil, sadece insanı almıştır. İşte böyle bakıldığında Hristiyanlık’tan farklı olarak İslâmî düşüncede insan, “eşref-i mahlûkât” olmasına rağmen tabiat ve insan ilişkisini de belirleyen bir kriter benimsemiştir. Sadece insan değil, sadece insanın tahakkümü değil, tasarrufu değil. Çünkü “Hakk” kavramı insanla temellendirilen bir kavram değildir. O Hakk kavramında hem insan, hem tabiat yerli yerine oturur. Çünkü hem insana hem tabiata nazaran aşkın olan bir hakikat vardır ve bu aşkın olan hakikat dolayısı ile tabiat da, insan da kutsanmış olur. Bu önemli bir ayrımdır. Yani tabiata sadece seküler bir gözle bakmak, tabiata onun arka planındaki manevî boyutu, bertaraf ederek bakmak, rolün tamamını, insana veriyor ve insanı şımartıyor. O da doğa ile kendisi arasındaki münâsebette doğaya zulmediyor. İslâm medeniyetinin

sında gerilim kaçınılmaz mıdır?

Bir önceki sorduğunuz soruyla şimdiki soru arasında güzel bir ilişki kuruyorsunuz aslında. İnsan kültür oluştururken tabiatı tahrip etmek mecburiyetinde midir? Ona aykırı işler yapmak durumunda mıdır diye sormuş oluyorsunuz genel mânada... Bütün bir dikkatin bu noktaya çevrilmesi lazımdır aslında. Çünkü tabiatı hiçe sayan bir şehir mimarisi, tabiatı hiçe sayan bir kültür ortamının oluşturulması, evvelemirde insanı insan olmak bakımından kendisine yabancılaştırır. Ne kadar tabiatı tahrip ederek kültür oluşturursanız bu kültür sizi insan olmak bakımından o kadar tahrip eder. O zaman yeni şeyleri oluştururken daima bu tabiat-insan dengesi, tabiat-kültür dengesi dikkate alınmalıdır.

İlâhî kitap kâinat kitabını da okumamızı istemekte; nizam-mîzan, salah-fesat dengesi, yaratılış gerçeğine dikkat çekilerek, türevleriyle beraber 750 yerde bizi düşünmeye tefekkür etmeye sevk etmektedir. İnsanın kendisine iç ve dış âlemine bakması isteniyor. Şeyh Gâlip’in, “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemin sen. Merdûm-i dide-i ekvân olan âdemsin sen” ifadeleriyle

mensubu olduğumuzun farkında mıyız acaba... Hayır değiliz, hiç şüphesiz farkında değiliz. Müslüman olarak, İslâm dininin salikleri olarak, müminler olarak tabiata bakışımızın aslında nasıl olması gerektiğini lütfen yeniden fark etmeye çalışalım.

Sayın Hocam, İnsan tabiat içinde yaşarken, şehirler kurar teknikler üretirken doğaya zarar vermek zorunda mıdır? Tabiat ve insanın üretici karakteri ara-

le daha iyi anlayabildiğimiz hakikate vurgu yapılarak, insanın kâinattan ayrı olmadığını bütünün bir parçası olduğunu nasıl yorumlamalıyız?

Bunu her an kulaklarımızda duymak, hissetmek durumunda olalım. Şimdi buradan insanlık adına yanlış bir gurur çıkaranlar, insanlığın kibrini pekiştirenler, körükleyenler, tabiata emperyalist zulümlerde bulunabileceği fikrini çıkartıyor olabilirler. Böyle bir hak veri-

liyor gibi düşünülebilirler. Tam tersi buradaki sorumluluğu fark edelim. Şimdi az önce sizin Kur'an-ı Kerim'in bizi uyarmalarını hatırlatmalarınızda ifade ettiğiniz gibi sadece bunun bilgisi anlamında bir hikmet söz konusu değildir. Onlarla ahenkli olarak oluşturulacak bir yapının

konusunda en çok şikâyet ettiğimiz şey kirliliktir. Peki, insan açısından baktığımızda olay nedir? Değerler ve ahlâk kirlenmesidir. Siyaseti, hukuku, günlük yaşayışı, bir değerler sistemi üzerinden fark eder ve yaşarız; onlar da kendi içinde bir ahengi, oluşturmak mecburiyetindedir. İnsan kendi ile olan, toplumla olan ilişkisini, ancak değerler sistemiğini gözeterek, bu gözetmedeki ihlâs ile kurabilir. Eğer ihlâs varsa insan bihakkın olması gerektiği gibi insandır. Eğer tabiatla kirlilik yoksa o

İnsan da kendisine emanettir. Yakınları da kendisine emanettir. İnsanlık âlemi de emanettir, medeniyetler de emanettir. Ama insana emanet olanlar içinde tabiatın kendisi de vardır.

bizi kendimize kazandıracağını ifade eden bir hikmet temel olarak alınmalıdır.

Bugün insanın doğa karşısında kendini konumlandığı ve doğa ile beraber kendi tabiatını da yok sayma veya yok etme sürecine girdiği öncül olarak kabul edilirse, geleneksel birikimimizin bize çıkış noktaları sunduğunu düşünmemiz mümkün müdür?

Mutlaka mümkündür. Keşke bunun üzerinde daha çok çalışılabilmiş olsaydı. Galiba geleneksel dediğimiz o eski dönemlere ait hayatımız, bahsetmeye çalıştığımız bütünleşmeyi takip eden bir hayatı bize hatırlatıyor; ama bunu bugün için anlayabiliyor muyuz? Bundan pek emin değilim. Araştırmaların bu kıtas üzerine yönlendirilmesi gerekiyor.

İnsanın gelişimini, doğa hakkındaki gözlemlerini eyleme dökerek gerçekleştirdiğini söyleyebilir miyiz? Doğanın insan düşüncesini yönlendirmedeki etkisi nedir ve bunun düşünce tarihindeki karşılığı nasıl tezahür etmektedir?

Tefekkür tarihi aynı zamanda insanın tabiat üzerinde inşa ettiği o kültür bilincinin bir tarihidir. Bilimler tarihi, bu tabiatın daha da derinden fark edilışinin, yaratılmışlar evreninin daha doğru yansıtılmasının tarihidir, dolayısıyla bir bilgi alışverişinin tarihidir. Israrla söylemeye devam edeceğiz: Ahenkli gelişme, ahenkli ilerleme, bütünü her an gözetme... Yaratılmışın bize emanet olduğunu fark etmek üzerinden gidersek biz aynı zamanda alınması gereken ibreti almış, ulaşılması gereken hikmete ulaşmış, oluşturulması gereken yapıyı oluşturmuş oluruz. Bence hikmetin aslı buradadır. Ahlâk felsefesi açısından konuya bakacak olursak şu birkaç cümleyi ilave etmekte yarar görüyorum. Bugün tabiat

da tabiat Allah'ın yaratmış olduğu gibi bir tabiattır. İnsandaki ihlâsla evrendeki temizliği bir arada düşünüp bu ahengin içinden hakikate doğru yol almak durumunda olmak.

Bir önceki cümlelerde sanki tevhidi vurguluyorsunuz.

Bütün her şeyin özü tevhid, her şey onda gizli. Ama bu tevhidin herhangi bir parçanın üzerinden değil bütünün üzerinden anlaşılması gerekiyor Çünkü zaten tevhid bütünü kastediyor. Sadece insan açısından sadece tabiat açısından, madde açısından, ruh açısından hatıta sadece ahiret açısından bunu ele alırsak bütünlüğü oluşturamayız. Her an söz konusu olması gereken prensip tevhittir. Tevhidin en etkin biçimde adeta Kur'an-ı Kerim'in özeti olacak şekilde ifade edildiği surenin adını size sorayım?

İhlâs sûresi.

Bakın "ihlâs" dediniz. Tevhidin özünde ihlâs var.

Kimi çevre örgütleri gösteri yapıyor, geriye çöp yığınları kalıyor. İhlâs olmadığı için mi?

Olsun, insanlar o problemleri görmeye devam etsinler ama ihlâsları samimiyetleri de olsun yani samimiyet, ihlâs bizi hem tabiat anlamında hem olduğumuz şu insan anlamında hem oluşturduğumuz toplum ve kültür anlamında doğruya götürecektir.

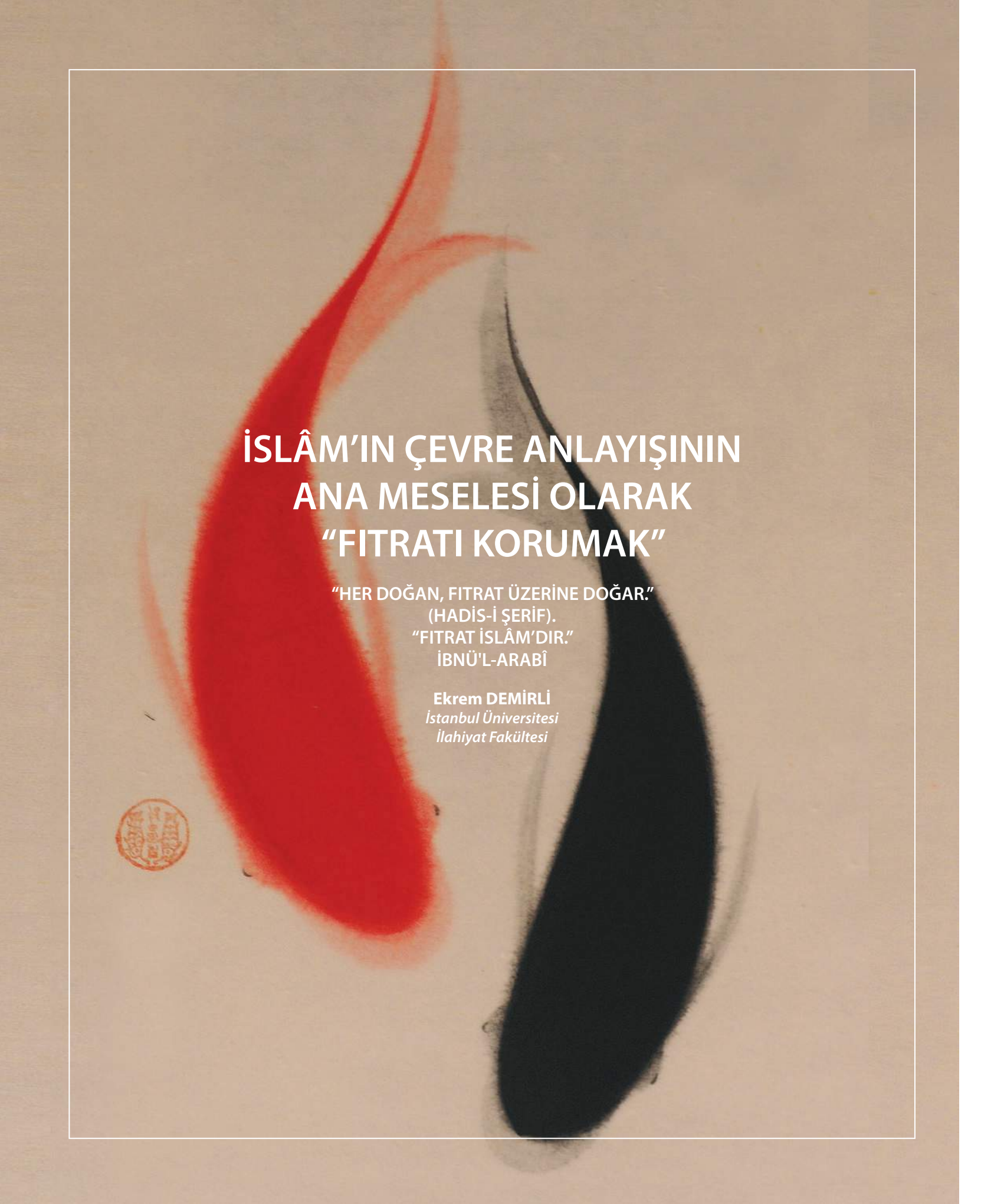
Bize zaman ayırarak verdiğiniz kıymetli bilgiler için teşekkür ederim.

Estağfirullah, güzel çalışmalarınız için tebrik ediyorum. ■

**H. Peygamber (s.a.v.): "... Temiz olan yeryüzü
bana mescid kılındı, bu nedenle ümmetimden
herhangi bir kimseye namaz vakti nerede
gelirse orada kılsın..." buyurmıştır.**

Buhârî, Salât/56

İSLÂM'IN ÇEVRE ANLAYIŞININ ANA MESELESİ OLARAK “FİTRATI KORUMAK”

“HER DOĞAN, FİTRAT ÜZERİNE DOĞAR.”
(HADİS-İ ŞERİF).
“FİTRAT İSLÂM'DIR.”
İBNÜ'L-ARABÎ

Ekrem DEMİRLİ
*İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi*

□ Müslüman düşünürler, İslâm'ın insan fıtratına uygunluğu hususunda görüş birliğine varmış gibidir. Mezhepler arası tartışmalarda muhalif görüşler ileri sürülmüş olsa bile, İslâm'ın inanç ve amel ilkelerinin insan fıtratına uygunluğu, buna bağlı olarak hayatın, zamanın ve mekanın imkânlarını dikkate alan gerçekçiliği, belirli bir ölçüye bağlanarak sınırlandırılmış mâkûliyeti -iman ve akide bahislerinde bir ölçüde fakat daha çok amelî bahislerde- ısrarla vurgulanmıştır. Üstelik bu görüşe karşı çıkan veya çekinceler ileri süren muhalif yaklaşımların kısm-ı azamı, "fıtrîlik" prensibinin istilzâm edebileceği bazı sonuçları dikkate alarak eleştirilerini dile getirmişlerdir. Bu eleştiriler, esasta fıtrat ile din arasında tesis edilen bağ ve ilişkinin "zorunluluk" ölçüsünde kabul edilmesi durumunda bazen insana bazen de dine karşı bir dayatmanın ve zorlamanın ortaya çıkacağını hesaba katar. Bu nedenle muhalif yaklaşım ve seslerin de, "fıtrîlik" ilkesini temelde reddetmedikleri söylenebilir. İslâm'a büyük bir imkân alanı ve hareket serbestisi kazandıran "fıtrata uygunluk" karakteri, çağımızda beşerî ilimlerin sağladıkları

katkılarla da Müslümanların İslâm'ı yorumlarken ya da savunurken atfı yaptıkları ve kullandıkları en güçlü argümanlardan birini teşkil eder. Bilhassa endüstrileşmenin yol açtığı yabancılaşma vb. sorunlar, buna bağlı olarak insan ile tabiat arasındaki ilişkinin gittikçe zayıflaması ve hatta kopması, müslümanların fıtrat kavramını daha geniş bir çerçevede ele alıp "fıtrîlik ilkesi"ni yeni bir gözle yorumlama imkanlarını güncelleştirmiş ve geliştirmiştir. Bu bakımdan düşünce, klasik çağlarda ele alınışından daha farklı ve geniş boyutlar ve amaçlarla ele alınarak, İslâm'a farklı kültür ve dinî inançlara göre oldukça geniş imkanlar sunmuş görünmektedir.

İslâm'ın fıtrata uygunluğu düşüncesi, içinde pek çok önemli alt düşünceyi ve kavramı barındırır. Her şeyden önemlisi fıtrîlik, yaratılıştan gelenin iyiliği fikrini istilzâm eder. Fıtratın ve tabiatın iyiliği, İslâm'ın dünya görüşünde önemli bir yer tuttuğu kadar gerçekte İslâm'ın -başta bazı kadim inanç ve öğretiler olmak üzere- farklı dinî geleneklerden ayrıştığı hususların başında gelir. Bu yönüyle İslâm, söz gelişi Hristiyanlık'taki "aslı günah" ve "kirlenmişlik" düşüncesini kabul etmediği gibi buna bağlı olarak maddenin ve dünyevîliğin kötülüğünü de ilkesel olarak tanımaz. Bunun yerine "Eşyada asıl olan şey

mubahlıktır" şeklinde dile getirilen bir düşünceyle başta insanın yapıp ettiği tüm ürünleri ve eylemleri olmak üzere, her türlü dünyevî işe karşı ilke olarak olumlu bir tavır sergiler. Öte yandan bu yaklaşım, dünyevî hayata karşı daha eleştirel bir tavrı benimseyen sufilerin dünyevîliği küçümseyici ve dışlayıcı yaklaşımlarının genel adı olan "zühd"ün zamanla gerçekçi ve makul sınırlara çekilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Bu yönüyle İslâm'ın dünya ile ve insan fıtratıyla barışık tavrı, sufileri -katı bir zahitliği tercih etmek yerine- dünyaya ve hayata karşı yükümlülüklerini öncelemeye zorlamıştır. Bunun yanı sıra bu düşünceler, fıtratın ve tabiatın korunmasını bir yükümlülük olarak ortaya koyar. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın yarattığının değiştirilmesini günah sayan âyetler, konu hakkında müslümanların yükümlülük sınırlarını belirler.

Müslümanların tabiat ve fıtrat anlayışlarını belirleyen başka bir düşünce ise, "olabilecek âlemlerin en

Tasavvufî tavır, İslâm'ın fıtrîlik ilkesine bağlanır ve onu yansıtır. Çünkü din, insanın sahip olduklarını azaltmayı veya ortadan kaldırmayı değil, onu daha iyiye ve geniş alana taşımayı amaçlar.

mükemmeli" şeklinde dile getirilen ve hayatın her alanına karşı genel bir iyimserliği anlatan prensiptir. İslâm'daki bütün nazari ekollerin neredeyse hepsinin hemfikir oldukları bu düşünce, insanı ve çevresiyle birlikte bütün âlemi "olabilecek âlemlerin en iyisi" sayarak koruduğu gibi aynı zamanda onu Allah'a işaret eden bir âlâmet sayarak başka bir yükümlülük yükler insana: İnsan Tanrı'yı âlemden hareketle bilebilir ve bu nedenle içerdiği sonsuz parçalarla bütün âlem, Tanrı'yı gösteren bir işaretler bütünü olarak görülmelidir.

İslâm'ın bu öğretileri sufiler tarafından cüz'î konulara uyarlanmış ve maharetle işlenmiştir. Bu yönüyle sufiler, fıtratın korunması üzerinde durarak, "inhiraf"a karşı "selimlik" ve "itidal" kavramlarını öne çıkartmışlardır. Fıtratın bozulması, onun olması gereken halden sapması ve itidalini yitirmesidir. Bozulmanın pek çok nedeni sayılabilir. Bunlar arasında toplumsal alışkanlıklar, gelenekler, inançlar vb. gibi insanın içinde yaşadığı çevre şartları gelir. Sufiler 'İnsan fıtrat üzerinde doğar, babası ve annesi onu yahudi veya hristiyan yapar' anlamındaki hadisi bu çerçevede yorumlamıştır. Öyleyse insanın yaşadığı beşerî ve tabii çevrenin muhafazası, bireysel fıtratın korunması kadar önemli bir yükümlülüktür.

İbnü'l-Arabî ve takipçileri, fitrat ile İslâm arasındaki ilişkiyi özdeşliğe vardırır ve insanın gerçekte "İslâm fitratı" üzerinde yaratıldığını kabul ederler. Daha önce Cüneyd-i Bağdadî gibi sufiler de "fenâ ve tevhid" teorilerini benzer bir fitrat anlayışına dayandırarak açıklamışlardı. Onlar, insanın fitraten tevhid inancına sahip olduğunu ve İslâm'ın bu nüveyi esas alarak geliştirdiğini dile getirmişlerdir. Öyleyse "fitrat", dinin kendisine insanda bir dayanak bulması için önemlidir ve onun korunması bir yükümlülüktür.

Selim fitrat kadar önemli başka bir kavram, mizacın ve aklın sahil ve sağıklı olmasıdır. Bu düşünce, Müslüman düşünürler tarafından ayrıntılı işlenmiş bir nefis tasavvuruyla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda sufiler

yöntemleri, fitrat, mizaç ve tabiatın korunması üzerinde odaklaşmıştır. Mesela İbnü'l-Arabî, tasavvufun ana ilkesinin insandaki duygu ve kabiliyetlere "yön vermek" olduğunu ısrarla belirtirken bu hususa işaret eder: Tasavvuf insan kabiliyetlerinin sınırlandırılmasını veya belirli bir şekilde yok edilmesini kesinlikle reddeder. Bu noktada insanın sahip olduklarının korunması ve geliştirilmesinde odaklaşan tasavvufî tavır, İslâm'ın fitrîlik ilkesine bağlanır ve onu yansıtır. Çünkü din, insanın sahip olduklarını azaltmayı veya ortadan kaldırmayı değil, onu daha iyiye ve geniş alana taşımaya amaçlar.

Bu noktada ortaya çıkan başka bir kavram ise, hem insan duygu ve davranışlarını hem de âlemdeki her bir şeyi ilgilendiren "itidal" yani denge kavramıdır. Sufiler, seyr ü sülûk ile varılmak istenilen ahlâk idealini "insanın davranışlarındaki itidal" ilkesiyle ifade etmişlerdir. İtidal, sadece ahlâkta hedeflenmez veya -söz konusu olan insan ise- nefsin ve mizacın ideal durumunu anlatmaz. İtidal, varlıktaki her şeyde bulunan ölçünün adıdır. Bu durumda sufiler, sadece insan için değil, bütün âlem için "itidal" durumundan söz etmişlerdir. İtidal, sufiler için ön-

Fitratın bozulması, onun olması gereken halden sapması ve itidalini yitirmesidir.

mizacın korunması üzerinde önemle durarak ahlâk anlayışlarını buna dayandırmışlardır. İbnü'l-Arabî'den itibaren gelişen metafizik tasavvurda tasavvufun seyr ü sülûk

celikle yaratılıştaki gayelilik ve nizam fikriyle irtibatlıdır. Bu düşünce, esasta Tanrı-âlem-insan ilişkilerini açıklayan bazı âyetlerin yorumlanması ile İslâm düşünürlerinin nazariyeleri ışığında ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımda bir şeyin itidal hali, onun yaratılış sebebine işaret eder. Her şey belli bir sebeple yaratılmıştır ve varlıkta bulunuş gayesi o sebebe bağlıdır. İnsanlar için bu sebep, bir âyette de belirtildiği gibi, Allah'a ibadet etmektir. Aynı şey, bütün yaratıklar için geçerlidir ve yaratılmış her şey, belli bir gaye için var olmuştur.

Bu düşünce, sufilerin üzerinde durdukları başka bir fikre kaynaklık eder ki, bu husus, özellikle insan-çevre, en genel anlamıyla insan-tabiat arasındaki ilişkileri anlamak bakımından önemlidir. Sufiler, inorganik tabiata farklı bir üslupla yaklaşmışlardır. Menkıbelerde ve tasavvufun popüler metinlerinde konuyla ilgili düşünceler edebî ve şâirane bir üslupla anlatılmış ve her şeyin Tanrı'ya ibadet ettiği ve O'na hamd ettiği dile getirilmiştir. Ancak bu menkıbevî anlatının nazarî temelini İbnü'l-Arabî ortaya koymuştur. İbnü'l-Arabî, âlemin yaratılış gayesini Tanrı'nın kemallerinin tecelli ettiği bir aynada

“kendini bilme arzusu” olarak ifade etmişti. Buradan ise bütün âlemi Tanrı'yı bilmek isteyen veya Tanrı'yı gösteren bir alâmet ve işaret saymıştır. Bunun bir neticesi ise, her şeyin Tanrı'nın kemalini övmesi ve O'na hamd etmesidir. Bu durumda sadece insanlar değil, bütün varlıklar bu ibadet ve hamde katılır. Her biri, Tanrı'nın iradesini gerçekleştiren birer araç haline gelir. İbnü'l-Arabî, taşlardan, madenlerden, ağaçlardan bitkilerden, yıldızlardan, farklı hayvan türlerinden söz eder ve bunların Tanrı'yı nasıl övdüklerini anlatır. Ona göre, bir duyu yanılgısı olarak ‘cansızlar’ diye isimlendirdiğimiz şeyler, gerçekte sadece “câmid” diye isimlendirilebilir: Her şey canlıdır ve hatta her şey “bilme” gücüne sahiptir. Bu durumda insanın çevresiyle ve genel anlamda tabiat ile ilişkisi, canlı ve akıllı bir varlığın cansız nesnelerle ilişkisi gibi olmayıp, aksine canlı ve akıllı bir varlığın kendisi gibi canlı ve bir amaçla yaratılmış varlıklarla ilişkisine dönüşür. İnsan ancak böyle bir tabiat ve âlem içinde kendi yerini bulabilir ve ancak böyle bir gözle yorumladığı tabiat insanı Tanrı'ya ulaştırabilir. ■

[DİNİMİZİN ÇEVREMİZE KATTIĞI ANLAM]

Prof. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

□ **Her varlığın yaratılmasında bir hikmet olduğu ön kabulü ile kâinat karşısındaki sorumluluğumuzu nasıl ifade edebiliriz?**

Çok önemli olan bu sorunun cevabı ile başlayalım. İçinde yaşadığımız âlem ve içindeki varlıklar tesadüfen ve kendi kendine oluşmuş ise, onlara karşı bir sorumluluk duymayabilirdik. Âleme bakış açımız, âlemle olan ilişkilerimizi derinden ve köklü olarak etkiler. Bu açıdan konuya baktığımızda şunu görüyoruz: Çevremizdeki her şey belli bir düzen, ölçü, güzellik ve

anlam içinde yaratılmış. Kur'an'ın ilk inen ve Mekki dediğimiz sûreleri bu hakikati tekrar tekrar vurgular. Sadece Rahman Sûresi başlı başına bir çevre anlayışı ve ahlâkî oluşturmak için yeterlidir. Zira Rahman Sûresi tek başına Kur'an'ın sunduğu âlem anlayışını muhteşem bir şekilde bize özet-

ler. Buna göre "Kur'an'ı öğreten, insanı yaratan ve ona beyanı [kendini ifade etmeyi] öğreten" Rahman olan Allah'tır. "Güneş de ay da bir hesap ile" hareket etmekte, bitkiler ve ağaçlar [O'na] secde etmektedirler. Göğü yükselten ve mizanı [ölçüyü, dengeyi] koyan da O'dur. Âlemin esas bir ölçüye dayandığından insan "Sakin tartıda taşkınlık etmeyin. Tartıyı adaletle ölçün, terazide eksiklik yapmayın" diye uyarılır.

Devamında da dünyanın ve içindekilerin sadece insan için değil, bütün canlılar için yaratıldığı ifade edilir. Başta meyveler, salkımlı hurma ağaçları olmak üzere, "yapraklı tanelerin ve hoş kokulu bitkilerin" hepsinin Allah'ın nimeti olduğu vurgulanarak, "Rabbin nimetlerinin inkar edilmemesi" konusunda insanoğlu tekrar tekrar uyarılır. Bütün bu nimetler ve uyarılar çevreci bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Mehmet Akif'in sözleriyle "Kur'an'ın kalbinde nasıl bir çevre anlayışının" yattığı daha açık görülür.

İsrâ Sûresi'nde "Âlemdaki her şey O'nu tesbih eder" buyruluyor. Zemahşeri'den Elmalı Hamdi Yazır'a kadar birçok tefsire baktım. Elmalı Hamdi Yazır'ın büyük ölçüde bu tefsirlerdeki görüşleri benimsediği görülüyor. Elmalı'ya göre bu âyeti iki şekilde anlamak mümkün. Birincisi: Her şey hâl lisaniyle Allah'ı tesbih eder. İkinci: Her şey kendi diliyle Allah'ı tesbih eder fakat biz onu anlayamıyoruz. Hamdi Yazır ikinci görüşü tercih ediyor. "Kuşlar, böcekler rüzgâr her şey Allah'ı tesbih ediyor, ama

biz şimdilik onu anlayamıyoruz" diyor.

Yine Kur'an'da bu konuda başka ipuçları var. Davut (a.s.)'in duasına kuşlar, dağlar iştirak ediyor, onun gibi tesbih ediyor. Kur'an bize, Süleyman (a.s.)'in, karıncaların kendi arasında konuşmalarını işittiğini söylüyor. Her şeyin kendine ait bir dili, bir konuşması var. Hamdi Yazır'ın tabiriyle onların kendi aralarındaki iletişimlerinin bir mantığı var. Biz sadece şimdilik bunu anlamıyoruz. İnsanlık belki bir gün gayret sarfettiği takdirde bu dili anlayacaktır.

Sadece Rahman Sûresi başlı başına bir çevre anlayışı ve ahlâkî oluşturmak için yeterlidir. Zira Rahman Sûresi tek başına Kur'an'ın sunduğu âlem anlayışını muhteşem bir şekilde bize özetler. Buna göre "Kur'an'ı öğreten, insanı yaratan ve ona beyanı [kendini ifade etmeyi] öğreten" Rahman olan Allah'tır. "Güneş de ay da bir hesap ile" hareket etmekte, bitkiler ve ağaçlar [O'na] secde etmektedirler.

Kur'an'ın bize sunduğu muhteşem ve anlam dolu bir âlem karşısındaki tavrımız rastgele, keyfi ve anlamsız olamaz. Yaptığımız her şeyden sorumluyuz. Sadece insanlara karşı olan davranışlarımızdan değil; hayvanlara, canlı ve cansız varlıklara karşı olan tavırlarımızdan da sorumluyuz. Hem bu dünyada, hem de ahirette. İslam hukukunun hayvanların haklarını teminat altına aldığını biliyoruz. Bunun örnekleri tarih kitaplarımızda bolca bulunmaktadır.

Ahlâkî davranışlar genelde cezaî müeyyideler söz konusu olduğunda görünür hale gelirler. Çevreye karşı ahlâkî davranışta cezaî müeyyideler neredeyse yok gibi. Çevre konusunda nasıl bir ahlâkî tutum söz konusudur? Bu ahlâkî tutumun oluşmasında dinin konusu nedir?

Şunu özellikle belirtmekte fayda var: Ahlâkî duyarlılık ve sorumluluk hukukî düzenlemeleri ve cezaî müeyyideleri önceler. Ahlâkta da bir hukukî sorumluluk var. Başkasının hakkını yememe, topluma, birlikte yaşadığı insanlara, ailesine ve akrabalarına, kısaca tüm canlılara karşı ahlâkî duyarlılığa dayalı bir anlayıştan bahsediyorum. Bir de tüm bunları çiğneyen, hiçe sayan bir anlayışı ve davranışı engellemek için hukukî müeyyideler söz konusu. Şunu unutmamak lazım: Hukukî boyut ve uygulamalar daha sonra oluşmuş toplumsal hayatta düzeni sağlamak için tarih içerisinde vücut bulmuştur.

Sadece insanlara karşı olan davranışlarımızdan değil; hayvanlara, canlı ve cansız varlıklara karşı olan tavırlarımızdan da sorumluyuz.

Nisan 2008

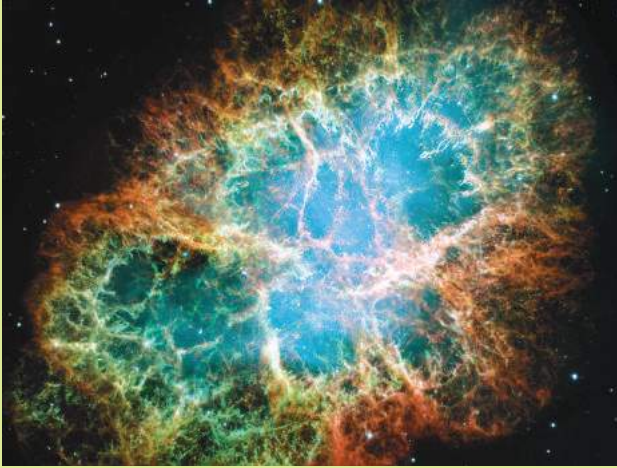
Ünlü İngiliz tarihçi ve düşünürü Arnold Toynbee'nin "Şimdiye kadar hiçbir çağda, hiçbir insan zekası böyle bir eser meydana getirmemiştir" diye tanımladığı *Mukaddime*'de İbn Haldun hem ahlâkın hem de hukukun ve medeniyetin nasıl oluştuğunu mükemmel şekilde açıklamaktadır.

Başka bir ifadeyle, İslâm bir din olarak toplumsal sorunlara genellikle hukukî yönünü de vurgulayarak ahlâkî sorunlar olarak bakmaktadır. Dolayısıyla bu sorunlara getirdiği çözümler de ahlâkî çözümler olmaktadır. İslâm çevre anlayışının dayandığı temeller, İslâm'ın ahlâk anlayışının ana ilkelerine dayanmaktadır. İslâmî açıdan ahlâk, esas itibarıyla insan vicdanıyla ilgilidir. Kur'an'a göre ahlâk ilkelerinin özü, yaşantı hali olarak insan duygu ve hislerinin temelinde yatmaktadır. Çünkü vicdan son tahlilde bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Kur'an sık sık insan benliğinin tahlilini yapar ve insanı bu konuda düşünmeye sevkeder. Bundan hareketle, içinde yaşadığımız âleme ve içindeki varlıklara karşı olan sorumluluğumuz öncelikle ahlâkî bir temele oturtulmalıdır. Dahası Kur'an, Allah'ı "Muhîr" ola-

İnsanın doğa karşısındaki konumu nedir? İnsan doğanın (yanında-karşısında, içinde-dışında) neresinde durur?

Bu soru çevreciler tarafından sık sık sorulur ve geleneksel insan-doğa ilişkisi tartışılır. Bu bağlamda yeni bir ahlâk felsefesi geliştirmeye çalışan çevreci filozoflar çevre sorunlarının kaynağını çevreye yönelik davranışlarımızı yönlendiren, evrene, insana, insanın evrendeki yerine, yaşamın anlamına ilişkin temel felsefî inançlarımızın oluşturduğunu irdelemeye başladı. Böylece ilk defa insan-doğa ilişkileri, insanın doğaya karşı tutum ve davranışlarının ahlâkî boyutu vurgulanmaya başlandı. İnsan-doğa ilişkilerinin boyutları anlaşılmadan, bu boyutun mevcut sorunların ortaya çıkmasındaki etkileri tartışılmadan ortaya atılacak çözümlerin pek tutarlı ve yararlı olamayacağı açıktı. Hatta daha çok bilim ve daha çok teknolojinin ekonomik olarak da ek yükler getirdiği ileri sürülerek, zaten sınırlı kaynakları olan dünyamızın geleceği açısından konuyla ilgili ahlâkî boyutun vurgulanmasının daha pratik ve makul olduğu vurgulandı. Amerikalı bilim adamı Lynn White 1968'de yayınladığı

[Âlemdeki her şey O'nu tesbih eder.]

rak tanımlar. Bir âyet-i kerîmede "Yüzünüzü nereye dönerseniz dönün Allah oradadır" buyruluyor. Buna göre "Allah her şeyi ihata etmiştir". Böyle bakıldığında bütün çevremizin Allah tarafından kuşatıldığı yani manevî bir çevrede yaşadığımız görülür. Bunun psikolojik olarak çok büyük anlamı vardır. Birincisi: Bu âlemde yalnız değiliz, ikincisi, etrafımızdaki bu varlıklar ve âlem cansız değil, hiçbir şey tesadüfen olmuş değildir.

"Çevre Krizinin Tarihi Kökenleri" adlı makalesiyle, ilk defa bu sorunun dinî, felsefî, bilimsel ve teknolojik temeline dikkat çekerek, çevre sorunlarının farklı bir boyutunun tartışılmasına neden oldu. White'ın temel tezi şuydu: Çevre krizinin temelinde insan-merkezli (antropocentric) Yahudi-Hristiyan dinî geleneği yatmaktadır. White'a göre sorunun bilimsel ve teknolojik temelleri olmakla beraber, geniş bir perspektiften bakıldığında Batı medeniyetinin, biliminin ve teknolojisinin temel varsa-

yımlarının, en azından konumuz açısından çok önemli olan “doğaya hükmetme” varsayımının kaynağı bu dinî gelenektir. Ayrıca sorunun bu boyutu tüm detayları ile tartışılmadan ve bunlara alternatif ve yine dinî temelli bir bakış açısı geliştirilmedikçe insan-tabiat ilişkilerinde daha uyumlu bir davranış geliştirmenin ve bu sorunların üstesinden gelmenin mümkün olmadığına inanıyordu.

Bu iddia Batı dünyasında büyük tartışmalara neden oldu. Konuyla ilgili yüzlerce makale ve birçok kitap yayımlandı. Sonuçta, çevre sorunlarının modern insanın insan ve doğayla ilgili temel dinî ve felsefî fikirlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşü kabul edilmeye başlandı. Bu görüş, bilim felsefesindeki bazı yeni gelişmelerle de desteklendi.

Konuyu daha iyi anlamak için XVII. yüzyıl bilimsel devrimlerinin sonuçlarına bakmak yeterlidir. Bu anlayış, bin yıldan fazladır Batı’da hâkim olan geleneksel Aristocu anlayışı yıkmış, yepyeni bir anlayış oluşturmuştu. Bu “yeni” görüşün en belirgin niteliği ise insan merkezli bir anlayış olmasıydı. Çok genel olarak alırsak, Francis Bacon’ın bilim felsefesi, Descartes’ın metafiziği ve Newton’un Aristo fiziğinin yerini alan modern mekanik fiziği kadim ve ortaçağların hâkim dünya görüşünün yerini alarak, modern çağın başlamasının ve şekillenmesinin en belirleyici unsurları oldu. Bütün bunların bir sonucu olarak, modern insan şimdiye kadar baktığından çok farklı ve yeni bir şekilde kendisine ve doğaya bakmaya ve ilişkilerini de bu bakış açısı üzerinde temellendirmeye başladı. Bu yeni anlayışın nirengi noktasını ise, bu modern anlayışın daha önceki hâkim dünya görüşlerinden tam bir kopuşu temsil etmesi idi. Çağdaş filozoflardan Charles Taylor’a göre bu yeni kimlik sadece modern tarihi değil, tüm modern toplumu ve kültürü de şekillendiren temel unsurdu. Modern hukuku da şekillendiren bu anlayış, insanın doğayı kullanma ve doğayla olan ilişkilerinin meşruiyetinin belirleyicisi olmuştur.

Sonuç olarak, çevre sorunlarının bizler için tehdit ve tehlikeler oluşturduğu kadar, yeni fırsatlar da oluşturduğunu düşünüyorum. Bunların başlıcası da kendimiz ve içinde yaşadığımız tabiat âlemi hakkında yeni sorular sormak ve yeni cevaplar bulmaktır. Âlemin efendisi ve hâkimi değil, mütevazı bir üyesi olduğumu-

zu; mutluluk ve iyiliğimizin içinde yaşadığımız âlemle bağlantılı olduğunu unutmamamız gerekir.

Kızılderili Reis Seatl’in 1855 yılında zamanın ABD Başkanı Franklin Peirce’a söylediği gibi “Toprağın her parçası bizim için kutsaldır. Parıldayan her bir çam iğnesi, her kumlu kıyı, karanlık ormanlardaki sis, ağaçsız köşe, vızıldayan böcek, halkımızın düşüncesinde ve yaşayışında kutsaldır. Biz toprağın bir parçasıyız ve o da bizim bir parçamızdır. Kokulu çiçekler bizim kız kardeşlerimizdir; geyikler, at, büyük kartal da erkek kardeşlerimiz... Yüksek kayalıklar, yumuşak çayırlar, midillinin ve insanın vücut harareti, hep aynı aileye aittir. Her şey birbirine bağlıdır. Toprağa ne olursa, toprağın doğurduklarına da aynısı olur. Toprak, anamızdır. İnsan toprağa tükürürse kendi suratına tükürmüş olur”.

İnançlı ve duyarlı her müslüman birey, sadece insanlara değil, bütün mahlûkâta yaptıklarından sorumlu olduğunu ve bunlardan dolayı bir gün hesaba çekileceğini hiçbir zaman unutamaz. Kur’an’ın şu âyeti bu konuda tüm müslümanları uyarmaktadır: “Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür”.

Bu âyetin bize yüklediği sorumluluk bilincinin en iyi örneklerinden birini Âkif’in anlatımıyla Hz. Ömer’de görmekteyiz:

Kenâr-ı Dicle’de bir kurt aşırısa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer’den onu!

....

Ömer halife iken başka kim çıkar mes’ûl?

Şiirin bizler için nirengi noktası “Ömer halife iken başka kim çıkar mes’ûl?” sorgulamasıdır. Tıpkı Hz. Ömer gibi, Allah’ın yarattığı bu âlemin tahrip edilmesinden, hayvan nesillerinin yok edilmesinden; yaptıklarımız yüzünden dünyanın ısınması ve bunun sebep olduğu çevre sorunlarından sorumluyuz. Dünyadaki zulüm ve adaletsiz gelir dağılımından dolayı aç ve yoksul kalan insanlardan sorumluyuz. İçecek bir damla su bula-mayan bir milyardan fazla insan varken, abdest alırken israf ettiğimiz sulardan sorumluyuz. Madem Allah’ın yeryüzündeki halifeleriyiz, herkesten çok biz sorumluyuz. Kısacası “kâinattan sorumluyuz”. ■

***Bu âlemdede yalnız değiliz,
ikincisi, etrafımızdaki bu
varlıklar ve âlem cansız
değil, hiçbir şey tesadüf-
fen olmuş değildir.***

“SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA” DÜNYAYI KURTARIR MI?

“EĞER İNSANLA TABİATIN KARŞILAŞMASININ TAM BİR FELAKETLE SONUÇLANMASI İSTENMİYORSA, ÇOK ESKİLERE DAYANAN MANEVÎ TABİAT GÖRÜŞÜ GELENEĞİ, DAYANDIĞI METAFİZİKİ ÖĞRETİLERLE BİRLİKTE YENİDEN CANLANDIRILMALIDIR. ANCAK BU YOLLA, MODERN BİLİMİN UYGULAMALARININ YOL AÇTIĞI YIKIM ETKİSİZ HALE GETİRİLEBİLİR.”

Dr. İbrahim USLU
ANAR Genel Müdürü

□ Kapitalizmin fikir babası Adam Smith tarafından kaleme alınan *Ulusların Zenginliği* kitabının yayınlandığı 1776 yılından bu yana kapitalizmin temel vaadi artan bir ekonomik gelişme ve neticesinde insanlara sunulan bir ekonomik zenginleşme olmuştur. Ancak 1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan *Büyümenin Sınırları* başlıklı raporda, dünyadaki doğal kaynakların sınırlı ve hatta bir kısmının yenilenemez olduğu gerçeğinin altı çizilerek "sınırlı bir dünyada sınırsız büyüme imkansızdır" tezi ileri sürülmüştür. 1960'lardan itibaren insanoğlunun yüzleştiği çevre sorunlarından hareketle ortaya atılan bu tez, kapitalizmin temel vaadi olan sürekli büyüme iddiasının ciddi bir biçimde sarsılmasına ve sorgulanmasına yol açmıştır.

1972'de Stockholm'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) İnsan ve Çevre Konferansı, bir yandan çevre ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin uluslararası düzeyde masaya yatırıldığı ve tartışıldığı ilk önemli toplantı özelliğini taşıırken, öte yandan da sınırlı bir çevrede sınırsız büyüme olamayacağı yönündeki etkileyici teze cevap verme çabası niteliğindedir. "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı bu toplantıda henüz zikredilmemiş olsa da, cevabı aranan soru çevreyi daha fazla tahrip etmeden ekonomik büyümenin nasıl sağlanacağıdır. Bu soru, azgelişmiş güneyli ülkelerde, ekonomik gelişmelerinin önüne engeller çıkaracak bir uluslararası baskı unsuru olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar Stockholm Konferansı'nda çevreyi tahrip etmeden ekonomik büyümenin nasıl sağlanacağı konusunda somut öneriler geliştirilememişse de, çevre sorunları uluslararası düzeyde ilgiye mazhar olan bir konu haline gelmiş, çevre ve ekonomik büyüme probleminin çözümünü uluslararası düzeyde destekleyebilmek amacıyla BM Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur.

O dönemden itibaren çevre sorunları etrafında yürütülen tartışmalar, sürekli ekonomik gelişme iddiasında olan kapitalist yaklaşımı eleştiren geleneksel çevrecilerle, buna yanıt vermeye çalışan ve çevre ile ekonomik büyüme arasındaki çelişkinin çözülebileceğine inananların diyalektiği çerçevesinde şekillenmiştir.

Geleneksel çevreciler olarak isimlendirebileceğimiz yaklaşımın mensupları, ekonomik büyümeyi sağlamak amacı ile üretimi artırmaya yönelik kapitalist ekonomik politikaların çevreyi tahrip edici nitelikler taşıdığını ve otomatik olarak çevre sorunlarına yol açtığını; çevre korunmak isteniyorsa üretim sürecinin olumsuz etkilerinden, dolayısı ile ekonomik büyüme amacından fedakarlık yapmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Küresel felaketlere engel olabilmek için ekonomik, politik ve sosyal düzen radikal olarak yeniden şekillendirilmelidir.

1970'lerin başından itibaren entellektüel bir üstünlük kazanan geleneksel çevreci tezlere cevap,

Ozon tabakasının seyrelmesi ve fosil enerji kaynaklarının aşırı kullanılması nedeniyle atmosferde biriken ısının atmosfer dışına atılamaması (sera etkisi) sonucunda ortaya çıkan küresel ısınma günümüzde insan uygarlığını tehdit etmektedir.

1980'lerin ilk yıllarıyla birlikte İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde gelişmeye başlayan "Ekolojik Modernizasyon Teorisi" tarafından verildi. Bu teorinin kurucusu olarak kabul edilen Alman sosyolog Joseph Huber bilim ve teknoloji alanında gerçekleştirilecek inovasyonların çevre sorunlarını çözeceğini, üretim süreçlerinde gelişmiş ve ileri teknolojilerin uygulanması sonucu, hem üretimin artırılmasının hem de olumsuz çevresel etkilerin azaltılmasının mümkün olduğunu ileri sürmüştür.

Bir yandan entellektüel dünyada bu tartışmalar yaşanırken, öte yandan da uluslararası platformda 1972 Stockholm Konferansı ile başlayan ve çevre ile ekonomik kalkınma arasındaki çelişkiyi çözmeye çalışan süreç hız kazanmıştır. BM Genel Kurulu çevre ve küresel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla 1984 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development-WCED)'nu kurmuştur. Komisyonun hazırladığı Ortak Geleceğimiz Raporu (Our Common Future) 1987 yılında yayınlanmıştır. "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramının ilk kez zikredildiği bu raporda, sürdürülebilir kalkınma "bugünün gereksinimlerini, gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama kabiliyetinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak

tanımlanmıştır. Bu raporda yer alan yaklaşıma göre doğal kaynaklar verimli kullanılarak, atıklar azaltılarak, kaynakların tekrar kullanımı sağlanarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verilecek ve çevrenin sürekli şekilde korunması sağlanmış olacaktır.

BM bünyesinde düzenlenen ikinci toplantı, 3-14 Haziran 1992 tarihli Rio Konferansı'dır. Stockholm Konferansı'nın teması "İnsan ve Çevre" iken Rio Konferansı'nın teması, "Çevre ve Kalkınma" olmuştur.

li tartışmalarda merkezi" rol oynamaya başlamış ve bulunduğu küresel destekle çevre-kalkınma çelişmesini çözmenin anahtarı olarak kabul edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, süreç içerisinde çevreyi korumanın ön plana çıktığı bir kalkınma anlayışının ötesine geçmiş, kalkınmayı ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan sürdürülebilir kılmak amacıyla bütün ekonomik, finansal, ticarî ve endüstriyel politikaları kuşatan bir sosyo-ekonomik modele dönüşmüştür.

2000 yılında BM Genel Kurulu'nda 147 devlet ve hükümet başkanının "küresel düzeyde insan onuru, eşitlik ve esenlik ilkelerinin güçlendirilmesi için topluca taşıdıkları sorumluluğu" kabul ederek ilan

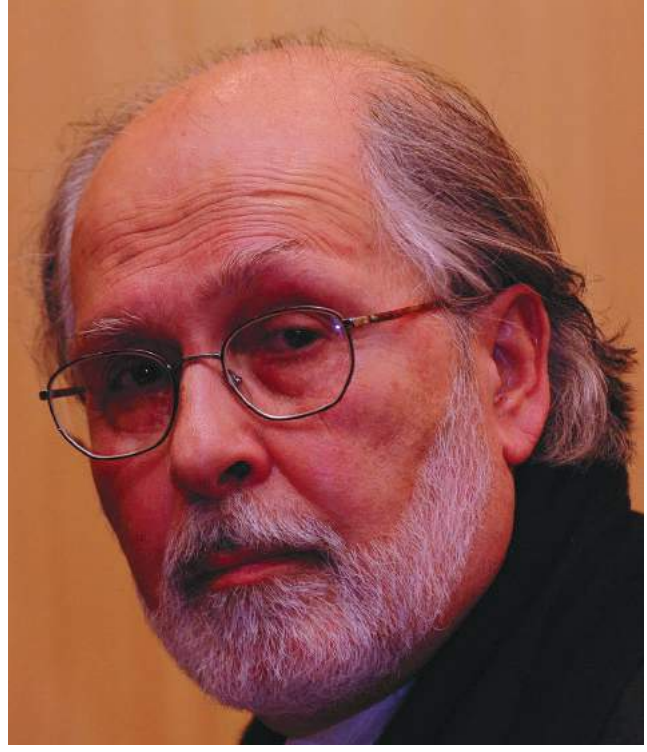
Sürdürülebilir kalkınma "bugünün gereksinimlerini, gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama kabiliyetinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmıştır.

BM bünyesinde, 26 Ağustos 2002 tarihinde Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen son konferans ise, "Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi" başlığını taşır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk kullanıldığı 1987 yılından itibaren çevre sorunları ile ilgili

ettikleri Binyıl Bildirgesi'nin içeriğine bakıldığında sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının kapsamının nasıl genişlediği daha iyi anlaşılacaktır. Buna göre Binyıl Kalkınma Hedefleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması.
2. Evrensel ilköğretimin gerçekleştirilmesi.

3. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların konumunun güçlendirilmesi.

4. Çocuk ölümlerinin azaltılması.

5. Anne sağlığının iyileştirilmesi.

6. HIV/AIDS, sıtma ve öteki hastalıklarla mücadele edilmesi

7. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması.

Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal politika ve programlarla bütünleştirilmesi; çevresel kaynakları kaybının kazanıma dönüştürülmesi. Sağlıklı işleme suyuna sürdürülebilir biçimde ulaşamayan nüfusun yarı yarıya azaltılması. 2020 yılına kadar en az 100 milyon gecekondlu sakininin yaşamının önemli ölçüde iyileştirilmesi.

8. Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi.

Kurallara bağlı, öngörülebilir ve ayrımcılıktan arınmış açık bir ticari ve mali sistem geliştirilmesi. Ulusal ve uluslararası düzeyde iyi yönetim, kalkınma ve yoksullukla mücadele taahhüdü de buna dahildir. En az gelişmiş ülkelerin özel ihtiyaçlarının ele alınması. Bu ülkelerin ihracatına gümrük vergisi ve kota bağımsızlığı sağlanması; ağır borçlu yoksul ülkelere ödeme kolaylığı sağlanması; resmî iki taraflı borçların iptal edilmesi; ve yoksullukla mücadele eden ülkelere daha eli

açık resmî kalkınma yardımı yapılması.

Denize çıkışı olmayan gelişmekte olan ülkelerle gelişmekte olan ada devletçiklerinin özel ihtiyaçlarının ele alınması. Borcun uzun vadede sürdürülebilir kılınmasına yönelik ulusal ve uluslararası önlemler aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerin borç sorununun kapsamlı biçimde ele alınması. Gelişmekte olan ülkelerle işbirliği içinde, gençlik için düzgün ve üretken iş olanakları sağlanması. İlaç şirketleri ile işbirliği içinde, gelişmekte olan ülkelere zorunlu ilaçlara makul fiyatlarla ulaşılabilmesinin sağlanması. Özel sektör ile işbirliği içinde, yeni teknolojilerin, özellikle enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yararlarının yaygınlaştırılması.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası kuruluşlar, devletler, özel sektör kuruluşları ile bunlar tarafından fonlanan sivil toplum kuruluşları ve aydınlar arasında gittikçe popülerlik kazanması ve egemen söylem haline gelmesi, 1980 sonrası dönemde görüşleri büyük yankı uyandıran ve mevcut sosyo-ekonomik sistemin üzerinde şekillendiği modernist-kapitalist zihniyette “paradigma değişikliği” öneren entellektüellerin sesinin daha az duyulmasına yol açmıştır. Bunlardan biri olan Fritjof Capra, *The Turning*

Point (Dönüm Noktası) isimli kitabında “kainattaki gerçekliği ifade etmekte yetersiz kalan Descartes’çı-Newton’cu mekanist bilimsel paradigmanın yerine, bütün bilim dallarında bütüncül ekolojist yaklaşımların geliştirilmesi” ile içinde bulunduğumuz krizden çıkabileceğimizi ileri sürmektedir. Bu konuda daha felsefî bir yaklaşıma sahip olan Seyyid Hüseyin Nasr Türkçe’ye *İnsan ve Tabiat* başlığı ile 1988 yılında tercüme edilen kitabında, “eğer insanla tabiatın karşılaşmasının tam bir felaketle sonuçlanması istenmiyorsa, çok eskilere dayanan manevi tabiat görüşü geleneği dayandığı metafiziki öğretilerle birlikte yeniden canlandırılmalıdır. Ancak bu yolla, modern bilimin uygulamalarının yol açtığı yıkım etkisiz hale getirilebilir” demektedir.

1970’lerde başlayan geleneksel çevrecilerle kalkınmacılar arasındaki tartışmadan ikinciler galip çıkmış gibi görünmekle birlikte, sürdürülebilir kalkınmacıların çevresel felaketleri engellemekte başarıları da su götürmez bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Ozon tabakasının seyrilmesi ve fosil enerji kaynaklarının aşırı kullanılması nedeniyle atmosferde biriken ısının atmosfer dışına atılamaması (sera etkisi) sonucunda ortaya çıkan küresel ısınma günümüzde insan uygarlığını tehdit etmektedir. Ay-

rica 1972 Stockholm Konferansı’ndan bu yana az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlık sorunu da çözülmeden ortada durmaktadır. O günden bu yana yaşanan tecrübelerle hareketle yukarıda detayları ile aktardığımız Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin nasıl gerçekleşeceği de hala bir muammadır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı Thomas Khun’un ünlü çalışması *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nda belirttiği gibi “olağan bilim dönemi”nde bulmacalar çözmektedir. Üzücü olan insanlığın karşı karşıya kaldığı riskleri modernist-kapitalist paradigmanın aşamadığı anomaliler olarak değerlendirmemeleridir. Sürdürülebilir kalkınmacılar paradoksal bir biçimde, sorunu yaratan paradigmanın, aynı zamanda sorunu çözeceğini de iddia etmektedirler. Bu iddiaya insanlığın daha ne kadar inanacağı ve mevcut egemen paradigmanın ne zaman terkedileceği henüz tarafımızdan bilinmemekle birlikte, kesin olan husus, insanlığın günün birinde çevre sorunlarına getireceği çözümün egemen sosyo-ekonomik yapı ve zihniyetin dışında olacağıdır. ■

*Kıyamet kopmaya yakınken elinizde bir
ağaç fidanı var ve onu dikmeye vakit
bulabilirsiniz onu dikin.*

Buhârî, Edebu'l-müfred

ÇEVRENİN İNSAN HAYATINA ETKİSİ

ÇEVRE, BEŞ HARFIN İÇİNE SİĞDİRİLMİŞ GİBİ GÖRÜNSE DE, TÜM HAYATI KAPSAR ASLINDA.ÜZERİNDEKİ OLUMLU YA DA OLUMSUZ HER TÜRLÜ ETKİYİ DOĞRUDAN MUHATAPLARI İLE PAYLAŞAN, SAÇ RENGİMİZDEN GIDAMIZA, İNANÇLARIMIZDAN KORKULARIMIZA, UMUTLARIMIZA KADAR TEK BİR AYRINTI YOKTUR Kİ ÇEVRE VEYA ÇEVREMİZ DEDİĞİMİZ OLGUDAN ETKİLENMESİN.

Çevresini anlayan insan anladıklarını paylaşmak için bütün canlılara ilgi duyar.

Cemal GÜLAS

□ “Tohumlar ve tahıllar artık olgunlaşmıyor; inekler artık gebe kalmıyor, gebe olan hayvanlar artık yavrulamıyor. Dağlar kurudu, ormanlar kurudu, çayırlar kurudu, kaynaklar kurudu, sonra ülkenin üzerine açlık çöktü. Faniler açlıktan ölüyor. Büyük Güneş Tanrısı bir bayram düzenledi. Bin tanrıyı davet etti. Yediler içtiler ama doymadılar, susuzluklarını gideremediler...” Develi yakınlarındaki bir Hitit yazısı bu cümlelerle geçmişte Anadolu’da yaşanmış çevre felaketini tarif ediyor. . .

Gezegemizin geçmişte olduğu gibi gelecekte de tufanlara, yok oluşlara ve yenilenişlere sahne olacak. Bir canlının ömrü bu değişiklikleri gözlemeye yetmese de bazı canlıların bu değişimin tam ortasında kaldıkları inkâr edilemez bir gerçektir.

Son yıllarda gelişen bilim, insanın israfa varan tüketimini çılgınlıklarını ve başka hayatları umursamayışının bedelini yine kendisinin ödeyeceğini artık net bir şekilde göstermektedir.

Sessiz ve yalnız zamanlar insana üç şey armağan eder:

Kendisini anlamayı, çevresini anlamayı ve bağışlamayı. . .

Kendisini anlayan insan çevresini anlamak için daha güçlü bir istek duyar. Çevresini anlayan insan anladıklarını paylaşmak için bütün canlılara ilgi duyar.

Çevre, beş harfin içine sığdırılmış gibi görünse de, tüm hayatı kapsar aslında. Üzerindeki olumlu ya da olumsuz her türlü etkiyi doğrudan muhatapları ile paylaşan, saç rengimizden gıdamıza, inançlarımızdan korkularımıza, umutlarımıza kadar tek bir ayrıntı yoktur ki çevre veya çevremiz dediğimiz olgudan etkilenmesin.

Çevremizi anlayabilmek için şimdi şöyle bir durup

düşünelim. Dünyamız bizim için ne kadar büyüktür? Vücudumuz hayatımızı yok edebilecek bir virüs için ne kadar büyüktür? Esasen ikimiz de bir çevreye sahibiz ve yaradılışımız gereği bir hayat sürdürmeye devam etmekteyiz.

Boyut ve çevre kavramları ikimize göre nasıl tarif edilebilir? Farz edelim ki, dünyamızı kâinattaki başka bir yıldızdan seyretiliyoruz. O zaman dünyanın boyutu, bizim boyutumuz ve bedenimizdeki virüsün boyutunu nasıl tarif edebiliriz? Ya da böyle bir hayattan haberdar olabilir miyiz? Düşünmenin kerameti ve zarafetini olduğu kadar vahametini de gözardı etmeden, düşünmeye devam edelim ve uzayın derinliklerinde bir başka gezegenden yaşadığımız dünyaya inmiş akıllı bir canlı olduğumuzu hayal edelim. Bugün yeryüzünde insanoğlunun 5 milyonun üstünde canlı türünü tanımlayabildiğini biliyoruz. Tanımlayamadığı ya da farkında olmadığı türlerin ise tanımladığı türlerden 10 kat daha fazla olduğunu tahmin edebiliyoruz. Yani biz yaşadığımız gezegene dünyadaki canlı formlarından örnekler alarak geri dönmek istersek, yanımızda ortalama 50 milyon canlı

Hem insanlara karşı hem de diğer varlıklara karşı adil ve hakkaniyetli olmak kutsal dinlerin ortak değerleridir. Yaradan'ın bu isteği bizim var olan her şeye karşı sorumlu olduğumuzun bir işareti değil midir?

formundan örnek götürmek gerektiğini kaba bir hesaplama hemen anlarız. Bu 50 milyon canlı formunun içinde insanın sadece bir türü temsil ettiğini düşündüğümüzde içinde bulunduğumuz çevreye karşı nasıl büyük bir sorumluluk taşıdığımızı da anlayabiliriz.

Yaradılış ve çevre açısından bakıldığında her birinin kendine has hayatının ve çevresinin var olduğunu görebiliyoruz. Birbirine geçmiş zincirin halkaları gibi yekdiğerinin hayatını tamamladığını fark edebiliyoruz. Birbirinin varlıkla-

// Dedem tüm yaratılanların Tanrı'nın kulu olduğunu söyler ve Tanrı'nın diğer kullarının hakkına saygılı olmam için bana sık sık nasihat ederdi. //

rını etkileyen bu canlı formlarının aslında yeryüzündeki işle-
yişi tamamlayan küçük küçük parçaları olduğunu görürüz.

Çevre ve insan ilişkileri üzerine yazılan ilk eserlerde
öne çıkan faktörler insan ve iklim üzerinde yoğunluk kaza-
nır. İklimin hayatı bütünüyle yönlendirdiği düşünülür. Bu
doğru bir yaklaşım olmakla birlikte
belirleyici değildir. İnsan dışında-
ki hiçbir canlı yetişip geliştiği iklim
ve toprak dışında hayatta kalmaz.
İnsan dünyadaki gelişen şartlara,
değişen iklimlere diğer bütün can-
lılardan daha hızlı adapte olur ve yaşadığı çevreyi de diğer
canlılardan daha fazla tahrip eder.

Mukaddime'sinde çevre meselesine geniş yer
ayırarak İbn Haldun dünyayı yedi iklim kuşağına ayırır ve bu
iklimlerin insanın mizacı üzerinde çok büyük etkileri oldu-
ğunu söyler. İslâm dünyasında çevrenin insan üzerindeki
etkisini inceleyen İbn Sina (M.S. 980–1037) zencilerin ve
Slavların deri renklerinin yaşadıkları iklim ile ilintili oldu-
ğunu, belirli hastalıkların belirli yörelerde tedavi edilebildiğini
ilk savunan hekimlerdendir. Gelişen bilim, çevrenin sadece
iklimler ve coğrafyalardan ibaret olmadığını, dünya üzerin-
deki bütün canlıların yaşadığımız gezegenin ekosistemini
oluşturduğunu daha belirleyici bir şekilde izah edebilmek-
tedir. Çevre ve ekoloji üzerine yazılabilecek ciltlerle fikri bu
satırlara sığdıramayacağımız gerçeğinden yola çıkarak be-
nim bireysel hayatımın çevre ve insan ilişkilerinden etkileni-
şine dair bazı örnekler vereceğim. Altı yaşında bir çocuktum.
Bir dereyi tuttuğumuz balıkları bir gün akşama kadar yol
yürüyüp, balık olmayan başka bir dereye döktükten sonra
dedemle oturmuş yemek yiyorduk. Ona neden balıkları
yemek yerine bu kadar yol getirip dereye bıraktığımızı sor-
muştum. Dedem benim çevreye bakışımı kökten değiştiren
şu nasihati etmişti:

“Bir insanın sınırsız elinde tutabildiği tek şey kendi
hayatıdır ve tüm sahip olduklarımızın ya da kaybettiklerimi-
zin sebebi yine biziz. Dereden olta ile bir balık tutarız sudan
çıkartıp torbamıza koyarız; ama kancadan kurtarır suya bı-
rakırsak asıl o zaman torbaya koymuş oluruz... İlk bakışta
ters görünen bu davranışımız tüketmeye yönelik olmayan
bir eylemdir. İlerideki günlerde o balık, ya da onun yavrusu
başka balıklar çantana girmek için dereye yüzmeye devam
edecektir. İşte anları yaşayıp tüketirken bu balık misali dav-
ranmalıyız. Sadece şu ânı yaşıyoruz diye yok edici değil bir
sonraki ân için üreten olmalıyız. O zaman elimizdeki her şey

bir önceki zamandan kalan ya da çoğalan iyi şeyler olarak
çevremize dizilecektir. Ama tüm bunlar bizim hızla tükenen
ömrümüzün geçmesini durdurmaz. Bugün ben de-
deyim, sen de torunsun, yarın sen dede başka biri torun ola-
cak ve bu zincir birbirine devrettiğimiz iyi şeyler ya da kötü

***Canlıların hayatını yaşadıkları çevredeki gözle görülen ya da görülmeyen bütün canlıların derinden etkilediğini biliyorum. Tıpkı yağmurlu iklim arı-
sının saldırgan, ılıman iklim arısının yumuşak başlı olduğunu bildiğim gibi.***

şeyler üzerine akıp duracak. Bunun için her geçen ânımızı iyi
anlayıp değerlendirmeliyiz. Her canlı hayat zincirinin halka-
larından biridir. Bu halkalardan birinin kırılmasına ya da yok
olmasına izin vermemeliyiz ki dünya bizim için de yaşanabi-
lir olsun.”

Dedemin bu sözleri söylemesinin üzerinden tam
45 yıl geçti. Dünya çevre sorunları ve ekoloji ile tanıştı. Bu-
gün çevrecilerin söyledikleri o gün dedemin söylediklerin-
den çok da farklı değil. Dedem tüm yaratılanların Tanrı'nın
kulu olduğunu söyler ve Tanrı'nın diğer kullarının hakkına
saygılı olmam için bana sık sık nasihat ederdi. Dedemi et-
kileyen M.Ö. 4 yy. da yaşayan Mencius'tu Mencius “Eğer

tarlalardaki düzeni bozmazsan ihtiyacından çok ürün elde edersin; eğer attığın ağın gözleri küçük olmazsa daha fazla balığın olur” demişti.

Hayat bazen insanı mantık çizgilerinin dışına çıkarabilir. Soğuğu donarak, sıcaklığı yanarak, rüzgârı hissederek kendi bulgu ve bilgilerini oluşturan çoban, ortamında herkesten daha bilgindir.

Ben kendimi dinleme fırsatını insanların uzağında bulabiliyorum. İnsanların uzağı ise adı üzerinde insanların gitmek istemediği yerler; doğanın bozulmamış, sâfiyetini koruyan örnekleri. Bu nedenle insana uzak ama gönlüme yakın bu mekânlarda kendimi mutlu, istekleri karşılanmış şımarık bir çocuk gibi hissediyorum. Hayatın içindeki bu müthiş uyumu ve çeşitliliği tanıdıkça Yaradan’ın bizi şaşırtarak kendine hayran bırakmak için bunca ayrıntıyı yaratmasına ne gerek vardı, bir ikisi bile Yaradan’a merak duymamız için yeterliydi diye düşündüğüm oluyor. Ancak insan denen canlının öğrendikçe artan kibri ile tatminsizliğini tanıdıkça bir iki şaşırtmanın da yeterli olmayacağını düşünürüm. İnsanın aymazlıklarını ve çevresi ile olan ilişkisini gördükçe var olan nesneler içinde insan bir üretim hatası mı acaba diye sorgulamadan da duramam. Bu soruları dile getirsem de aklımdan geçerler. İnsanların Yaradan’ın laboratuvarından bir hata sonucu kaçan mikrop olduğunu düşünür ve bu kaçışa da cennetten kovulma mı demişiz acaba derim.

Hiçbir kulu kendi sınırlarını aşmazken insan sürekli Yaradan ile rekabete tutuşmuş. Kanser mikrobi nasıl bir insanın bünyesinde hayat kurarken onu yok ederse, insan da kendi hayat alanlarını kurarken üzerinde yaşadığı gezegeni felakete sürüklemeye başlamış.

“Bir insanın sınırsız elinde tutabildiği tek şey kendi hayatıdır ve tüm sahip olduklarımızın ya da kaybettiklerimizin sebebi yine biziz. Dereden olta ile bir balık tutarız sudan çıkarıp torbamıza koyarız; ama kancadan kurtarır suya bırakırsak asıl o zaman torbaya koymuş oluruz...”

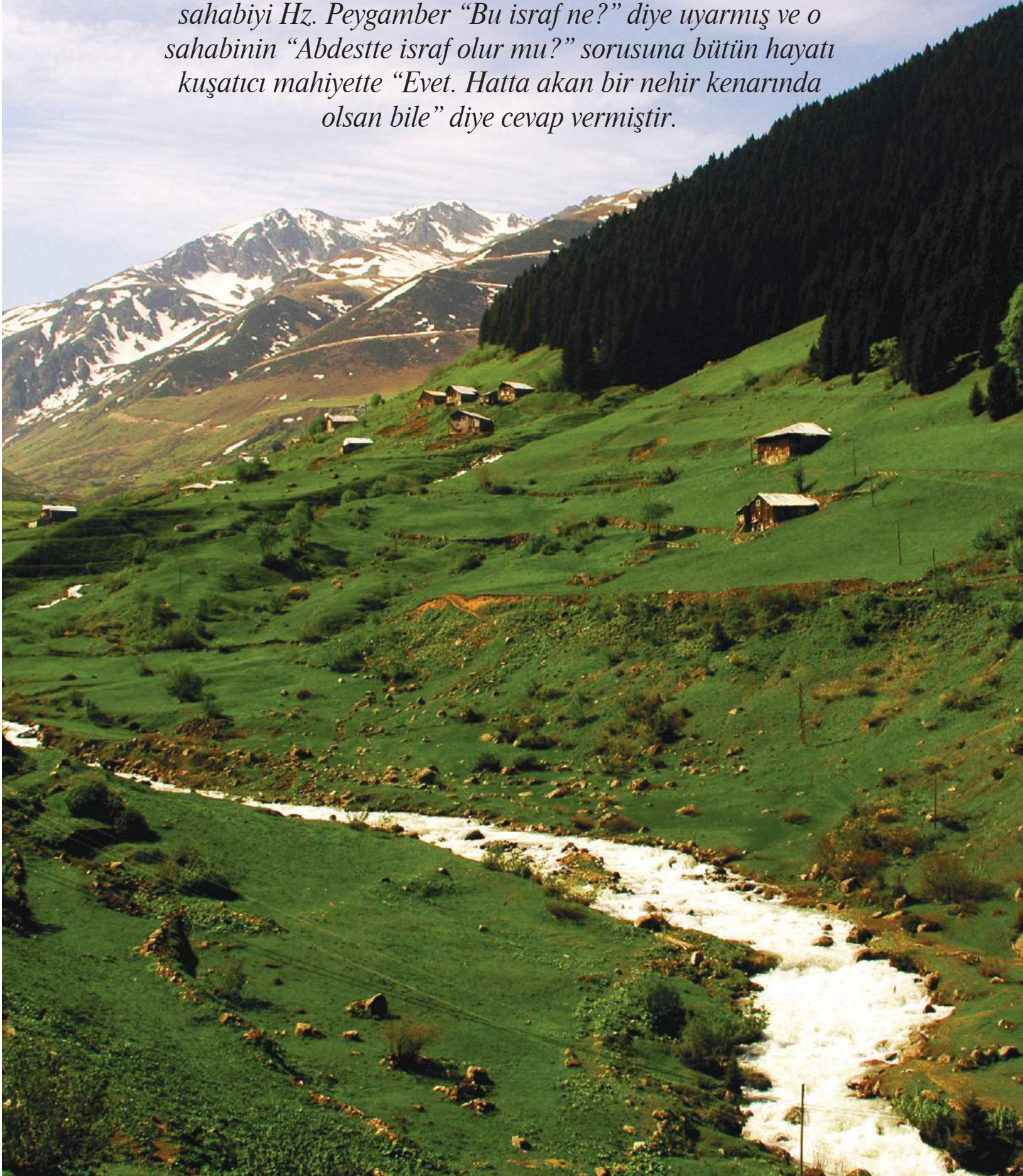
Sapkınlıklar artınca peygamberler gelmiş ve yalnızca iyiliği tebliğ etmiş; bunun karşılığında da cenneti vaat etmişler. Ama insan uslanmamış, kendi cennetini kurmak için son hızla çalışmaya, yaşadığı gezegeni değiştirmeye devam etmiş. Bu değişiklik kendisi ile birlikte diğer canlıların da sonunu getireyazmış.

Hem insanlara karşı hem de diğer varlıklara karşı adil ve hakkaniyetli olmak kutsal dinlerin ortak değerleridir. Yaradan’ın bu isteği bizim var olan her şeye karşı sorumlu olduğumuzun bir işareti değil midir?

Tüm diğer canlılar gibi insan da yeteneklerini duygusal seçimlerle geliştirdiğine göre bizleri diğer canlılardan koparan her halde mekân ve zamana bağlı kalmaksızın hayal kurabilme yeteneğimiz olmalı. Çünkü aynı coğrafyayı paylaştığımız canlıların da ihtiyaçları bizimki gibi doyma, barınma, üreme ve uyuma ise niye insan bu denli karışık olabilmiş, ya da niye ilkel kalabilmiş. Bir köpeğin koku alma duyusuna, bir kartalın gözüne, bir çitanın hızına, bir bukalemunun bedensel değişikliğine, bir akbabanın uçuş yeteneğine sahip olabilseydik acaba teknolojimiz bu denli gelişirmiydi? Opsiden kesme uçları ile başlayan silahlanma arzumuz tüm hayatı tehdit eder hale gelir miydi?

Yaşadığım çevrede gördüklerimin hayatımda, kültürümde, inançlarımda ve insan ilişkilerimde ne denli etkili olduğunu hatıralarımdaki hala canlı olan örneklerle bir kez daha onaylayabiliyorum. Canlıların hayatını yaşadıkları çevredeki gözle görülen ya da görülmeyen bütün canlıların derinden etkilediğini biliyorum. Tıpkı yağmurlu iklim arısının saldırgan, ılıman iklim arısının yumuşak başlı olduğunu bildiğim gibi... ■

Abdest esnasında suyu gereğinden fazla kullanan bir sahabiye Hz. Peygamber “Bu israf ne?” diye uyarmış ve o sahabinin “Abdestte israf olur mu?” sorusuna bütün hayatı kuşatıcı mahiyette “Evet. Hatta akan bir nehir kenarında olsan bile” diye cevap vermiştir.

PARA YENMEZ, YEDİĞİMİZ EKMEK TOPRAKTIR

DÜNYANIN DOĞAL SİSTEMLERİ İLE HALİHAZIRDAKİ TÜKETİME DAYALI EKONOMİK SİSTEM ÇATIŞMA İÇİNDE BULUNUYOR. YOK OLAN BALIK YATAKLARI, AZALAN ORMANLAR, KALİTESİ HER GEÇEN GÜN DÜŞEN TOPRAKLAR, BOZULAN MERALAR, GENİŞLEYEN ÇÖLLER, KURUYAN GÖLLER, ARTAN KARBONDİOKSİT (CO₂) DÜZEYLERİ, AZALAN TABAN SUYU SEVİYELERİ, ARTAN SICAKLIKLAR, DAHA YIPRATICI FIRTINALAR, ERİYEN BUZULLAR, YÜKSELEN DENİZ SEVİYESİ, ÖLEN MERCAN KAYALIKLARI VE NESLİ TÜKENEN CANLILAR İLE İLGİLİ BİLGİLER GÜNLÜK HABER RAPORLARINDA GÖRÜLÜYOR.

Dr. Uygur ÖZESMİ

TEMA Vakfı Genel Müdürü

□ Bugün insanların çoğu geleneksel yaşam biçimlerinden uzak yüksek teknolojili kentsel toplumlarda yaşamakta. Oysa hepimiz toplayıcı-avcı atalarımız gibi doğal sistemlere bağımlıyız. İnsanın da dahil olduğu milyonlarca tür karmaşık bir denge içinde birbirlerine besin zincirleri, besin maddesi döngüleri, hidrolojik döngüler ve iklim sistemi ile bağlanmış şekilde yaşarlar.

Oysa biz bu gerçeği yok sayarak günlük yaşantımıza devam ediyoruz. Dünya ise bir yandan alarm veriyor. Dünyanın doğal sistemleri ile halihazırdaki tüketime dayalı ekonomik sistem çatışma içinde bulunuyor. Yok olan balık yatakları, azalan ormanlar, kalitesi her geçen gün düşen topraklar, bozulan meralar, genişleyen çöller,

kuruyan göller, artan karbondioksit (CO₂) düzeyleri, azalan taban suyu seviyeleri, artan sıcaklıklar, daha yıpratıcı fırtınalar, eriyen buzullar, yükselen deniz seviyesi, ölen mercan kayalıkları ve nesli tükenen canlılar ile ilgili bilgiler günlük haber raporlarında görülüyor.

Bütün bunlar halihazırdaki ekonomik sistemin dünyayı geri dönülemez biçimde tüketmesinden kaynaklanıyor. Bu değişimdeki etken süreçler belki de en güzel şekilde bir ekonomist ve bir ekolojistin dünyayı algılama biçimleriyle açıklanabilir. Ekonomist küresel ekonominin ve uluslararası ticaret ve yatırımın emsalsiz gelişimine bakıp benzer bir gelecek görür. 1950'den beri dünya ekonomisinin yedi katına çıkmasından, mal ve hizmet çıktılarının

6 trilyon \$'dan 2000 yılında 43 trilyon\$ 'a yükselmesinden ve yaşam standartlarının daha önceleri hayal edilemeyecek seviyelere ulaşmasından kendilerince haklı bir gururla söz eder. Bir ekolojist ise aynı büyümeye bakar ve bunun yüksek miktarda ucuz fosil yakıtlarının yakılmasının bir ürünü olduğunu ve bunun iklim değişikliğine yol açtığını ifade eder. Ekolojist gelecekte daha da şiddetli sıcak dalgalarının, daha yıkıcı fırtınaların, eriyen buzulların ve nüfus arttıkça toprak alanlarının daha da daralmasına yol açacak deniz seviyesi artışlarının olacağını bilir. Ekonomistler hızla yükselen ekonomik göstergelerle ilgilenirken, ekolojistler sonuçlarını kimsenin öngöremeyeceği iklim değişmesine yol açan bir ekonomiye dikkat çekiyorlar.

Ekolojik göstergelere bakıldığında neredeyse her küresel gösterge felakete doğru gittiğimizi gösteriyor. Dünya ekonomisinde olağanüstü büyümeyi sağlayan ekonomik politikalar aynı zamanda destek sistemlerinin yıkımına neden oluyor. Ekolojik her türlü ölçüte göre bunlar başarısız politikalar. Yanlış yönetim, ormanları, meraları, balık yataklarını ve tarım alanlarını -gıda sağla-

yan dört ekosistem ve mineraller hariç tüm ham maddelerimiz- tahrip ediyor.

Ekosistemleri ekonomik terimler ile ifade edersek, bir doğal sistem, balık yatağı bağışlardan oluşan sermaye gibi işler. Sermayeden gelecek faiz geliri sermaye muhafaza edildiği sürece devam edecektir. Sermaye çekilirse, gelir düşer. Sermaye biterse, faiz geliri tamamen ortadan kalkar. Doğal sistemler için de durum aynıdır. Bir balık yatağının verim kapasitesi aşılsa, balık stokları azalmaya başlar. En sonunda stoklar tükenir ve balık yatağı yok olur. Sermayeden kaynaklanan bu nakit akışı da ortadan kalkar.

Genişleyen ekonominin talepleri şimdiki yapısıyla ekosistemlerin sürdürülebilir verimini aşıyor. Dünyanın *tarım alanlarının* 1/3'ü uzun vadeli verimliliği sarsacak oranda üst toprağını kaybediyor. Dünya mera alanlarının yüzde 50'si aşırı otlatma nedeniyle çöle dönüşüyor. Ormanlar tarım başladığından beri yüzde 50 azaldı ve azalmaya devam ediyor. Okyanus balık yataklarının 2/3'ü kapasitelerinin üzerinde avlanmayla karşı karşıya, üstelik fazla avlanma artık istisna değil bir kural. Önemli gıda

üreten bölgelerde yeraltı suları aşırı kullanılıyor.

Dünyanın hayvansal protein gereksiniminin çoğunu karşılayan meralar da aşırı baskı altında. Nüfus arttıkça, hayvan sayısı da artmaktadır. Dünyada geçimlerini 3.3 milyar sığır, koyun ve keçiye yetiştirerek sağlayan 180 milyon insan talep altında boğuluyor. Aşırı otlatma yüzünden Afrika'nın büyük bölümünde, Orta Doğu, Orta Asya, Hindistan'ın kuzeyi ve Kuzeybatı Çin'de meralar tahrip oluyor. Aşırı otlatma çölleşmenin en temel nedeni olarak dikkat çekiyor. Afrika'da kümülatif mera tahribinden kaynaklanan yıllık hayvancılık üretim kaybı 7 milyar \$'dır ki bu rakam hemen hemen Etiyopya'nın gayri safi milli hasılasına eşittir.

Dünyada ayrıca su kıtlığı giderek artıyor. Her kıtada yaygın olan, yeraltı suları aşırı pompalanması taban suyu düzeylerini düşürüyor. Bu, yağışların yeraltı suyunu doldurduğu miktardan daha fazla pompalama yapılmasına dayanıyor. Aslında sulama sorunları en az sulamanın kendisi kadar eski, ancak yüzyılın son yarısında dizel pompalarının ve güçlü elektrikli pompaların gündeme gelmesiyle bu bir tehdide dönüşmeye başladı.

Su, sulama ve büyük şehirler için de kullanma suyu olarak aşırı derecede tüketiliyor. Bu sene İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlerde birebir yaşadığımız bu problem İç Anadolu'da da çiftçinin milyarlarca dolar zarar etmesine yol açtı. İç Anadolu'daki kaçak kuyularla aşırı kullanılan taban suyu Türkiye'nin gıda güvenliğini ciddi biçimde tehdit ediyor. Bu aynı zamanda küresel bir problem; belli başlı gıda üreten ülkelerin tamamında taban suyu düzeyleri düşüyor. 6,1 milyar nüfuslu dünyada 480 milyon insan yeraltı sularından aşırı miktarda pompalanan suyla elde edilen tahılla beslenmekte. Bu resimden hareketle gelecek yüzyıldaki en büyük sıkıntının gıda olacağını söylemek falcılık değil.

Ormanlar üzerindeki ekonomik talepler de çok fazla. Ağaçlar yeniden oluşabildiklerinden veya dikildiklerinden daha hızlı kesiliyor veya yakılıyor. Dünya çapında ormanlar her yıl 9 milyon hektar azalıyor ki bu oran Portekiz'in yüzölçümüne eşittir. Oysa ormansızlaşma çok pahalıya patlayabilir. Mesela 1988 yazında Yangtze Nehri havzasındaki sel 120 milyon insanın evinden çıkmasına neden oldu. Başta "doğal afet" olarak lanse edilmesine rağmen, asıl sebep, havzadaki doğal ağaç örtüsünün yüz-

de 85'inin kaldırılması, geriye kalan bitki örtüsünün ise şiddetli yağmurları tutamaması.

Ormansızlaşma aynı zamanda suların içeride geri kazanımını engeller ki bu da iç bölgelerde yağmurun azalmasına yol açar. Yağmur sık ve sağlıklı ormana düştüğünde dörtte biri akar ve denize döner, geriye kalanı ise doğrudan veya transpirasyon yoluyla buharlaşır. Toprak tarım veya hayvancılık için çıplak olduğunda veya kereste için kullanıldığında, bu oran tersine döner -suyun dörtte üçü denize döner ve dörtte biri buharlaşır. Ormansızlaşma arttıkça, doğanın Afrika ve Asya gibi büyük kıtaların iç bölümlerini sulama mekanizması zayıflar.

Bitki ve hayvan türleri oluştuklarından daha hızlı yok oldukları için dünya biyolojik çeşitlilik kaybına uğruyor. Bilim adamları canlı türlerinin fosil kayıtlarına kıyasla 100 ile 1000 kat arası hızlı yok olduğunu ortaya koydu. Dünya çapında 15.589 canlı türü nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya. Her 8 kuş türünden, her 3 çift yaşamlı ve her 4 memeli türünden birinin nesli tükenmek üzere. Bu canlıların geleceği bizim daha uygar ve kısıtlı kaynak-

Dünya ekonomisinde olağanüstü büyümeyi sağlayan ekonomik politikalar aynı zamanda destek sistemlerinin yıkımına neden oluyor. Ekolojik her türlü ölçüde göre bunlar başarısız politikalardır. Yanlış yönetim, ormanları, meraları, balık yataklarını ve tarım alanlarını-gıda sağlayan dört ekosistem ve mineraller hariç tüm ham maddelerimiz- tahrip ediyor.

larla yaşamayı bilen bir toplum olmamıza bağlı.

Son yıllardaki rekor ekonomik büyümenin aynı ekonominin destek sistemleri ile çatışma halinde olduğunun da bilincinde olmamız lazım. Ekonomi, dünyanın doğal sermayesini hızla tüketiyor ve küresel ekonomiyi gelecekte kaçınılmaz olarak ekonomik düşüşe sebep olacak bir yola sokuyor. Ekosistem ile uyum içinde olmak için ekonomiyi yeniden yapılandırmamız lazım. Ekonominin ekolojiye dahil edilmesi fikri birçoklarına çok radikal delse gerçeği yansıtan tek yaklaşımın bu olduğuna dair kanıtlar giderek artmakta. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği için ekonomi ve ekosistem arasında sağlam bir ilişki kurulması gerekiyor. ■

Bu yazının önemli bir kısmında TEMA Vakfınca yayımlanmış Lester Brown'un Eko-ekonomi isimli kitabından yararlanılmıştır.

SÖYLEŞİ Kerim YATĞIN

**PROF. DR. ORHAN KURAL İLE ÇEVRE
KONUSUNDA YAPTIĞI FAALİYETLERİ VE
ÇEVRECİLİK ÜZERİNDE KONUŞTUK:**

□ **Sayın hocam, tecrübelerinizden yola çıkarak çevre sorunlarına genel bir bakış açısıyla söze başlayalım, neler söylersiniz?**

Maalesef vatandaşlık görevlerimizi yapmıyoruz. İnsanlar doğuştan duyarsız olabiliyorlar. Gerek eğitimle gerekse cezalarla onları yönlendirmek gerekiyor. Aslında dinimizde de bu var, bir çeşit "günlük muhasebe". Herkesin her akşam başını yastığa koyunca "Bugün yararlı ne iş yaptım?" diye sorması gerekir. Dinimizde aşırı tüketim ve israf hiçbir şekilde yok. Başta Batı dünyası ve Amerika olmak üzere, şişman insanlar bizleri reklamlarıyla tüketim toplumu olmaya davet ediyor. Bizim de maalesef radyo ve televizyonlarımız reklamlarla, filmlerle, Amerikan dizileriyle bunu körükliyor. Yıllar önce ekmeği bile yere attığında öpen bir toplumun çocukları her gün İstanbul'da üç milyon ekmeği çöpe atıyor. Herkeste bir marka merakı başladı. İTÜ'nün hemen yakınında bir "tüketim ibadethanesi" açıldı. Biz burada öğrencilerimizle hapis kaldık; insanlar daha çok tüketsinler, daha çok marka alsınlar diye. Aşırı tüketimden doğan sebeplerle başta global ısınma olmak üzere pek çok çevre sorunu ortaya çıkıyor. Maalesef dünyanın gidişi de Türkiye'nin gidişi de iyi değil.

Çevre korumasına gelirse, çöpler ve sanayi atıkları karışımıza çıkıyor, sanayicilerimiz bu konuda ne kadar duyarlılar?

Öncelikle bana göre sanayicinin bir numaralı tutkusu paradır. Onlarda daima doların yeşili doğanın yeşilini yener. Bizim onları zorlamamız da gerekiyor. Aslında İstanbul'un yıllar önce kapalı şehir haline gelmesi ve sanayiden uzaklaşması lazımdı. İstanbul'a yeni bir yapıya izin verilmeyecekti. Uydu kentler yapılarak nüfus şehrin dışına çekilecekti. Tabii bunu yapmadılar. Çünkü en çok para, maalesef inşaatta. Bazı yerlerin iskâna açılması ile belediyeler büyük gelirler sağlıyorlar. Son yeşil alanları da adım adım iskâna açıyorlar. Bazen gece yarısı konferanstan dönerken görüyorum; fabrikalarda nasıl olsa denetim yok, filtreler durdurulmuş, bütün zehir etrafa saçılıyor. Çünkü çalıştırılrsa elektrik masrafı olacak. Bunlar eğitilmiş olmadıkları için değil. Bilmiyorlar mı? Çoğu üniversite mezunu. Bunu neden yapıyor? Tabii ki para için. Eğer bunlara ciddi cezalar konsa, bir kısmı belki alınıp hap-

se atılsa, çocuklara rezil olsa yapamazlar. Dolayısıyla caydırıcı ve etkin cezalar gerek. Bizim bir ÇEP (Çevre Eğitim Projesi) projemiz var. Çevre ve Orman Bakanlığı ve valiliğin ortak yürüttüğü bir çalışma, ben de katılıyorum. Bu projede öğrencilere çevreyi koruma görevi vermeyi istiyoruz. Onun için okul okul dolaşıp çevrelerine karşı duyarlı olmalarını sağlamayı amaçlıyoruz. Öğrencilerin çevrelerine duyarlı davranmalarını arzuluyoruz. Anne-babasını bile eğitmesini istiyoruz.

Balıklar plastiği tanımaz onu gördükleri zaman deniz anası zanneder. Bazen kıyaya vuran balinalar oluyor. İnsanlar kurtarmaya çalışıyor. Sonra bir de bakıyorlar ki midesinden plastikler çıkıyor. İnsanların sorumsuzca attığı plastikler balıkların sonu oluyor.

1990 yılında Ulusal Okyanus ve Atmosfer kuruluştan Pieter Tans ve meslektaşları yeni bir iddiada bulundular ve kayıp karbonun önemli bir kısmını kuzey yarımkürede depolandığını öne sürdüler. Karbonun en çok bu yarım kürede olmasının sebebi fabrikaların bu bölgede olduğu tezi doğru mudur sizce?

Tabii doğru. Ben en son Burkina Faso'da aynı şeyi söyledim ve Burkina Faso gazetesine kapak oldu. Dedim ki: "Burkina Faso'da doğan bir çocuk, Amerika'da doğan bir çocuktan 60 kez doğanın nimetlerinden daha az istifade ediyor". Yani bana göre %100 haklılar. Güney yarımkürede doğan bir çocuğu düşünürsek, elektrik tüketimi yok, su yok. Akşam olunca yatıyor, gündüz koşuyor, oynuyor. Ayağında ayakkabısı yok, dolayısıyla tüketmiyor. Meyve yiyorlar. Aliverişe gitmiyor, Mcdonald's'a gidip oyuncak almıyor. Gayet basit bir yaşam yaşıyor. Bu tip bir yaşam doğa ile dengeli bir yaşam. Ama Amerika'da bir çocuk, daha doğumdan başlayarak tüketiyor. Tabii kuzey ülkeleri gelişmiş ülkeler, tüketen bir toplum. Her akşam banyosunu yaparak suyu bile Afrikalı bir çocuktan 30 kat daha fazla kullanıyor. Bu tabii onlara karşı büyük bir haksızlık.

Deniz kirliliğini, özelde de Marmara denizini konuşursak, Marmara tehlikede midir? Eskiden Marmara denizinde 125 balık çeşidi olurmuş, ama günümüzde istavrit ve lüfer gibi direnen üç beş balık kaldı herhalde?

Ben diyorum ki, belki günün birinde torunlarımız, ansiklopedinin "B" maddesini açıp bir balık resmi bulacaklar, birbirlerine göstererek "Bir zaman-

lar böyle bir hayvan mı vardı?" diye soracaklar. O duruma geldik. Ve yine en çok denizleri kirleten sigara izmaritleridir. Bize gelen bilgilere göre izmaritler %33 oranında deniz kirliliğine sebep teşkil ediyor. Ondan sonra tabii plastikler geliyor. Balıklar plastiği tanımaz onu gördükleri zaman deniz anası zanneder. Bazen kıyaya vuran balinalar oluyor. İnsanlar kurtarmaya çalışıyor. Sonra bir de bakıyorlar ki midesinden plastikler çıkıyor. İnsanların sorumsuzca attığı plastikler balıkların sonu oluyor. Bizim çocukluğumuzda "Denize ne atarsan at, her şeyi yok eder" düşüncesi vardı. Maalesef her şeyi denize attık ve bugün Marmara'da yaşayan balık çeşidi 16-17'ye düştü. Yavaş yavaş da azalıyor. Hal böyle olunca denizlerimiz günden güne yok oluyor. Kur'an-ı Kerim'in de dediği gibi, "İnsanların kendi elleriyle yaptıklarından dolayı denizde ve karada bozulma ortaya çıktı." Kur'an-ı Kerim daha o zamandan bu günü tarif ediyor.

Her tarafımız elektromanyetik kuşatma altında. Yüksek gerilim hatları baz istasyonları, evlerimizde bir sürü elektrikli alet var. Bazı evlerde 5-6 telefon var, sürekli radyasyon alıyoruz. Biraz da bunların zararından bahseder misiniz?

konusuyorlar. Bir faydası var, her an herkese ulaşabiliyorsunuz. Bunun amacı sohbet etmek değil. Önemli bir haber olursa açıp konuşursunuz. Araban bozulur, yolda kalırsın, yangın vs. gibi durumlarda faydalı. Maalesef öğrencileri görüyorum ve üzüliyorum. Oturluyorlar saatlerce sohbet ediyorlar. Beyinlerinde aşırı ısınmadan dolayı urlara sebep olabiliyor. Aynı şekilde baz istasyonları da zararlı. Aslında onun dağlara tepeler yükseklerle konması lazım. Hatta şehir dışlarına kurulabilir. Tabi daha az masraf olduğundan kolay yolu seçiyorlar.

Siz aynı zamanda bir madenci ve çevrecisiniz. Kaz dağındaki olay son dönemde gündemde olan bir konu. Bir yanda zengin bir maden ocağı var bir yanda ağaçlar ve çevre. Tutumunuz ne olurdu?

Güzel bir soru. Bir defa ben kömür için kesinlikle ağaçların yok edilmesine taraftar değilim, altın daha farklı tabii. Öncelikle milli parklarda altın bile olsa maden aranmasına taraftar değilim. Maden belki arama aşamasında değil ama işletme aşamasında zarar veriyor. Aslında maden bir site gibi değil. Site yaptığın an orası bitiyor. Maden işletilip kapandığı an yine arazinin eski haline getirilmesi mümkün. Bir

Afrika ülkeleri bu konuda daha eğitimsiz. Ama doğaya fazla zarar vermiyor. Yani en fazla ne yapar, muz yer sokağa atar. Zaten muz organik bir madde toprağa karışıyor. Plastik yok ki atsin. Bu arada Avrupa ve Amerika çevreye daha duyarlı gözüküyorlar. Ama buna mukabil çok tüketiyorlar.

Ben de kullanıyorum maalesef. Şu küçücük telefon uçağa soktuğunuz zaman, uçağı düşürebiliyor. Peki uçağı düşürecek kadar güçlü bir elektromanyetik yayan bir alet, insana ne kadar zarar veriyor, kimse bu konuda net konuşamıyor. O konuşanları da susturuyorlar, çünkü çok büyük bir sektör. Çok para kazanıyorlar. Sigara ilk çıktığında zararı anlaşılmamıştı. Söylediler söylediler kimse inanmadı. Bir faydası var; -şaka tabii bu- nüfus kontrolü yapacak. Bir kısım insanları yok edecek. Ben telefonla çok uzun konuşmama çalışıyorum. Uzun yıllar direndim ama maalesef almak zorunda kaldım. İnsanların pek çoğu lüzumsuz

otel ya da yazlık şeklinde yerleşime açılması madenden daha zararlı. Kömür Türkiye'nin her yerinde var. Kömür için ben doğanın zarar görmesini istemem. Altın konusunda ise şu var: Türkiye Hindistan'dan sonra en çok altın kullanan ülke. Altının büyük bölümünü Almanya'dan alıyoruz. Epey de para ödüyoruz. Türkiye altın bakımından zengin bir ülke, ama altının çıkarılması dış güçlerin hoşuna gitmiyor. Hem Türkiye güçlenecek hem diğer ülkeler pazar paylarını kaybedecek. Bundan dolayı Türkiye'nin hiçbir yerinde görülmedik kadar basına yansıyor. Yanlış bilgi de veriyorlar. Diyorlar ki: "Altın ararken siyanür kullanı-

lıyor.” Siyanür altın aranırken kullanılmaz ki, siyanür altın işlenirken kullanılır. Toprakta altını ayırmak için kullanılır. Ve dünyadaki altın üretiminin %95’i de bu yolla yapılır. Grevetide metodu var ama o çok az kullanılır. Bu yüzden eğer bir milli park değilse, milli servetse, Türk ekonomisine yansiyacaksa, bizim buna “çıkarma” demeye hakkımız yok. Ama hakkımız şu: Doğru bir işletme yöntemi ile doğaya zarar vermeden çıkarmalarını istemek. Mesela Bergama dört dörtlük bir tesistir. Avrupa birliğinden ödül almıştır. Dünyanın çevreye en duyarlı işletmesi seçilmiştir. Şimdi bunları durdurmak söz konusu olmamalı.

Orhan Kural tek başına birkaç çevre örgütünden daha faal. Çevre örgütleri üzerine neler söylemek istersiniz? Artısı ve eksisi ile neler yapıyorlar?

Ben hiçbir zaman tam olarak bir çevre örgütüne üye olmadım. Benim şu anda görüşüm gayet açık: Kim güzel bir iş yaparsa ben oradayım. Mevlânâ’nın bir sözü var: “Ya olduğun gibi görün; ya görüldüğün gibi ol” Bu sanırım sorunuzun cevabı. Yani siz kürk ya da tilki yaka ile benim çevre toplantıma, hayvan hakları toplantıma gelerseniz komik olur. Mesela Greenpeace’i merak ediyorum, parası nereden geli-

cukken İstanbul’un her yeri çöp içerisindeydi. Herkes her şeyi dışarı atardı. Bugün insanlar biraz daha duyarlı. Bu uzun yılların bir emeği. Bundan 15 yıl önce otobüslerde sigara içiliyordu, Artık içilmiyor. Bunlar hep zaman aldı. Yurt dışına gidince şunu görüyorum: Afrika ülkeleri bu konuda daha eğitimsiz. Ama doğaya fazla zarar vermiyor. Yani en fazla ne yapar, muz yer sokağa atar. Zaten muz organik bir madde toprağa karışıyor. Plastik yok ki atsin. Bu arada Avrupa ülkeleri ve Amerika maddi durumları daha iyi olduğu için çevreye daha duyarlı gözüküyorlar. Ama buna mukabil çok tüketiyorlar.

Siz çevre konusunu fırsat bulduğunuz her yerde dillendiriyorsunuz. Camiler ve Diyanet camiası da bunlardan biri. Diyanet görevlileri bu konuda neler yapabilir?

Çok şey yapabilir, bunu her yerde söylüyorum. Camilerde cemaate bu konuda bilgiler verilebilir. Çok faydalı da olur. Ben İstanbul’da adalar hariç bütün müftülüklerde konuştum. Tahminin aksine bizim imamlarımız çok kültürlüler, malumat sahibiler, çok okuyorlar, değerli insanlar. Sık sık eğitim görüyorlar. Bu konuda onlara büyük görevler düşüyor.

yor? Hollanda’dan diyorlar; açıklayın dedim, açıklayamadılar. Eğer Greenpeace servetinin nereden geldiğini açıklayamazsa ona da soru işareti ile yaklaşırım.

Gezdiğiniz ülkelerle bizim insanımızın çevre algısını değerlendirir misiniz?

Türkiye bir defa çok önemli bir ülke. Avrupa, Asya Afrika arasında bir geçiş ülkesi. Endemik bakımdan önemli. Her şeye sahip bir ülke ama maalesef pek çok şeyi kaybetmiş. Yani bunun kıymetini bilemedik. Bazı şeyler kayboldu, bazıları kaybolmasın diye mücadele içerisindeyiz. Önemli bir mesafe aldık. Ben ço-

Belki bir eğitim kurumu kadar sorumluluk sahibiler. Toplumu bir şekilde yönlendirmeleri gerektiğini düşünüyorum. Bütün camilerin etrafı tertemiz ve yemyeşil olarak, halka örnek olmalı. Camilerin, çevresindeki yeşillikler ve canlılarla yaşayan ve yaşanan yerler olmasını arzuluyorum.

Sayın Hocam verdiğiniz bilgilerden dolayı teşekkür ediyorum.

Ben teşekkür ederim. ■

BİRİKTİRE BİRİKTİRE

HER ŞEYİ BİRİKTİRİYORLAR.
MEKÂNLARI MAL-MÜLK BİRİKTİRİYOR, KALPLERİ HIRS VE KİN.
YAŞAMADAN YAŞIYORLAR.
BİRİKTİRMEK İÇİN YAŞIYORLAR.
BİRİKTİRDİKÇE SIĞAMAZ OLUYORLAR DÜNYAYA

Fatma K. BARBAROSOĞLU
Sosyolog

□ Akmayan bir yolda kadın ve adam.
Akmayan yolda kendilerini biriktire biriktire.
Onca çaba beyhude.
Her şeyi biriktiriyorlar.
Evler, arabalar.
Dolaplara sığmayan kaplar kacaklar.
Askılardan taştan yiyecekler.
Buzdolabında türlü ambalajlar içinde bekleyen yiyecekler.
Kadının pırlantaları.
Adamın banka hesapları.
Her şeyi biriktiriyorlar.
Mekânları mal-mülk biriktiriyor, kalpleri hırs ve kin.
Yaşamadan yaşıyorlar.
Biriktirmek için yaşıyorlar.
Biriktirdikçe sığamaz oluyorlar dünyaya.
Kendilerini bile sığdıramadıkları evlerine, misafirler hiç sığmıyor.
Misafir ve ev sahibi.
Hizmet edilen ve hizmet eden.
Evleri 200 metrekareyi geçen her kadın, asla evinde misafir ağırlamak istemiyor.
Hizmet veren olmaya hayır!
Misafirler, nohut oda bakla sofa hanelerde unutuluyor.
Yeni mekânlar eşyaların.
Eşyalar evde başbaşa bırakılırken, biriktirmelere doymayan karı-koca yeni birikimler yapmak için bir restaurant kapatıyor.
Yeni ilişkiler biriktirmeleri gerekiyor artık.
Evleri, arabaları, giyimleri-kuşamları, yazlıkları-kışkılları her şey tamam da.
Ah o ilişkiler... Yeterince biriktiremediler.
Geçmişleri beraberlerinde geldiği sürece, hiçbir biriktirme yerini bulmuyor.
"Ah diyor kadın, daha iyi bir muhite taşınmalıyız. Feryal'in kapı komşusu bir milletvekiliymiş. Üst katında ise emekli bir general oturuyormuş. Bu site... Bu sitede komşularımız hiç de bizim ayarımızda değil. Ne demiş eskiler: Ev alma komşu al. Biz ev aldık. Ev güzel . Ama, hani, komşu alamadık. Yani bu komşular hiç isim sahibi değil. Şöyle daha isim sahibi bir muhitimiz olmalı. Kızlar da büyüdü. Kendim için değil valla."
Adam hak veriyor karısına. Ortağı yakında bakan ile komşu olacak. Herifteki şansa bak. Kedi şans... Tam dört ayak üstüne düştü. Ev alırken yanında bakanın komşuluğu

eşantiyon...

Böyle olmayacaktı. Gözüne birini kestirmeliydi. Acaba kimin komşusu olmayı planlasaydı. Acaba kimin? Öyle bir komşu bulmalıydı ki, kendine "aynı mahalledeniz" cümlesi kendisine bütün kapıları açan sihirli anahtar olsun.

Dağıta Dağıta

Nereye anne, diye seslendi genç kız.

Aşure dağıtmaya dedi annesi.

Anne ya! Kaç kere dağıtacaksın? Daha üç gün önce dağıtmadın mı?

Yok, bu başka, dedi anne. Yengenden rica ettim. Beni götürecektir?

Nereye götürecektir?

Sarıgazi'ye gideceğiz. Aşuremizi orada dağıtacağız.

Niye anne?

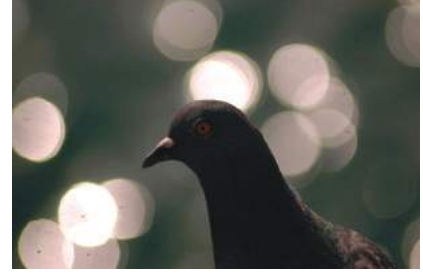
Hiç içime sinmedi kızım. Burada ben sana sen bana oldu.

Komşular bize getiriyor biz komşulara. Ya bir avuç şekeri olmayan evler ne yapsın! Bak şöyle kaplar aldık, plastikten. Arabanın arkasına koyacağız. İsteyene vereceğiz.

Anne sen uçmuşsun ya! Kesin bu akşam seni ekranlarda görürüz artık. Sarıgazi'de aşure dağıtmaya kalkan iki kadın izdiham yüzünden...

Yok kızım öyle bir şey olmaz inşallah. Biz sessizce ikram edeceğiz pişirdiğimiz aşureyi. Rabbimden bize, bizden size diyerek.

O izdihamlar "dağıtan"ların başına geliyor. Biz ikram edeceğiz. Nimete hamd ederek... ■

ÇEVRECİLİĞİN TARİHİ ve TÜRKİYE'DE ÇEVRECİLİK

Kerim YATĞIN
İmam-Hatip

□ İnsanlar hayat içerisinde, hava, su, toprak gibi cansız varlıklarla, hayvanlar ve bitkiler gibi canlı varlıkların tümüyle fiziksel, kimyasal, biyolojik ilişkileri sayesinde yaşamalarını sürdürebilirler. Doğal denge evrende bulunan her türün kendi işlevini tam anlamıyla yerine getirebilmesi ile doğru orantılıdır. Bazen doğal afetlerle bu denge sekteye uğrasa da doğa yeniden kendine özgü bir denge oluşturup kendini yenileyebilir. Ancak sanayi devriminden sonra insanoğlu doğa dengelerini düzelmeyecek şekilde bozmuş; iklim değişimi, kirlenme, çölleşme, toprak kaybı, ormanların yok olması gibi pek çok çevre sorununa yol açmıştır.

İnsanlar zaman zaman kendi menfaatleri için toplumu ve diğer canlıları yok sayabilmektedir. Özellikle sömürgecilikle beraber gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin doğal hayatına büyük zarar vermişlerdir. Genel bir ifadeyle dünya nüfusunun dörtte biri dünya kaynağının dörtte üçünü kullanmaktadır. ABD, Rusya ve Japonya'nın Sibiryada Udege kabilesinin yaşadığı alanlarda doğal dengeyi bozacak şekilde aşırı ağaç kesimleri, Amazonlar'da petrol arayan şirketlerin yerli halkın hayat dengesini bozması, Tayvan'ın nükleer atıklarını yıllarca

Yami yerli halkının yaşadığı Orkide adasına depolaması gibi örnekler çoğaltılabilir.¹

İnsanoğlunun çevreye olan ilgisi insanlık tarihi kadar eskidir. Çevrecilik ile ilgili elimizde bulunan ilk örneklerden Tebtinus Papiri (M.Ö. 3. yy) adıyla bilinen Mısır piramitlerinin birinde bulunan bir belgede, toprağın nasıl korunacağı, tarlaların en verimli şekilde nasıl ve ne zaman sulanması gerektiği ayrıntılı olarak verilmiştir. M.S. I. yüzyıl'da Romalı Tacitus barajların akarsu ekosistemine zarar verdiğini söylemiş, 1664'te John Evelyn, XVIII. yy'da Linneaus gibi çevreciler çıkmıştır. Tarihin her döneminde doğaya olan bu ilgi artarak devam etmiştir.²

İslâm tarihinde ise "temizliğin imanın yarısı³ olduğunu" söyleyen Hz. Peygamber bilhassa insanların istifade ettiği gölgelikler ve yolları kirletmek suretiyle insanlara rahatsızlık veren kimsenin lâneti hak ettiklerini ifade etmiştir.⁴ Hz. Peygamber ve onun ardından gelen müslümanlar ve özellikle Osmanlılar, çevre konusunda daima hassasiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Edirne sokakları ile alakalı 1539 yılına ait bir nişân-ı hümayûnda dükkan ve evlerin temiz tutulması, vâki olan çöplerin temizlenmesi istenmektedir. Sokaklarda bulunan çöplerin en yakın evin

sorumluluğunda olduğu ve bu hane sahiplerine temizlettirilmesi, çöpler kendilerine ait değilse çöp sahiplerinin bulunup temizlettirilmesi gerektiği belirtilmiştir. 25 Temmuz 1886 tarihli hükümde, Kale-i Sultâniye havzasının bozulmasına yol açan atmış bin zira' miktarı bataklığın kurutulmasında emeği geçenlerin taltif edilmeleri istenmektedir.⁵ Osmanlı arşivlerinde bulunan benzeri belgelerin çokluğu konuya verilen önemi göstermektedir.

Modern anlamda çevreyi koruma ile ilgili ilk oluşumlar İngiltere ve ABD başta olmak üzere XIX. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngiltere'de Alpçilik Kulübü (1857), Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (1865), ABD'de ise Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Sierra Kulüp (1892) kurulmuştur. Bu ilk dönem hareketler ekolojik bir çevre hareketinden ziyade doğayı koruma ile ilgilidir.

Bilim ve teknolojiye dayalı sanayi ve endüstri üretiminin doğurduğu tahribatın geri dönülmez bir hal aldığı ancak 1960'lı yıllarda anlaşılmaya başlanmıştır. Gelişmek-

te olan ülkelerin endüstri alanında hızla ilerlemesi küresel bir çevre sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu konudaki ilk uyarılar bu yıllara rastlamaktadır. Çevre konusu ile ilgilenen ilk uluslararası örgüt olan Birleşmiş Milletler, 1969 yılında çevre koruması antlaşması yapılması gerektiğini duyurmuştur. Yine 1970'li yıllarda Avrupa ülkeleri (Avrupa Konseyi ve OECD çatısı altında) bu konularda çeşitli çalışmalar başlatmıştır. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda dünyada yaşam ortamı, ilk kez küresel düzeyde ele alınmış ve bu konferans, çevre

İnsanlar zaman zaman kendi menfaatleri için toplumu ve diğer canlıları yok sayabilmektedir. Özellikle sömürgecilikle beraber gelişmiş ülkeler, geliştirmekte olan ülkelerin doğal hayatına büyük zarar vermişlerdir. Genel bir ifadeyle dünya nüfusunun dörtte biri dünya kaynağının dörtte üçünü kullanmaktadır.

tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Konferansa katılan 113 ülke Stockholm Deklarasyonu ile uluslararası bir işbirliği başlatmıştır.⁶ Ancak bu konferansta geliştirmekte olan ülkeler, çevre sorunlarının nedeni olarak gelişmiş ülkeleri göstermiş ve maliyetin onlar tarafından karşılanması ge-

rektiğini savunmuşlardır.

60'lı yıllardaki çevre hareketleri öncekilerden farklı olarak doğal çevreyi korumanın yanı sıra siyasi ilgileri ve ideolojileri de barındırmıştır. 1979 yılında Almanya'da ana çizgisi çevrecilik olan Yeşiller Partisi kurulmuştur. Böylelikle çevre hareketi siyasî arenada da kendine yer bulmuştur. Yeryüzü Dostları (Friends of the Earth) ve Greenpeace (Yeşil Barış) gibi örgütler korumacı tavırlarının yanı sıra nükleer enerji, sanayi kirliliği, asit yağmurları gibi sorunlar üzerinde temel toplumsal değişimden yana tavır almışlar, siyasi erkin çevre politikalarını sorgulayarak eylemi ön plana çıkarmışlardır. 1970'li yıllarda enerji krizi ve çevre sorununun gündelik hayatta hissedilmesi çevre hareketlerine verilen desteğin artmasına yol açmıştır.⁷ Örneğin 1975'te altı bin üyeye sahip Greenpeace'in bugün yüzün üzerinde ülkede üç milyona yakın üyesi mevcuttur.

Türkiye'de Çevrecilik Hareketleri

Türkiye son yüzyılda hızlı bir gelişme ve sanayileşme süreci içerisinde. Bu süreç önümüzdeki dönemlerde de sürme eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte her vatandaşın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğu, çevreyi iyileştirmenin ve çevre sağlığını korumanın hem devletin hem de vatandaşın görevi olduğunun yazılması, ancak 1982 anayasasında mümkün olmuştur. Bu tarihten sonra ülkemizde çevre ile ilgili olumlu pek çok adım atılmıştır. Buna rağmen üretim, sanayi, kentleşme gibi maddi getirisi fazla olan durumlar çevre duyarlılığını gölgede bırakmıştır. Son elli yılda ülkemizde pek çok kuş, endemik balık ve memeli hayvan türü yok olmuş, yok olmayanların da nüfusu %75 azalmıştır. Özellikle doğal hayat çok büyük yara

almıştır.⁸

1972 Stockholm Konferansı Türkiye için de çevrecilik açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra Devlet Planlama Teşkilatı'na Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu ve Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu kurma görevi verilmiş, TÜBİTAK bünyesinde bir Çevre Araştırma Birimi oluşturulmuştur. Sonraki yıllarda çevre; Gıda Tarım ve Hayvancılık, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Sanayi ve Teknoloji, Orman, İskân, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıkları bünyelerinde kurulan kurumlarla ele alınmıştır. 1979 yılında Başbakanlık Çevre Örgütü kurulmuştur. 1982 anayasasında yer bulan çevre hak ve ödevlerini 1983 yılında 2872 sayılı çevre kanunu izlemiştir. Daha sonra Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuş ve nihayet 21 Ağustos 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuştur.⁹

Türkiye'de çevreci sivil toplum örgütlerinin tarihi çok eskiye dayanmaz. Bu örgütlerin çoğunun kuruluş tarihlerinin 1980'li ve 1990'lı yıllar olduğu görülür.¹⁰ Bu sivil toplum örgütlerinin çoğu vakıf ve dernek şeklinde örgütlenmiştir. Bazıları valilikler gibi kamu kurumları tarafından oluşturulmakla beraber genel olarak vatandaşların bir araya gelmeleri ile oluşturulmuştur. 1970 öncesi genelde çevre ile alakalı, orman alanlarının yok olması, vASFını kaybetmiş bitki örtüsünün tarıma açılması, bunlara bağlı olarak da erozyonun ortaya çıkması gibi konular tartışılmıştır. Bu dönemden sonra artık çevre kirliliği ve diğer başka konular da çevre problemi içine dahil olmuştur.

Türkiye'de çevre ile alakalı ilk örgüt, Türkiye Ormancılar

Derneği (1924)'dir. Bundan sonra kurulan çevre örgütleri genel itibari ile bir halk örgütlenmesinden çok belli meslek gruplarının kurdu-

Son elli yılda ülkemizde pek çok kuş, endemik balık ve memeli hayvan türü yok olmuş, yok olmayanların da nüfusu %75 azalmıştır. Özellikle doğal hayat çok büyük yara almıştır.

Türkiye'nin en büyük problemlerinden biri erozyon olarak görülmektedir. Türkiye'de en büyük ve en geniş örgütlenmeye sahip olan TEMA Vakfı'nın temel amacı erozyonla mücadeledir. Bu konudaki en önemli adım da ağaçlandırma çalışmalarıdır.

ğu örgütler olmuştur. 1960'lardan sonra kurulan örgütlerin tamamına yakını İstanbul ve Ankara merkezlidir. 1980'de Samsun'da kurulan Doğayı Koruma Vakfı bunun ilk istisnasıdır. 1983'te Çevre Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından, o dönemdeki sanayi, endüstri ve turizm at-ğından kaynaklanan bazı çevre tahribatları neticesinde halkın çevre duyarlılığında bir kırılma yaşanmıştır. Çevre örgütlerinin, ülke geneline yayılarak, sayılarının hızla art-tığı gözlemlenmiştir.

Çevre Örgütlerinin Amaçları ve Çalışmaları Koruma:

Tüm çevre örgütlerini temel amacı çevreyi ve doğayı korumaktır. Bunların başında bitki ve hayvanların korunması gelir. Soyu tükenmekte olan türler yaşatılmaya çalışılır. Yine doğal hayatın ve habitat alanlarının korunması amaçlanır. Fizikî çevreyi oluşturan toprak, su ve havanın korunmasına çaba gösterilir. Çarpık kentleşme, kıyıların turizm alanları ve otellerle yok edilmesi, su kaynaklarının iskana açılması ya da sanayi atıklarıyla kirlenmesi gibi faktörlerin ortadan kaldırılması için çaba sarfeder.

Bilgilendirme ve Bilinçlendirme:

Çevre örgütleri halkı çevre konusunda bilgilendirme ve bilinçlendirmeye çaba gösterir. Yeni projeler üretilmesine katkı sağlayarak bilimsel olarak çevre üz-erinde araştırmalar yürütür. Halkın çevre korumasına ortak olmasını sağlamaya çalışır. Özgün veya örgün eğitim ala-nında bilgilendirme faaliyetlerinde bulunur.

Kamuoyu Oluşturma:

Çevre dernekleri kamu ve tüzel kişilerin çevre-ye verdikleri zarar konusunda kamuoyu oluşturarak bu zararın önüne geçme konusunda gayret gösterir. Şayet yapılan faaliyetler çevreye zarar vermeden yapma im-kanı varsa -İzmir Bergama örneğinde olduğu gibi- bunun sağlanması için kamuoyu oluşturur ve bir denetim meka-nizması görevini üstlenirler.

Atık ve Geri Dönüşüm:

İnsanın bireysel olarak çevreye en çok zararı tüketime bağılı ortaya çıkan atıklarla oluşur. Öncelikle bu atıkların

rastgele çevreyi kirliletecek şekilde atılmaması gerekir. Atık madde-lerin geri kazanımı, hem ekolojik hem de ekonomik açıdan önem-lidir. Bunun için -ÇEVKO örne-ğinde olduğu gibi- atıkların geri dönüşümünü sağlayabilmek adı-

na çöplerin ayrıştırılması ve uygun şekilde depolanması, imha edilmesi veya dönüşümünün sağlanması için çalış-malar yaparlar.

Ağaçlandırma:

Türkiye'nin önemli problemlerinden biri erozyon olarak görülmektedir. Türkiye'de en geniş örgütlen-me-y e sahip olan TEMA Vakfı'nın temel amacı ağaçlandırma başta olmak üzere erozyonla mücadeledir. Yine bu konu-da Çevre ve Orman Bakanlığının "Millî Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberliği"ni zikretmek gerekir. Bugü-ne kadar yapılan bu en büyük çalışma ile tüm Türkiye'de Trakya genişliğinde bir alanın ağaçlandırılması öngörül-mektedir.

Hayvanlar:

Evcil ve vahşi hayvanların korunmasına yönelik faaliyetler de çevre örgütlerinin çalışma alanlarındandır. Son yıllarda en aktif çevre örgütlerinin başında sokak hay-vanlarını koruma dernekleri geldiği söylenebilir. Artık so-kaklardaki hayvanların bakımı barınması ve yeni sahipler edinmesi hususunda çalışmalar yürütülmektedir.

Tarihi ve Kültürel Faaliyetler:

ÇEKÜL örneğinde olduğu gibi tarihî ve kültürel zenginliklerimizin korunması konusunda çalışmalar yürü-tülmektedir. ■

- 1) Ramazan Özey, *Çevre Sorunları, İstanbul 2001*, s. 182.
- 2) Sargun Tont, "Batılı Ülkelerde Kurtarıcı Çevreciliğin Kronolojisi", *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, İstanbul 2000*, s. 21-25.
- 3) Müslim, "Taharet", 1; Tirmizî, "Daavât", 86.
- 4) Müslim, "Taharet", 68; Ebü Davud, "Taharet", 14.
- 5) İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Belgeler Işığında Türkler'de Çevrecilik Anlayışı", *Yeni Türkiye, Ankara 1995*, sy. 5, s. 11-26.
- 6) Gülgün Tuna, "Uluslararası Örgütler ve Çevre", *Doğu Batı, Ankara 2003*, sy. 24, s. 257-272.
- 7) Tuncay Önder, *Ekoloji Toplum ve Siyaset, Ankara 2003*, s. 92-100.
- 8) Nergis Yazgan, "Türkiye'de Son 25 Yılda Çevrenin Değişimi", *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu*, s. 15-19.
- 9) Zeynep Arat, "1970'lerden Sonra Çevrede Kurumsal Yapının Gelişimi", *a.g.e.*, s. 166-172.
- 10) Akın Atauz, "Çevreci Sivil Toplum Hareketinin Yakın Tarihi", *a.g.e.*, s. 206-217.

MEDYA VE KİRLİLİK

ENERJİ ÜRETİMİ İÇİN GELİŞTİRİLMİŞ NÜKLEER REAKTÖRLERİN MUHTEMEL RİSKLERİNİ GEÇTİM, İNSANLAR ÜZERİNE ATILAN ATOM BOMBALARI BİLE HAKİKATİ KİRLLETMEKTEN DAHA VAHİM BİR İNSANLIK SUÇU DEĞİLDİR.

Ömer Lütfü METE
Gazeteci Senarist

❑ Medyadan korkunç kirletici var mı? Dünyamızda ve dünyalıların ulaşabildiği kadarıyla uzayda meydana getirilen 'çevre kirliliği' üstüne her ne zaman şu veya bu yönde bir veri ile karşılaşsam zihnimde beliren ilk soru aynıdır: 'Çevre kirletmek bakımından en azgın ve en tehlikeli olan sektör hangisidir?' Her seferinde de bulabildiğim cevap, kendimi bildim bileli içinde bulunduğum sektör olarak medyadır.

İçindeki ve etrafındakilerle birlikte dünyamızı hiçbir şeyin medya kadar kirletebildiğine inanmıyorum. Zira yalanı gerçek, gerçeği de yalan olarak yansıtabilen ve kabul ettirebilen bir araç, öncelikle çevre ve kirliliği konusunda hakiki bilgilerle beslenmemizin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir.

Bu iddiamın matematik bir denkleme bağlı olduğuna inanıyorum:

Çevre kirliliği eşittir aşırı tüketim.

Medya eşittir reklam.

Reklam eşittir aşırı tüketim.

Öyleyse çevre kirliliği eşittir medya.

Var oluşu ve yaşayabilmesi sadece tüketimi tırmandıran reklam sektörüne bağlı bulunan medya, doğası gereği çevre kirletme işinin birinci etkeni durumundadır. Medya, hemen her ürünü ile sürekli olarak çevre bilincini geliştirmeye ve kirlilikle mücadeleyi güçlendirmeye gayret etse bile, hiçbir şekilde dünyayı ve insanı mahveden tüketim çılgınlığına yaptığı korkunç katkısı dengeleyemez. Bu da aslında, büyümeyi sonsuza kadar sürdürmek gibi akıllı görünen ahmaklara özgü bir saplantının adı olan kapitalizm demektir. Zira medya kapitalizm sayesinde vardır. Çağlar içinde türlü adlar alan ve en son 'küreselleşme' ismine terfi eden gayri insanî 'sonsuz ve sürekli büyüme kuruntusu' olarak kapitalizm uğruna medyanın yaptığı başlıca görev, iki temel çizgide hakikati kirletmektir:

1) Medya, reklam verici dev sektörlerin hiçbirini zerre kadar tedirgin etmeden şu veya bu konuda olayları yansıtır yorumlar görünürken, hakikatte vahşi tüketimi bilinçaltımızdan kamçılararak yüzeyden örtmeyi becerir, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun sürekli büyüdüğünü gizler.

2) Medya, sözde çevre duyarlılığını geliştirme görüntüsü altında, esasen, sürdürülemez büyümenin mümkün olduğu vehmini yaşatmak üzere; 'Serbest Ticaret' ve 'Küreselleşme' maskesi altında kapitalizmi, güya geleceğin

dünyasında herkesi 'kazanan' haline getirebilecek bir masal düzeni şeklinde önerir ve yoksulları hayallerle avutmaya çalışır.

Bu ne demektir? Bu, en kestirme ifadesi ile 'hakikati kirletmek' demektir. Evrende hiçbir şey, hakikatin kirletilmesinden daha büyük bir cürüm olamaz. Enerji üretimi için ge-

Bir savaşın devam etmesi asla; beşerî, akli, ahlâkî bir zorunluluk olamayacağına göre, onu önlemenin yolu diye birkaç yüz bin kişiceğizi öldürmek için atom bombası kullanmayı 'ehven-i şer' diye dayatmak medyanın, hakikati kirletme örnekleri içinde en başta gelen şeytanî bir hizmettir.

liştirilmiş nükleer reaktörlerin muhtemel risklerini geçtim, insanlar üzerine atılan atom bombaları bile hakikati kirletmekten daha vahim bir insanlık suçu değildir. Hakikati kirletmek öyle lanetli bir hünerdir ki, bize meselâ Amerika'nın Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atmasını, neredeyse bir iyilik ve hatta lütuf olarak dahi gösterebilir. Nitekim 'Eğer o bombalar atılmasaydı, birkaç yüz bin kişi yerine fazladan birkaç milyon kişi daha ölecekti' diye güya insanî gerekçe gösterilmiştir. Bu da doğrusu, 'Efendim, iç karışıklık çıkıp da insanların kitleler halinde vuruşması ve binlerce kişinin ölmesi tehlikesi varsa, iktidar sahibinin -kardeşi veya babası bile olsa- rakibini öldürmesi caizdir' diyen Kabil'ci mantığın çağdaş uyarlamasıdır. Medya bize bu mantığın başlangıç önermesindeki korkunç üçkâğıtçılığı gizlemenin kurumudur. 'Eğer o atom bombaları atılmasaydı ne olacaktı? Japonlar teslim olmayacak ve birkaç yüz bin kişi yerine birkaç milyon kişi daha ölecekti.'

Bu, özüne kabahatten daha büyük olduğunu gizleme sanatıdır.

Kulağa ne kadar hoş geliyor değil mi?

'Daha fazla insan ölmesin diye birkaç yüz bin kişiyi kavurduk!'

Niyeymiş efendim?

'Savaş devam edecekti.'

Etmesin efendim!

Kimse sormuyor; devam etmesi neden zorunluluk olsun ki?

Bir savaşın devam etmesi asla; beşerî, akli, ahlâkî bir zorunluluk olamayacağına göre, onu önlemenin yolu diye birkaç yüz bin kişiceğizi öldürmek için atom bombası kullanmayı 'ehven-i şer' diye dayatmak medyanın, hakikati kirletme örnekleri içinde en başta gelen şeytanî bir hizmettir. ■

SUFÎ DİLİNDE SU, BİLGİ VE AŞK

YUNUS EMRE, HER YERDE KOLAYLIKLA BULUNUP, BEDELSİZCE
İÇİLEBİLEN TABİİ SUYUN AKSİNE, ÂŞIĞIN ARADIĞI SUYUN AZ BİR
MİKTARININ BİLE, ANCAK BÜYÜK
BEDELLER ÖDENEREK ELDE EDİLEBİLECEĞİNİ SÖYLER.

Suya su veren, nihayette bilinmeyi seven Hakk'ın aşkından başka bir şey değildir.

Sema ÖZDEMİR

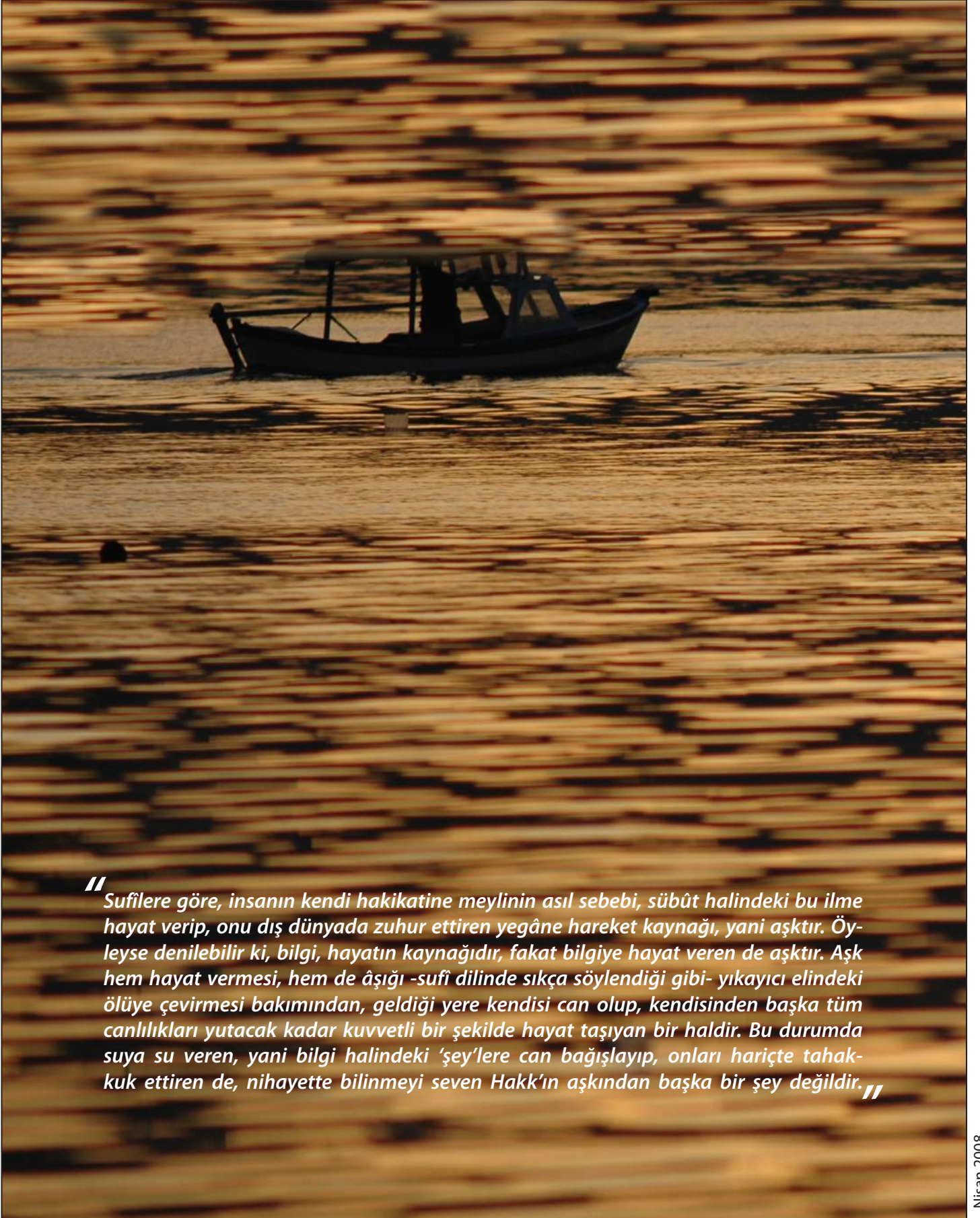
□ Kendine özgü karakteri sebebiyle tasavvuf, sembolizmin en çok kullanıldığı ilim dallarından; su ise sembolizme en çok konu edilen kavramlardandır. Tasavvuf ilminde kalbî hayat ve manevî canlılığın devamıyla ilişkilendirilen su, kimi sufînin dilinde aşk, kimisinde Hz. Peygamber (s.a.v), bazısında mürşid-i kâmil ve bazılarında da *hakikat bilgisi* olarak karşımıza çıkar. Biz burada, tasavvuf tarihinde önde gelen birkaç mutasavvıfı esas alarak, sufîlerin su ve bilgi arasında kurdukları ilişkiyi inceleyeceğiz.

Şüphesiz, eserlerinde sembolik ifadeleri en çok kullanan sufîlerden biri, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'dir. Düşüncesinin temellerini, bilgi ve varlık arasındaki ilişki üzerine kuran İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde, bu konunun sıklıkla gündeme geldiğini, dahası bahsi geçen her meselenin, aslında aynı konunun farklı düzeylerini temsil ettiğini görüyoruz. Bununla birlikte, onun bu hususla ilgili görüşlerini en kapsamlı ve bir o kadar da özetlenmiş biçimde takip etmek için başvurulabilecek en doğru yer, Fusûsu'l-Hikem adlı eserinin Eyyûb Faslı'dır. Şeyhu'l-Ekber burada, Hz. Eyyûb'un hastalığından ve Hakk'ın ona, şifa bulması için, ayağının altında bulunan serin suyu içme-

sini vahyetmesinden [38/42] yola çıkarak, su, ilim ve hayat üçgeni arasında son derece etkileyici bir sembolizme kapı aralar.

Her şeyin sudan yaratıldığını [21/30] ve bunlardan her birinin kendine has bir tesbihi olduğunu [59/95; 44/17] bildiren âyetlere göre, canlı olmayan hiçbir şeyden bahsedilemez. Çünkü tesbih etmek, sadece canlılara mahsûs bir fiildir. Bu durumda, canlılık ve kesinlikle hal dilinden ibaret olmayan tesbih etme fiili, ancak su sayesinde gerçekleşebilecektir.¹ Diğer taraftan, tesbih etmek, 'şey'in, kendi sınırlılıkları çerçevesinde, tesbih ettiği varlıktan haberdar olmasını, yani O'nu bir ölçüde 'bilme'sini gerektirmektedir. Öyleyse su, şeyi canlılığa, canlılık bilgiye, bilgi ise tesbih etmeye yöneltecektir.

İnsanın varlık mertebelerinde yapmaya devam ettiği yolculuğun bir tek amacı vardır: '*Kendi hakikatinin bilgisine ulaşmak*'. Bu durumda insana en çok acı veren şey, bu hakikatten uzak kalmak olacaktır. Bu yüzden İbnü'l-Arabî, Hz. Eyyûb'un (a.s.) hastalığını, şeytanın (yani uzaklığın) tesiriyle [38/41] gaybî hakikatlerin bilgisinden ayrı düşmesine bağlar. Onun, su ile şifa bulduğu bilinmektedir. Öyleyse Hz. Eyyûb'un derdi, susuzluk, yani şey-

“Sufilere göre, insanın kendi hakikatine meylinin asıl sebebi, sübût halindeki bu ilme hayat verip, onu dış dünyada zuhur ettiren yegâne hareket kaynağı, yani aşktır. Öyleyse denilebilir ki, bilgi, hayatın kaynağıdır, fakat bilgiye hayat veren de aşktır. Aşk hem hayat vermesi, hem de âşığı -sufî dilinde sıkça söylendiği gibi- yıkayıcı elindeki ölüye çevirmesi bakımından, geldiği yere kendisi can olup, kendisinden başka tüm canlılıkları yutacak kadar kuvvetli bir şekilde hayat taşıyan bir haldir. Bu durumda suya su veren, yani bilgi halindeki ‘şey’lere can bağışlayıp, onları hariçte tahakkuk ettiren de, nihayetinde bilinmeyi seven Hakk’ın aşkından başka bir şey değildir.”

lerin hakikatlerini, ilm-i ilâhîde bulundukları saf halleriyle algılamaya duyduğu özlemdir. Çünkü Hz. Eyyûb, eşyanın hakikatinden uzak düşmüş ve bu sebeple duyduğu acı-

İnsanın varlık mertebelerinde yapmaya devam ettiği yolculuğun bir tek amacı vardır: 'Kendi hakikatinin bilgisine ulaşmak' Bu durumda insana en çok acı veren şey, bu hakikatten uzak kalmak olacaktır.

nın ve şiddetli iştîyâkın hararetini, ancak serin bir suyla giderebilmiştir.²

Fusûs şârihlerinden Davud Kayserî de, su-ilm ilişkisi hakkında İbnü'l-Arabî ile aynı görüştedir. Hakîkî hayatın kaynağı Zât-ı İlâhî olduğuna göre, O'na en yakın rûh, en çok hayat sahibi sayılmalıdır. Kayserî, bâkî ve itibâr edilen hayatın, dünyevî hayat değil, melekût ve ceberût âlemlerine ait ilmî hayat olduğunu vurgular. Bu sebeple Kayserî'ye göre, insana sonsuzluk âleminin kapılarını açan bir tek âb-ı hayattan bahsedebiliriz: *'Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Hakk'ın mertebesinden, beşere ait bulanıklıklardan arınmış, tüm mertebeleri kendinde toplayan, zulmânî ve nûrânî perdeleri kaldıran ve kutsal nefisler üzerine feyezân eden ledünnî ilim.'*³

Mevlânâ'nın eserlerinde de, ledün ilminin su ile sembolize edildiğini görüyoruz. Mesnevî'sinde, velilerin sözlerinin âb-ı hayatla dolu olduğunu söyleyerek, testisini bu ırmağın suyuyla dolduranların, bilgi ve ruhânî kuvvetin ağırlığıyla güçleneceklerini, böylece oraya buraya savrulmaktan kurtulacaklarını müjdeler. Çünkü ona göre, göklerden yağan rahmet, aslında mana göklerinden, yani Hak tarafından kâmil insanların gönüllerine inen ilhamdan ve ledün ilminden başka bir şey değildir.⁴ Eserinin başka bir bölümünde o, çok derinlerdeki bir derenin kenarında bulunan bir ceviz ağacına çıkıp, deredeki suyun sesini duymak ve su kabarcıklarını seyredebilmek için oraya ceviz atan bir adamdan bahseder. Aslında kendisi de suyun, yani Hüsâmeddîn'in sesini duymak için Mesnevî'yi yazmaktadır. Çünkü Hüsâmeddîn, hakikat ilminin kaynağı olan bir yol göstericidir. Mevlânâ ona Mesnevî'yi yazdırırken, aslında kendisi onun sohbetinden istifâde edecek, böylece mürşid-i kâmilde bulunan ledün ilmine kavuşacak ve seven sevgiliden ayrı olmadığına göre, hakikatte Hakk'ın bilgisine erişecektir.⁵ Yine, umutsuzluğa düşen sâlike cesaret vererek, susuzun suyu aradığı gibi, suyun da susuzu aradığını hatırlatan Mevlânâ, burada da sâlikin peşine düştüğü hakikat bilgisini su ile sembolize eder. Çünkü cüz'ü olduğu ve kavuşmak istediği bu küllî hakikat

de cüz'ünü sürekli kendine çekmekte, kendisini bilmek isteyen bilgisine konu olmayı şiddetle arzu etmektedir.⁶ Nitekim kenz-i mahfî hadisinde de, Cenâb-ı Hakk'ın gizli bir hazine olduğu ve bilinmek istediği için âlemi yarattığı bildirilmiştir.⁷

Yunus Emre de, her yerde kolaylıkla bulunup, bedelsizce içilebilen tabîi suyun aksine, âşığın aradığı suyun az bir miktarının bile, ancak büyük bedeller ödenerek elde edilebileceğini söyler. Sâlikin, peşinde koştuğu ve karşılığında büyük bedeller ödediği en yüksek hedefin, kendi hakikatının bilgisi olduğunu düşündüğümüzde, onun da ledünnî ilmi su ile sembolize ettiğini görürüz. Şöyle der:

*Ey su kandan gelirsin, vatanın kanda senin,
Kanda çukur bulursan, yatağın anda senin,
Dünyada canlı cansız, olamayalar sensiz,
Câna cansın gümânsız, hiç menendin yok senin
Şimdi Yunus susadı, diler ki, senden içe
Bir içim bin kızıla, nice bahan yok senin.*⁸

Bir başka yerde o, mürşidine, yani ancak onun vasıtasıyla ulaştığı hakikatin bilgisine duyduğu özlemi şöyle dile getirir:

*Aşk odu düştü cânıma, yakıp beni yandırmaya,
Yedi deniz suyu yetmez, susalığım kandırmaya
Yedi deniz suyu n'ider susamış âşık canına,
Şeyhim yüzü gerek bana, gördükde baş indirmeye*⁹

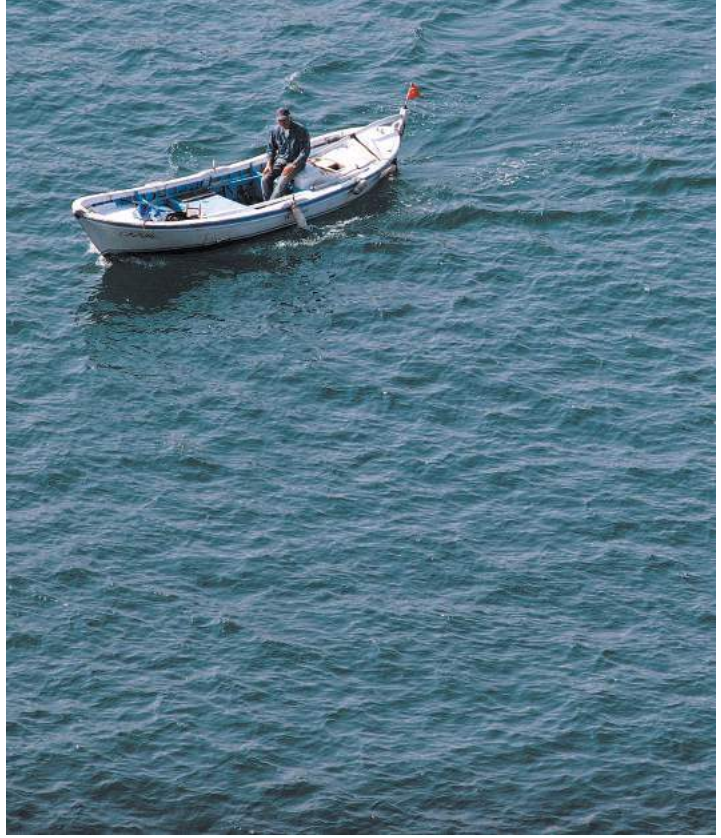
Onun, Dost'tan uzak düşmesi sebebiyle çektiği sıkıntıya karşı, kendisine ve aslında aynı derdin ızdırabıyla yaşayan herkese Eyyûb sabrı tavsiye etmesi de ilginçtir. Zira yukarıda anlatıldığı üzere o da, şeylerin hakikatine olan bilgiden uzak düşmesinin sebep olduğu acıya karşı uzun bir süre sabretmek zorunda kalmıştır.

*Yetmiş yedi perde var, dostunu arzulama,
Yedisinden geçmeden yakîn arzu kılarınsın
Yunus düştün bu derde, Eyyûb'layın sabreyle,
Derde katlanamazsın, dermân arzu kılarınsın*¹⁰

Ankaravî'ye göre Ömer İbnü'l-Fârız da, âriflerde bulunan irfânî bilgiden bahsederken, su sembolünü kullanmaktadır.¹¹ İbnü'l-Fârız bu bilgiye sahip olan tüm muhakikler adına şöyle der:

*Ulaşmak istersen sana bahsettiğim ilme,
Yolumun kurallarına uy, beni izle,
Öyle bir su kaynağı vardır ki elimde,
Çok uzaklardayım çöldeki seraptan ben*¹²

Görüldüğü gibi sufilerin metinlerinde su, hayatın kaynağı olması ve kendisine duyulan şiddetli ihtiyaç bakımından, hakikatin bilgisiyle özdeş kabul edilmiştir. Öyleyse bu bilginin yokluğunu düşünmek, sâlikin, sülûku bakımından varlığını imkânsız kılacaktır. Peki, söz konusu bilgiye hayat veren ve onu 'var' olmakla niteleyen şey nedir? Bu soruya cevap vermek için, sâlikin, bilmeye duyduğu şiddetli arzuya dikkat çekmek gerekir. Sufilere göre, insanın kendi hakikatine meylinin asıl sebebi, sübût halindeki bu ilme hayat verip, onu dış dünyada zuhur ettiren yegâne hareket kaynağı, yani aşktır. Öyleyse denilebilir ki, bilgi, hayatın kaynağıdır, fakat bilgiye hayat veren de aşktır. Aşk hem hayat vermesi, hem de âşığı -sufi dilin-

de sıkça söylendiği gibi- yıkayıcı elindeki ölüye çevirmesi bakımından, geldiği yere kendisi can olup, kendisinden başka tüm canlılıkları yutacak kadar kuvvetli bir şekilde hayat taşıyan bir haldir. Bu durumda suya su veren, yani bilgi halindeki 'şey'lere can bağışlayıp, onları hariçte tahakkuk ettiren de, nihayetinde bilinmeyi seven Hakk'ın aşkından başka bir şey değildir. ■

1) İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Beyrut 2005, s. 111-112.

2) İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, s. 113.

3) Dâvûd Kayserî, *er-Resâil*, haz. Mehmet Bayrakdar, Kayseri 1997, s. 186.

4) Mevlânâ, *Mesnevî*, trc. Şefik Can, İstanbul 2005, III, 344-346.

5) *A.g.e.*, IV, 438-439.

6) *A.g.e.*, III, 181.

7) Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, haz. Ahmed el-Kalâş, Halep tsz, II, 191.

8) Yunus Emre, *Dîvân*, Haz. Mustafa Tatçı, Ankara 1991, s. 122-123.

9) *A.g.e.* s. 224.

10) *A.g.e.* s. 184.

11) İsmâil Ankaravî, *Makâsıd-ı Âliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, haz. Mehmet Demirci, İstanbul 2007, s. 242.

12) İbnü'l-Fârız, *Kaside-i Tâiyye*, haz. Seyyid Hasen Mansûrî, Kahire 2000, s. 42.

İBNÜ'L-ARABÎ'YE GÖRE İNSANIN HİLÂFETİ

ALLAH'IN HALİFESİ OLMAK, VELÂYET, NÜBÜVVET, RİSÂLET, İMÂMET, EMİR VE MÜLKÜ İÇEREN KUŞATICI BİR MERTEBEDİR. İNSANIN KEMÂLİ, BÜTÜN BU MERTEBELERİN KEMÂLE ERMESİNE BAĞLIDIR; BU KEMÂL, ÂDEM'DEN SON DOĞANA KADAR İNSANDA BİLKUVVE BULUNUR." İNSAN İLÂHÎ SORUMLULUKLARINI YERİNE GETİRİP YETKİNLEŞTİKÇE, KENDİSİNDE BİLKUVVE OLAN BU HİLÂFET BİLFİİL HALE GELİR.

Dr. Semih CEYHAN
İSAM

□ İslâm düşüncesi tarihinde tasavvuf ilmi dışındaki disiplinlerde hilâfet konusu, daha çok zaman ve mekân boyutlarına inhisar eden tarihsel perspektiften hareketle siyasi bir mesele olarak değerlendirilmiş, halifelik sadece insana hasredilmiş, beşerî mertebede ve sosyal ahvalde kaydettiği görünümü dile getirilmiş; ancak ulûhiyetle irtibatı, kozmik âlemle ilişkisi ve âlemin özü ve ruhu olan insanın yüklendiği aslî bir varoluş şekli oluşu üzerinde tahkiki ve metafiziksel açıdan yeterince durulmamıştır. Diğer bir deyişle hilâfetin içeriği, fiil ve tedbir sahibi insanda (fâil, müdebbir) sadece imâmet, emir ve mülk tezahürleriyle tespit edilmiştir. Oysa hilâfet, ulûhiyet, velâyet ve nübüvvet kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Muhakkik sufi İbnü'l-Arabî'ye göre "O Allah ki, sizleri yeryüzünde birer halife olarak yarattı." "Bir zamanlar Rabbin meleklere, ben yeryüzünde halife yaratacağım demişti" ² meâlindeki

âyetlere göre halifelik insan olmaklıkla eş anlamlıdır. Bu itibarla "insanlığın anlamı Allah'ın halifesi olmaktır. Allah'ın halifesi olmak, velâyet, nübüvvet, risâlet, imâmet, emir ve mülkü içeren kuşatıcı bir mertebedir. İnsanın kemali, bütün bu mertebelerin kemale ermesine bağlıdır; bu kemal, Âdem'den son doğana kadar insanda bilkuvve bulunur." İnsan ilâhî sorumluluklarını yerine getirip yetkinleştikçe, kendisinde bilkuvve olan bu hilâfet bilfiil hale gelir.

İbnü'l-Arabî hilâfeti ilâhî ve insânî olmak üzere ikiye ayırır; ilâhî hilâfet, mutlak halifelik olup Allah'a aittir. İnsânî hilâfet, sınırlı halifelik olup insana aittir. Allah'ın halifeliği, kulların iş ve fiillerinin gerçek fâili, kâdir-i mutlak olan Allah'ın kulun vekili olmasıdır. Hz. Peygamber yolculuktaki bir duasında Rabbine şöyle hitap etmiştir: "Sen yolda arkadaş, evde halifesin." İbnü'l-Arabî hitâbı şöyle yorumlar: "Allah'ın evde halife olmasının nedeni, hane halkının Peygamberden yoksun kalmalarıdır. Böylece Allah, her şeyin yerini almıştır; başka bir ifadeyle, hüviyetiyle onların içinde o şeyin yerini almıştır." "Halife (insan) halife olduğunda, ona halifelik izni verenin (müstahlef) malında ve bütün hallerinde halifedir. Kul Rabbini vekil edindiğinde bu halifelik, mutlak halifeliktir (-ki Allah'ın hilâfetidir-). Rabbin, kulu halife yapması, kulun zâtının ve yaratılışının gereğine göre mukayyed, sınırlı hilâfettir."³

Buna göre Allah ile kul arasındaki münasebetin şekli olan hilâfet, fâillerinin şahıslarından ayrı vekâlet anlamında, fâiller arasında göreceli ve devreden bir mefhum

olarak karşımıza çıkar. Kul Hak vasıtasıyla fiilde bulunduğunda Hakk'ın vekili olarak fiilde bulunmuştur; Hak kul vasıtasıyla fiilde bulunduğunda ise kulun vekili olarak fiilde bulunmuştur. Ancak gerçek fâil, halife ve vekil Hak'tır. Kul ise fiilinde halifenin halifesidir. Diğer bir ifadeyle yeryüzünde hükümrانlık ve tasarruf mertebesi asâlet yoluyla Hakk'a, vekâlet yoluyla ise kula aittir.

Tasavvuf düşüncesinde "Hakk'ın kula vekâleti" anlamındaki ilâhî hilâfetten çok, "Allah'ın insanı halife kılması" anlamındaki insânî hilâfete önem atfedilmiştir. Zira sufi düşüncede varlığa anlamını veren insandır; her şey insan va-

İbnü'l-Arabî düşüncesinde, insan türünden Hakk'ın mutlak anlamda halifesi Hz. Peygamber (a.s)'dir. Zira gerçek insân-ı kâmil, en yetkin nebi, resûl ve veli odur. Hz. Peygamber'den önce ve sonra gelen tüm beşer O'nun bilkuvve halifeleri mesabesindedir.

sıtasıyla ve insan için var olur, insan âlemin varlık sebebidir. İbnü'l-Arabî'ye göre insanın halifeliği, onun iki sûret ya da var oluş hali üzerinde yaratılmış olmasından kaynaklanan hakettiği bir mertebedir: İlâhî ve kevnî (kozmetik) suret. Diğer bir tabirle insan, Hakk'a ve âleme ait tüm hakikatleri kendi zâtında toplayan varlık türü olması hasebiyle bu rütbeyi elde edebilir ki, o da insan-ı kâmidir. İbnü'l-Arabî Fusûsu'l-Hikem'deki "Âdem Fassi'nın konusunu insanın hilâfetine tahsis eder ve özetle şöyle der: "Allah, Âdem'in (yaratılışında) iki elini Âdem'i şerefliendirmek için birleştirdi. Bu nedenle İblis'e şöyle dedi: 'İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?' (Sâd, 75) İki el ile yaratılmış olmak, Âdem'in iki sureti -âlemin suretini ve Hakk'ın suretini- kendinde toplamasının ta kendisidir. Bu iki el, Hakk'ın elidir. İblis âlemin sadece bir parçasıdır ve bu toplayıcılık (özelligi) onun için gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, (İblis veya başka birisi değil, bu toplayıcılığa sahip olan) Âdem halife oldu. Âdem, halife olduğu işte kendisini halife yapanın (müstahlef, Hak) sureti-ne göre var olmasaydı, halife olmazdı. Halifesi olduğu kimselerin isteklerini karşılayacak şey Âdem'de bulunmasaydı -çünkü onlar (varlık ve bekâlarında) insana dayanır, dolayısıyla insan-ı kâmil, onların muhtaç olduğu her şeyi karşılamalıdır- onların halifesi olamazdı.

Öyleyse halifelik, ancak insan-ı kâmil için geçerli olabilir."⁴

Hakk'ın halifesi olan insanın, halefi olduğu varlığın suretinde zuhûr etmesi gerekir. Çünkü halifesi olduğu

varlığın lerini taşımayan şey, gerçekte halife olamaz. İnsanın Hakk'ın sûretinde zuhûr etmesi, O'nun ilâhî isim ve sıfatlarının tecellîleriyle muttasıf olması anlamına gelir. Meşhur hadiste "Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretine göre yarattı" buyurulmuştur. İbnü'l-Arabî, Tanrı'nın sûretini birbirine mütekebil sıfatlara (cemâl-celâl, kahır-lütuf) sahip olmasıyla yorumlar. Tanrı'nın "iki ele" sahip olması bu sıfatlarına, insanı iki eliyle yaratması ilâhî sıfatların küllî ve mücmel tecellîsi olan insanın zuhûruna delâlet eder. Allah'ın halifesi olan insanın ilâhî sûrette olması burada ortaya çıkar. Öte yandan sufi düşünceye göre âlemdeki tüm hakikatler, ilâhî isim ve sıfatların tezahürleri, âlemin varlık sebebi de insan ise, insan âlemdeki Hakk'ın tüm isim ve sıfat tecellîlerini kendisinde topluyor demektir. Bu anlamda insan, âlem (kevnî) sûretinde yaratılmıştır. Ancak ilâhî hakikatler büyük âlemde (makrokosmos) dağınık bir halde bulunuyorken, küçük âlem (mikrokosmos) olan insanda toplu ve dürülmüş bir haldedir. Dolayısıyla gerçek yetkinlik (kemâl) ve toplayıcılık (cem') insan varlığına hastır. İnsan, sahibi olduğu bu iki özellik sayesinde Allah'ın halifesi olmaya hak kazanır. İbnü'l-Arabî nazarında kulun insânî hilâfet mertebesine ulaşması nâfile ibadetlerle Hakk'a yaklaşması ile gerçekleşir. Bu makamda Hak kulun işitmesi, görmesi ve bütün melekeleri haline gelir. Nitekim İbnü'l-Arabî Fütûhât'ta şöyle demektedir: "İnsan kendisini halife ve nâib (vekil) yapanın onun

görmesi, işitmesi vs. haline gelmediği sürece halife olamaz. Bu özelliğe sahip olmadığı sürece insan ne halifedir ne de nâib."⁵ Allah'ın halifesi makamına ermiş velilerden Ebû Yezid el-Bestâmî'ye Hakk'a vekillik elbisesi giydirildiğinde Hak ona şöyle demiştir: "Benim özelliklerimle yaratıkların önüne çık ki, seni gören beni görmüş olsun."⁶

İbnü'l-Arabî düşüncesinde, insan türünden Hakk'ın mutlak anlamda halifesi Hz. Peygamber (a.s)'dir. Zira gerçek insân-ı kâmil, en yetkin nebi, resûl ve veli odur. Hz. Peygamber'den önce ve sonra gelen tüm beşer O'nun bilkuvve halifeleri mesabesindedir. Ancak hilâfet özelliğine sahip olmak belli bir manevî kemali gerektireceği için her insan bilfiil Allah'ın halifesi olmaya hak kazanamaz ve "halifetullah" vasfıyla anılamaz. Bu kemal -ki irşad, hükmetme, iktidar ve tedbiri gerektirir- derecesine ulaşan peygamberler ise Hakk'ın halifeleri olduğu gibi, onların yolundan giden insanlar da (veliler) insânî hilâfet rütbesine kadem basmış kimselerdir. Bu anlamda insânî hilâfet; velâyet, nübüvvet, risâlet, imâmet, emir ve mülk anlamlarını kuşatan câmiî (toplayıcı) bir mertebede yer alır.

İbnü'l-Arabî'ye göre Allah'ın halifesi olmak risâlette, risâletin kesilmesinden sonra ise velâyetle ortaya çıkar. Fusûs'un "Dâvûd Fass"ında şöyle denilmiştir: "Aramızda (ehlullah) hükmü doğrudan Allah'tan alan kimseler de vardır. Böyle bir insan, bizzat o hüküm sayesinde halifelîği

Allah'tan almış olur. Bu durumda o, hükümde muhalefet etmesi söz konusu olmayacağı için görünürde peygambere uyar. Böyle bir halife hakkında keşif diliyle "Allah'ın halifesi", zâhir/şeriat diliyle "Peygamber'in halifesi" deriz. Bu nedenle Hz. Peygamber vefat etmiş ve kendisinden sonra hiç kimseyi halife olarak belirlememiştir. Bunun nedeni, ümmeti içinde şeriatın belirlediği yasaya uymakla birlikte halifelüğünü doğrudan Allah'tan alan kimselerin bulunduğunu bilmesiydi. Hz. Peygamber, bunu bildiği için halifelüğü sınırlamamıştır."⁷

Hilâfet velâyetin son mertebesi olan kutupluk mertebesidir. Kutup, peygambere tam vârislik görevini yerine getirerek Hakk'ın halifesi olur. Bu çerçevede her veli halife değildir. Zira hilâfet mertebesine ermiş kutup-veli, halife atandığı işte tasarruf sahibidir ve bu durum kendisini mahlûkâta teveccüh etmeye, ilimle irşad ve tebliğ, adaletle tasarruf ve tedbirde bulunmaya zorlar. Dolayısıyla ilim (bâtın) ve adalet (zâhir) halife olmanın ön şartıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre bu iki şart Hz. Peygamber'den sonra

ilk halifeler zamanında tam bir şekilde tahakkuk etmiştir. Bu görüşüyle İbnü'l-Arabî Şii düşüncenin aksine bir tespitte bulunur. Şeyh-i Ekber şu tespiti yapmaktadır: "İlk halifeler (Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali) zamanında zâhir halife aynı zamanda bâtin halife yani kutuptu. Fakat bu devrin bitişinin ardından bâtin halife, zâhir halife olarak zuhûr etmemiş, böylece iş çatallaşmış, halifelik bâtin ve zâhir halifelik diye iki kısma ayrılmıştır. Birincisi velâyet, diğeri siyaset (imâmet) mertebesidir. Bâtın halife, zâhir halifeyi tasarruf ve hükümde kendisine yardım ettiği bir perde edinmiştir. Buna örnek olarak Ebû Yezid el-Bestâmî ile Ahmed b. Harun er-Reşîd'i verebiliriz."⁸ Bu itibarla halifelik, görünür ve görünmez mülkte tasarrufta bulunmaya ehil olanın kârıdır.

Öte yandan İbnü'l-Arabî, insânî hilâfeti genel/belirsiz ve özel/belirli hilâfet olarak ikiye ayırır ki, bu ayrım yukarıda zikrettiklerimizi toparlayıcı mahiyettedir. Genel hilâfet, halifenin Hakk'ın ve âlemin hakikatleriyle zuhûr etmesidir. Buna göre her insan Hak'tan sonra gelen anlamında (half kökü) halifedir. Özel hilâfette ise halifelik, insan-ı kâmil, nebi, resûl, kutup, imam gibi belirli şahıslara tahsis edilmiştir. İbnü'l-Arabî özel hilâfeti şöyle izah eder: "İlahî ve kevnî sûret ile zuhûr eden insan-ı kâmile Allah bu kemâli, ancak Allah'ın halefi olsun diye vermiştir. Bu nedenle de onu "halife" diye isimlendirmiştir. Ardından gelen benzerleri ise, onun halifeleridir. Dolayısıyla sadece ilki, gerçek anlamda Hakk'ın halifesidir. Cisimler âleminde ondan ortaya çıkan benzerleri ise, bu halifenin halifeleridir. İlk halifeye ait olması geçerli her işte onun vekilidir."⁹

Neticede şu söylenebilir ki, hilâfet ya da insanın halifelüğü meselesi sadece siyasî ve dünyevî boyutu olan bir mesele değildir. Meselenin gerçekliğini kavramak için İbnü'l-Arabî başta olmak üzere muhakkik sufilerin metafiziksel doktrinlerine eğilmek kaçınılmazdır. Bu tasavvufi doktrin, hilâfeti Allah, insan ve âlem arasında birbirlerini mutlak açıdan ötekileştirecek değil, yansıtacak tarzda aslî bir münasebet dâhilinde tasavvur etmektedir. ■

1) *Fâtır* 35/39.

2) *Bakara* 2/30.

3) *İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, Beyrut: Dâru Sadr ts., III, s. 299.*

4) *İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, çev. şerh: Ekrem Demirli, İstanbul 2006, s. 30.*

5) *İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, III, s. 280.*

6) *İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, I, s. 167.*

7) *İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem, s. 177.*

8) *İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, II, s. 6.*

9) *İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, III, s. 280.*

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI VE 18. YÜZYILDA OSMANLI KÂİNAT ALGISI

FARKLI SEVİYELERDE KÂİNAT ALGISİNIN BİRAZ DETAYINA GİRMEK GEREKİRSE, İBRAHİM HAKKI'NIN KÂİNAT TASAVVURUNUN İLK BOYUTUNU İSLÂMÎ KOZMOLOJİ OLUŞTURUR.

Sistemin en çarpıcı özelliği evrenin merkezi olarak dünyanın alınmasıdır.

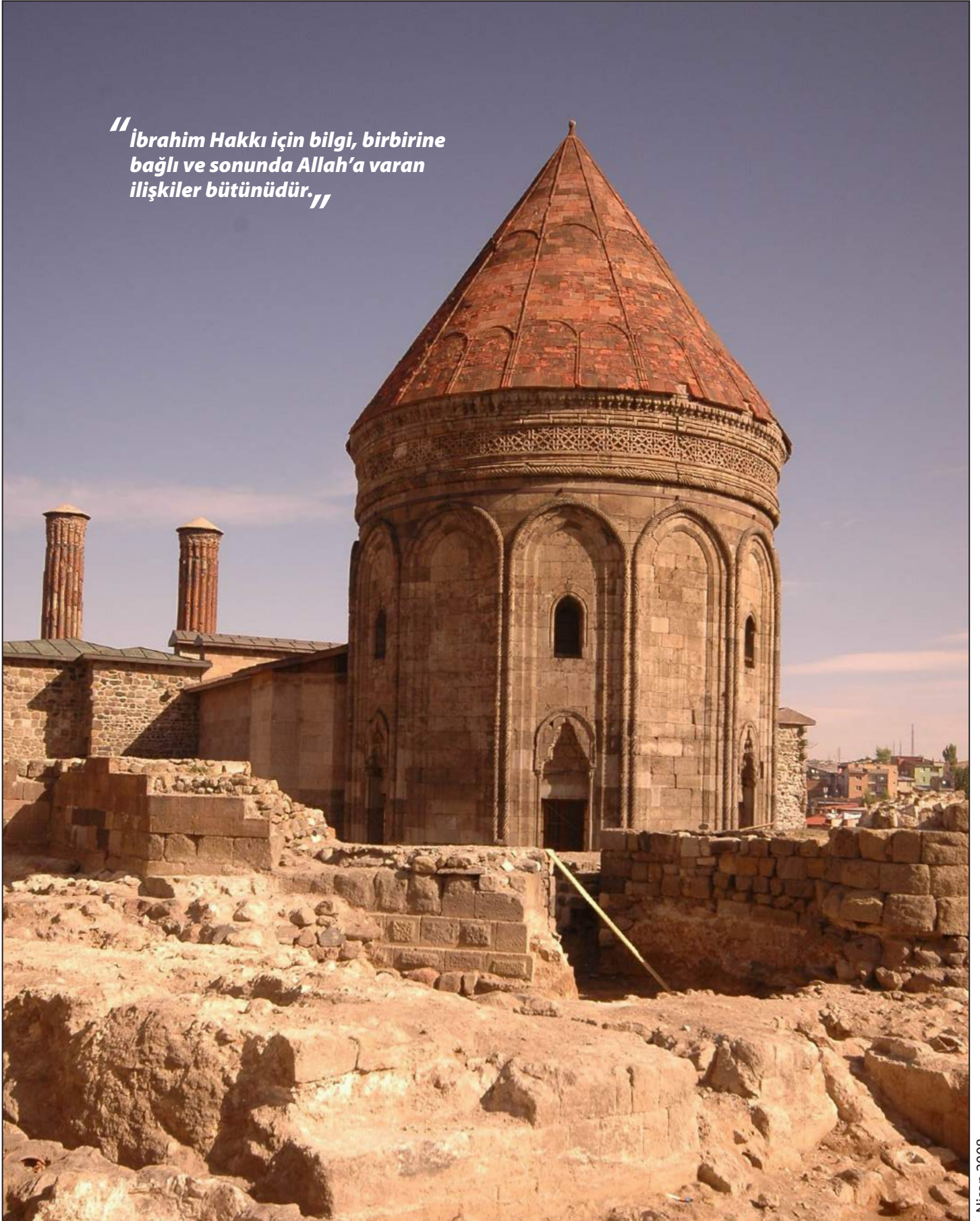
Ayşe TEK BAŞARAN
Boğaziçi Üniversitesi
Tarih

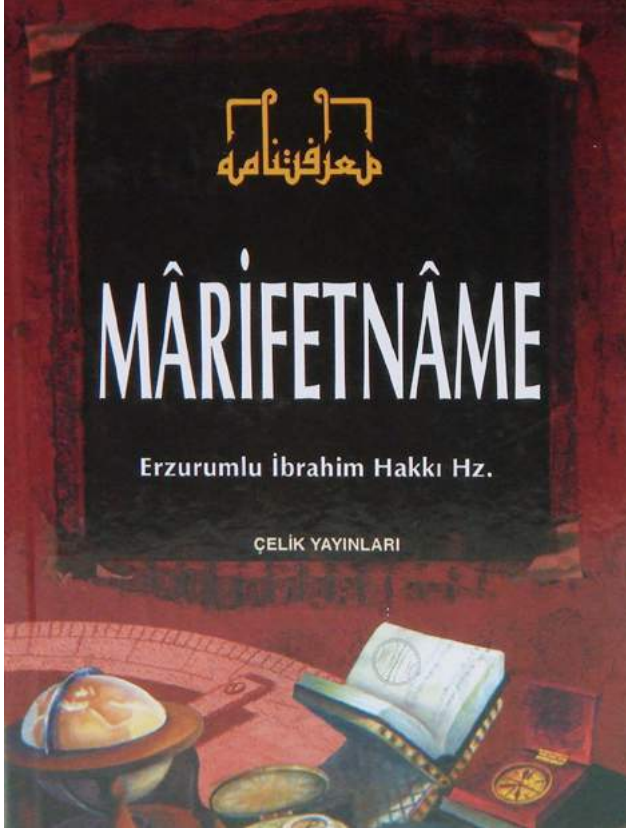
□ Osmanlı İmparatorluğu ile Batı dünyası arasında karşılıklı kültürel alışverişlerin ve etkileşimlerin başlangıcı sanıldığı gibi Lâle Devri değil, çok daha önceleridir. İki kültür arasında bir geçiş işlevi gören gayrimüslim azınlıkların yanı sıra tüccarlar, diplomatlar, ilim yolcuları, gezginler, esirler ve kaçaklar gibi sınır tanımayan yolcular sayesinde bu bağlantı her zaman süregelmiştir. Geleneksel Osmanlı bilimi temel olarak İslâm geleneğinden beslenir. Öte yandan gittikçe saray dışına taşınan ilim meclislerinde yer alan Batılı düşünürler ve yapılan tercümeler yoluyla 1660'lardan itibaren, Avrupa'nın ilmî temellerini yeniden şekillendiren Bilim Devrimi ile kısmen tanışılmaya başlanır. Astronomi konusunda ilk çeviri, 1660'da Zigetvarlı Tezkireci Köse İbrahim'in yaptığı Noel Durret'ye ait olup Nikolas Kopernik ve Tycho Brahe'yi tartışan eseridir: *Secencelü'l-Eflak fî Gâyeti'l-İdrâk. Daha sonra 1685'de Ebûbekir Dimeşki'nin çevirdiği Nusretü'l-İslâm ve's-surûr fî Tahrîr Atlas Mayor* isimli eser gelir. Dimeşki eserin girişinde, Osmanlı'da rasyonel bilimlerin kesinlikle gerilemediğini iddia eder. Batlamyus ve Kopernik sistemlerini işlerken ise Batlamyus taraftarı olduğunun altını çizer. Ardından İbrahim

Müteferrika, Katip Çelebi'nin *Cihannüma'sını* matbasında basarken, eserin girişine astronomik sistemleri açıklayan ve değerlendiren bir bölüm koyar. Kendi kişisel tercihini belirtmekte oldukça isteksiz olması dikkat çekicidir. 1751'de Osman bin Abdülmennan'ın bir coğrafya kitabı tercümesi ise açıkça bu Osmanlı âliminin Kopernik taraftarı olduğunu gösterir. Görüldüğü gibi 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde, Bilim Devrimi'nin ilk yansımaları Osmanlı'da yerini almıştır.

İşte Batı-Osmanlı arasındaki bu ilmî alışveriş süreci Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780)'nin en verimli dönemine tekabül eder. 1703'de Hasankale'de doğan İbrahim Hakkı, ilk eğitimini Siirt'in Tillo köyünde, Kadirî Şeyhi İsmail Fakirullah'ın yanında alır. Farklı kaynaklar hem şeyhinin hem de İbrahim Hakkı'nın tasavvufi eğilimi ile ilgili olarak değişik bilgiler verir. İbrahim Hakkı kimine göre Kadirî, kimine göre Nakşî'dir. Günümüze uzanan ailesinin kollarından birine göre ise hiçbiridir. Aksine bir "demokrat" ve tarikatların sadece "fenâfillah" prensibine uyan, bunun dışında tasavvufi bir bağlantısı olmayan bir zattır. Dönemin tasavvufi eğilimleri göz önüne alındığında ise İbrahim Hakkı'nın

**// İbrahim Hakkı için bilgi, birbirine
bağlı ve sonunda Allah'a varan
ilişkiler bütünüdür. //**

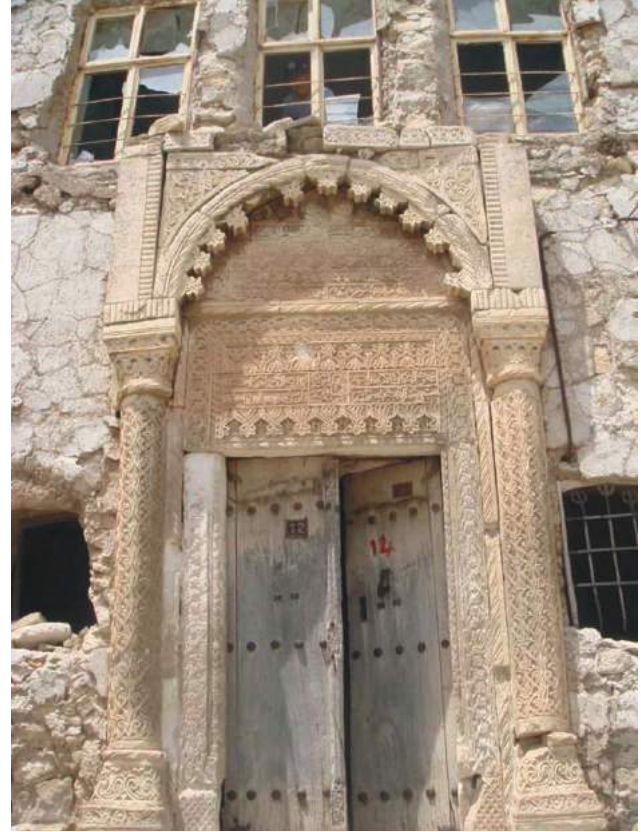
hem Kadîrî hem Nakşî olmasına bir engel olmadığı açıkça görülmektedir. İbrahim Hakkı erken yaşlarda tefsir, fıkıh, tasavvuf, astronomi ve matematik öğrenimi görmenin yanı sıra, babası ölünce Erzurum'a geri dönüp eğitimine orda devam etmiştir. Şeyhinin ölümünden sonra ise onun yerine geçer. Hem seyyidlik vasfı hem de üstün ilmi hasebiyle çevresinde son derece etkili olan İbrahim Hakkı, ilk olarak 1747'de I. Mahmud'un davetiyle İstanbul kütüphanelerinde çalışmak üzere yola çıkar.

İbrahim Hakkı Hazretlerinin Ma'rifetnâme'yi yazmaktan amacı, bilginin bütünlüğüyle Allah'a ulaşabilmektir.

İbrahim Hakkı'nın kâinat algısını en net biçimde ortaya koyan Ma'rifetnâme'nin hazırlanışında kullanılan birçok

kitabın bu ortamda elde edildiği anlaşılmaktadır.

1757 yılında tamamlanan *Ma'rifetnâme* Türkçe yazılmıştır. Bundan amaç büyük ihtimalle geniş kitlelere ulaşabilmektir. Eserin yaygınlığı da bu stratejik kararın doğruluğunu yansıtır. Eserin giriş kısmında açıkladığı gibi İbrahim Hakkı'nın bu eseri yazmaktan amacı, bilgi-

nin bütünlüğüyle Allah'a ulaşabilmektir. "Kendi nefsinin bilen Allah'ı bilir" ve "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim" hadis-i kudsîlerinden yola çıkarak, Allah'ı bilmek için nefsi, yani kalbi tasavvuf yolu ile bulabilmeyi hedefler. Keza eserin son bölümü tasavvuf üzerinedir. Kalbi bilebilmek için insan vücudunu iyi tanımak lazımdır ki bu anatomi bilgisi ile olur. İkinci bölümde genel olarak anatomi incelenir. Vücut bilgisi ise evrenin mikrokosmosudur, yani makrokosmos olan evren bilmeden olmaz. Bu bilgi için ise astronomi ve kozmoloji tartışması gerekir ve birlikte ilk bölümün konusunu oluştururlar. Bu tablodan çıkan sonuca göre fiziksel dünyadan metafizik dünyaya bir geçiş vardır. Rasyonel bilgi ancak asıl amaç olan Allah'ın bilgisine ulaşmak için bir araç teşkil eder. Astronomi, astroloji, tıp, matematik tartışmalarının hepsi aslında tasavvufu hakkıyla anlamada aşılması gereken engellerdir. Dolayısıyla İbrahim Hakkı için bilgi, birbirine bağlı ve sonunda Allah'a varan ilişkiler bütünüdür. *Ma'rifetnâme*, modern bir ansiklopedi gibi birbirinden bağımsız maddeler yerine belirli amaca hizmet eden ve içten içe birbirine bağlı kavramları içerir.

Ma'rifetnâme'de evrenin algılanışı farklı seviyelerde incelendiğinden dolayı birtakım yazarlar İbrahim Hakkı'yı kendi içinde tutarsızlıkla suçlamıştır. Bu tip yargılar kuşkusuz modern dönemin izlerini taşır. Son derece heterojen, farklı kaynaklardan beslenen ve renkli bir ilmî mirasın takipçisi olan İbrahim Hakkı'nın seçim yapmak gibi bir düşüncesi veya ihtiyacı yoktur. Böylesi bir gelenekte farklı çerçeveler aynı anda kendine yer bulabilir. Onun zihninde asıl olan, Allah'ın varlığı ve evreni her detayına kadar O'nun yarattığının bilinmesidir.

Bu farklı seviyelerde kâinat algısının biraz detayına girmek gerekirse, İbrahim Hakkı'nın kâinat tasavvurunun ilk boyutunu İslâmî kozmoloji oluşturur. Yani içinde evrenin yedi üst katmanı, yedi alt katmanı, binlerce melekler ve başka doğaüstü varlıklar detaylıca yer alır. Bu geleneğin kaynağı, Arş-ı azam, cennetler gibi Kur'an terminolojisinden, İslâm öncesi

gelenek ve efsanelerden beslenen eklektik bir literatürdür. Örneğin ayı ve güneşi melekler taşır, düşürdüklerinde tutulmalar olur. Melek dünyayı sarsınca deprem olur. Yine meleklerin araya girmesiyle çeşitli meteorolojik değişimler yaşanır. Çok renkli tasvirler ve anekdotlar yer alır. Amaç tabii ki Allah'ın büyüklüğünü yansıtmaktır. Ancak bu bölümün sonunda İbrahim Hakkı şöyle bir not düşer: "Bütün bu anlatılanlar dinin gerektirdiği ve dolayısıyla inanılması zorunlu bilgilerdir. Bunları aklî bilgilerle kıyas etmek doğru değildir." Yani İbrahim Hakkı rasyonel bilgi ile dinî bilginin kaynaklarını en baştan ayırt etmiştir.

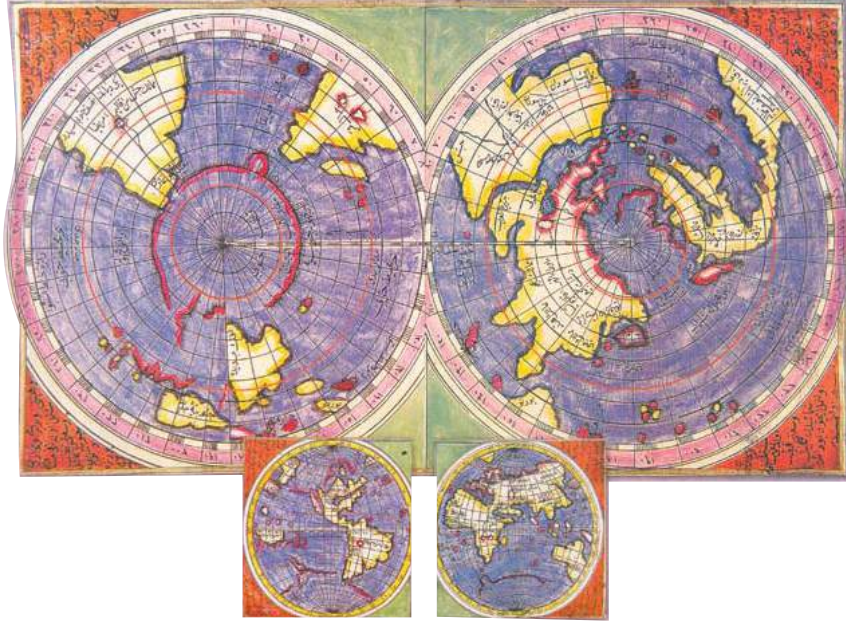
Kâinat algısının ikinci boyutu akla dayalı modellerdir ki İbrahim Hakkı burada da yine farklı kaynaklardan beslenir. Önce antik Yunan, Batlamyus ve İslâm felsefesi sentezi-ne dayalı bir metafizik anlayışı sunar. Daha sonra gözlem ve matematiğe dayalı olduğunu vurguladığı modellere geçer. Bunlardan ilkinin, son derece detaylı bir biçimde ele aldığı

Aristo ve Batlamyus'un üzerine İslâm bilim adamlarının katkılarıyla ortaya çıkan çerçeve oluşturur. Bu sistemin en çarpıcı özelliği evrenin merkezi olarak dünyanın alınmasıdır. İbrahim Hakkı sistemin detaylarına girerken

Son derece heterojen, farklı kaynaklardan beslenen ve renkli bir ilmî mirasın takipçisi olan İbrahim Hakkı'nın seçim yapmak gibi bir düşüncesi veya ihtiyacı yoktur. Böylesi bir gelenekte farklı çerçeveler aynı anda kendine yer bulabilir. Onun zihninde asıl olan, Allah'ın varlığı ve evreni her detayına kadar O'nun yarattığının bilinmesidir.

ziyadesiyle Ali Kuşçu'nun Mir'âtü'l-Âlem başlıklı eserindeki şemalardan ve açıklamalardan yararlanır. Aynı zamanda çeşitli âyetler ve hadisler aracılığıyla bu aklî bulgularla dinî doğrular arasında bir çelişki olmadığını göstermeye çalışır. Amaç bir anlamda müslümanları aklî bilginin güvenilirliğine inandırmaktır. Bu amaçla İslâm

Ma'rifetnâme'de Yer Alan Dünya Haritası

tarihinde dinî bilimlerle aklî bilimlerin kesişiminin adeta sembolü haline gelen İmam-ı Gazalî'ye direk atıfta bulunup kendisini över. Buradan yola çıkarak dinî emirlerin aklî yöntemlere karşı çıkmayı emretmediğini, böyle bir tavrın aksine dini zayıflatacağını savunur. Allah'ın yaratıcı sıfatı tanındığı sürece, müslüman evrenin şekli ve mahiyeti açısından her teoriye açık olmalıdır.

Bahsedilen bu çerçeve, Aristo ve Batlamyus'dan sonra matematiksel, gözlemsel ve teorik açılardan Araplar tarafından yenilenmiş ve batıya bu revize edilmiş şekliyle aktarılmıştır. Kısacası Kopernik ile başlayan modern bilim sürecine kadar, Avrupa ile İslâm dünyası benzer ilmi kaynaklardan beslenmiştir.

İbrahim Hakkı'nın aklî yönetime dayalı kâinat tasavvurunun ikinci ayağını Kopernik sistemi teşkil eder. Bu alandaki bilgisinin kaynağı ise muhtemelen İstanbul kütüphanelerindeki eserlerdir. Zira Kopernik teorisini anlatırken, İbrahim Müteferrika tarafından *Cihannuma*'nın başına eklenen açıklama ve şemaları kullanır. Evrenin merkezi olarak güneşi alan bu sistemin, dünya merkezli Batlamyus sistemi ile çelişmesi İbrahim Hakkı için bir sorun değildir. Aksine ona göre Allah'ın yarattıkları ne kadar farklı yollarla anlatılabilirse, zenginliği de o kadar gözler önüne serilmiş olur. Batı toplumunda bu buluşa gösterilen tepki ve hakaretlere yer ve-

ren, İbrahim Hakkı'nın kendi tepkisi çok daha ılımlıdır. Gözlem teknik ve yöntemlerinin geliştiğinden dolayı böyle bir sisteme geçildiğini ifade ederken, teleskop ile olan aşinalığını da bize hissettirir. Kesin olarak bu sistemin doğru olduğunu iddia etmesi beklenemez, çünkü *Ma'rifetnâme*'deki amaç bilimsel bir duruş sergilemek değildir. Ancak kolay ve mantıklı kurallara dayalı bir sistemin daha kabul edilebilir olduğunun altını çizer.

İbrahim Hakkı'nın kâinat algısını en açık şekilde yansıttığı *Ma'rifetnâme*'den yola çıkılarak varılan sonuç şunu gösterir: Evreni, dinî terminoloji, efsane ve İslâm-öncesi geleneklerin karışımıyla algılamak bir inanç meselesidir. Gözlem ve mantığa dayalı Batlamyus ve Kopernik sistemlerinin tasavvuru ise insan aklına hitap ederek Allah'ın güzelliğini ve büyüklüğünü göstermek suretiyle dinî inançları güçlendirir. Dinî açıdan bakıldığında her iki sistem de eşittir. *Ma'rifetnâme*'nin yazılışındaki amaç zaten bu bilimlerin birer araç olduğunu göstermektir. Bu paralelde daha geniş bir değer sistemine hitap eden eser, yine aynı sebepten bu kadar popüler

olmuştur ve dolaylı olarak modern bilimin Osmanlı toplumunda yer edinme sürecini hızlandırdığı iddia edilebilir. ■

İbrahim Hakkı'nın aklî yönetime dayalı kâinat tasavvurunun ikinci ayağını Kopernik sistemi teşkil eder. Bu alandaki bilgisinin kaynağı ise muhtemelen İstanbul kütüphanelerindeki eserlerdir.

**Bu konu daha detaylı bir biçimde yazarın "Erzurumlu İbrahim Hakkı's Ma'rifetname (1757): A Case Study in the Ottoman Reception of Modern Science" başlıklı yüksek lisans tezinde ele alınmıştır.*

"Müslümanlardan bir kimse bir ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır."

Müslim, Müsakat, 7-10, 12; Buhari, Edeb, 27; Hars, 1.

FETVALARDA ÇEVRE KİRLİLİĞİ

Emine ARSLAN
Vaiz, İstanbul Müftülüğü

FETVALAR BİR SORU ÜZERİNE VERİLDİĞİ İÇİN, MÜFTÜDEN GENELLİKLE UĞRANILAN BİR ZARARIN TELAFİ YOLLARININ VEYA VERİLEN KARŞILIĞIN HAKKANİYETE UYGUN OLUP OLMADIĞININ AÇIKLANMASI İSTENMİŞTİR. "ZARAR İZÂLE OLUNUR". "ZARAR Bİ-KADERİ'L-İMKÂN İZÂLE OLUNUR" VE "ZARAR VE MUKABELE Bİ'Z-ZARAR YOKTUR" ŞEKLİNDEKİ KAİDELER, FIKHİN HADİSLERDEN NEŞET EDEN TEMEL İLKELERİNDEN BAZILARIDIR.

□ Osmanlı Devleti'nde fıkıh faaliyetinin ekseriya iftâ yoluyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Şeyhülislâmlar, büyük âlimler ve müftüler, Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde fetvalar vermişler ve hayatla dinî esasların birlikteliğini, olabilecek en etkin biçimde sürdürmüşlerdir. Fetva mecmualarında -Müslümanların dava konusu olsun olmasın- her türlü müşküllerinin çözümü için ehil kişilerden fetva istedikleri görülmektedir. Görülmektedir, çünkü bu âlimlerin vermiş oldukları fetvalar çoğu kere kadirşinas takipçileri tarafından derlenip tertip edilmiş ve istifademize sunulmuşlardır. Derlenen bu mecmualar böylece zamanlarının muteber görüşlerini sonraki nesillere aktarmada en önemli eserler arasına girmişler ve ortak duyarlılıkların oluşmasına kaynak teşkil etmişlerdir.

Fetvalar bir soru üzerine verildiği için, müftüden genellikle uğranılan bir zararın telafi yollarının veya verilen karşılığın hakkaniyete uygun olup olmadığının açıklanması istenmiştir. "Zarar izâle olunur"¹. "Zarar bi-kaderi'l-imkân izâle olunur"² ve "Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur"³ şeklindeki kaideler, fıkıhın hadislerden neşet eden temel ilkelerinden bazılarıdır. Temel ihtiyaçlara ve toplumun ortak malı olan kaynaklara yönelik ihlâller de tabii olarak kişinin veya toplum vicdanının infialine sebep olur ve uğranılan zararın giderilmesi istenir. Bu ya-

zıda insanların temiz ve sağlıklı bir mahalde rahatça yaşamalarına engel olan, kişilere ve topluma zarar veren bazı davranışların, Osmanlı Devleti'nin en yüksek dinî mercii olan şeyhülislâmların fetvalarında ne şekilde yer aldığını birkaç başlık halinde ele alıp, akabinde de modern dönemde çevre kirliliğine sebep olanların mesuliyetlerine dair bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

1. Su kaynaklarının kirlenmesi ve haksız yere azaltılması

Temiz, içilebilir ve kullanılabilir su temini önemli bir meseledir. Bu sebeple içme ve kullanma sularına verilen zararlar fetvalarda sık sık konu edilmiştir. İçme suyuna kanalizasyon karışmasına sebep olan sakinlerin bu sudan uzak bir mahalle taşınmalarına dair sadır olan padişah emrinin adil olup olmadığı hakkında verilen bir şeyhülislâm fetvası şu şekildedir:

"İstanbul'da cereyan edüp ahalisi intifâ' edegeldikleri kırk çeşme suyu tabir olunur mâ-i tâhirin a'lâ tarafında mürtefi' mahalle reâyâdan şu kadar kimesneler menâzil bina ve birkaç karye olup hayvanlarıyla anda sâkin olmalarıyla, hayvanlarının irvâsı ve kendülerinin kâzûrâtı ol suya dökülüp telvis etmeleriyle bu vechile zararları âmm olup mezbûrların bina eyledikleri menzillerinin arsaları arâzî-i

III. Ahmet Çeşmesi - Üsküdar

emîriyeden olup binalarını ol mahalden kaldırıp mâ-i mezbûrun cereyan eylediği mahalle ba'îd mevzide sâkin olmalarından gayrı tarîk-ı âhar ile zararları mündefî' ol-mamağla mezbûrların bina eyledikleri menzillerin arsaları arâzî-i emîriyeden olmağla binalarını ol mahalden kaldırıp mâ-i mezbûra ba'îd mahalde temekkûn etmeleriçün emr-i sultânî sâdır olsa emr-i münîfe itaat ve mezbûrların bu vec-hile zararlarını def' meşru mudur? el-Cevab: Vâciptir".⁴

Benzer bir sebeple verilen başka bir fetva ise şöyledir:

"Zeyd, bir karye içinde cereyan edüp ahalisi içegeldikleri suyun kenarına kenîf ihdâs edüp suyu telvîs eder olsa ahâlî-i karye Zeyd'e ol kenîfi kal' ettirmeye kadir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar".⁵

Yine bir vakıf çeşmesinin suyunu, hemen yakın yerden hamamının atık suyunu geçirerek kirleten kişinin bu işi yapmasının engellenmesinin caiz oluşu hakkında verilen fetva şu şekildedir:

"Bir vakıf çeşmenin suyu kadîmden tarîk-i âmdan gelüp kariz ile cereyan ederken Zeyd ol karize iki zira' karîb yerde kariz ihdâs edüp hamamının kenifi çirkâbını ol karize icra ettikde arzın rahavâtı olmağla çirkâb çeşme suyuna vâsıl ve eseri suda zâhir olup suya zarar-ı beyyini olsa, karizi kapat-maktan gayrı tarîkle def'-i zarar mümkün olmayacak çeşme mütevellîsi Zeyd'i ol vechile icradan men'e kadir olur mu? el-Cevab: Olur".⁶

İçme suyuna çer-çöp dökerek kirlenmesine sebep olanların men edilmesinin caiz oluşu hakkında verilen fetvalardan bir örnek:

"Bir mahalle içinden cereyan edüp ahâlî içegeldikleri suya bazı kimesneler süprüntü döküp telvîs eder olsalar ahâlî ol kimesneleri hâkime men' ettirmeğe kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar".⁷

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin insanların kullandıkları nehrin suyunun, bu nehir üzerine değirmen inşa ederek azalmasına sebep olanlar hakkında verdiği fetva şöyledir:

"Bir karyeye cereyan edüp ahalisi intifâ' edegeldikleri nehir üzerine Zeyd değirmen ihdâs eylese ahaliye zararı olmağla ahali Zeyd'e binasını kal'

ettirmeye kadir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar".⁸

2. Havanın kirletilmesi

İnsanlar için temiz su ne kadar önemliyse temiz hava da o kadar önemlidir. Bu sebeple fetva mecmualarında yerleşim yerlerinde; boyahane ve selhâne (mezbahane) gibi mekânlar açanlar hakkında çok sayıda fetva yer almaktadır. Kötü koku yayılması ve toz nisbetinin artırılması yoluyla hava kirliliğine sebep olanların verdiği zararların giderilmesinin gerekliliği hakkındaki iki fetvayı buraya dercediyoruz:

"Zeyd menziline yağhâne ihdâs etmekle civarında menzilleri olan kimesneler yağhânenin râyiha-i kerîhesinden ziyade mütezzîler olup zarar-ı beyyinleri olsa mezbûrlar Zeyd'e zararını def' ettirmeğe kadir olurlar mı? el-Cevap: Olurlar".⁹ "Zeyd'in menzili kurbünde Amr'ın ihdâs ettiği harmanın tozu Zeyd'in menziline gelüp zarar-ı beyyini olsa Zeyd Amr'a zararını def' ettirmeye kadir olur mu? el-Cevab: Olur".¹⁰

3. Müşterek kullanılan yerlerin temizliği ve düzenine dikkat edilmemesinin verdiği zararlar

Toplumun her ferdinin hakkı bulunan yerlerde temizlik ve düzenin sağlanması zaruridir. Ancak bazen şahıslar doğrudan kimsenin mülkü olmayan yerleri kullanmada gerekli özeni göstermemektedirler. Bu da bir arada yaşamanın gerektirdiği ortak mülkiyet alanlarından her ferdin sağlıklı şekilde yararlanmasını engellemektedir. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'den istenen iki fetvada; umumî yola süprüntü dökerek kirlenmesine sebep olanları bu fiillerinden yoldan istifade eden kimselerin menedip-edemeyecekleri ve bir şahsın umumî yola bitişik mülkünün duvarı dibine pislik döküp zarar görmesine sebep olanların engellenip engellenemeyeceği sorulmaktadır:

"Birkaç kimesne tarîk-i âmm üzerine süprüntü döker olsalar mârreye zararı olmağla mârre mezburları men'e kadir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar".¹¹

"Zeyd'in tarîk-i âmma muttasıl milk duvarı dibine bazı kimesneler çirkâb döküp tebevül etmele-

Bilindiği gibi bir kişinin diğer bir kişiye verdiği zararın izale edilmesi nispeten kolay olan bir konudur. Bunu kul hakkı zaviyesinden ele alır ve zarar verenin karşı tarafa verdiği zararı bertaraf etmesini ve ondan helâllik dilemesini sağlayarak çözüm üretebiliriz. Ancak bazı durumlar vardır ki zarar gören taraf belirli bir kişi veya grup değil de bir belde ahalisi, bazen bir nesil, hatta birkaç nesil olabilmektedir. Bu durumda katlanarak artan bir vebal bulunmaktadır.

riyle Zeyd'e zararı olsa Zeyd mezbûrları men'e kadir olur mu? el-Cevap: Olur".¹²

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi kendisinden istenen bir fetvada, umumî yol üzerinde seyyar satıcılık yaparak gelen geçeni engelleyen bir şahsın bu fiili yapmaktan menedilebileceğini belirtmektedir:

"Zeyd bir tarîk-i âmm üzerinde oturup bazı eşya bey' edüp mârreye zararı olsa mârre Zeyd'i men'e kadir olurlar mı? el-Cevab: Olurlar".¹³

4. Coğrafi yapı ve iklim özellikleri dikkate alınmadan yapılaşmaya gidilmesinin verdiği zararlar

Yağmur yağdığı zaman toprağın hemen emeyeceği miktardaki su muhakkak bir yol bulup akmak ister. Önüne bir engel çıkarsa da mümkünse yön değiştirir, değilse seddi yıkar gider. Bu sebeple dere yatağına bina yapılmaması gerekir. Yapıldığı takdirde yol açtığı zararların giderilmesi hakkında verilen bir fetvayı burada zikretmek mümkündür:

"Zeyd'in bağı kurbünde vâki arsa-i hâliyede olan sel suyunun mecrasına, Amr bina ihdâs edüp mecrayı sed etmekle seyl geldikde Zeyd'in bağını basup zarâr-ı beyyini olsa, Zeyd zararını Amr'a def' ettirmeğe kadir olur mu? el-Cevap: "Olur".¹⁴

Modern dönemde çevre kirliliğine sebep olanların mesuliyetleri

Yazımızın ilk bölümünde şeyhülislâm fetvalarındaki bazı çevre konularına fikhî bakışı örneklerle açıklamaya çalıştık. Belirli bir meselede soru sorulması neticesinde verilen cevap fetva olduğu gibi genel prensiplerin ortaya konması da bir çeşit fetvadır. Bu bölümde yapmak istediğimiz şey, müslüman bireyin sebep olduğu modern dönem çevre kirliliklerinin kendisine yüklediği sorumlulukları kısaca ortaya koymak olacaktır.

Bilindiği gibi bir kişinin diğer bir kişiye verdiği zararın izâle edilmesi nispeten kolay olan bir konudur. Bunu kul hakkı zaviyesinden ele alır ve zarar verenin karşı tarafa verdiği zararı bertaraf etmesini ve ondan helâllik dilemesini sağlayarak çözüm üretebiliriz. Ancak bazı durumlar vardır ki zarar gören taraf belirli bir kişi veya grup değil de bir belde ahali, bazen bir nesil, hatta birkaç nesil olabilmektedir. Bu durumda katlanarak artan bir vebal bulunmaktadır. Su kaynaklarına, denizlere, ormanlara, verimli arazilere zarar vermek, yolları kirliletmek ve filtresiz

fabrika bacaları kullanmak gibi işler bu cümledendir.

Su havzalarına bina yapanların veya yapılmasına izin verenlerin, pişman olduklarında o havzadan beslenerek oluşan kaynakları artık kullanamaz duruma gelen kişileri tek tek tespit edip helâlleşmeleri neredeyse imkânsızdır. Sabah işine giderken yola tüküren birisini görerek midesi bulanları, bu densiz hareketi yapan kişi nasıl bulur da onlara kendisini affettirebilir? Ya da dükkânlardan dışarıya taşan müzik gürültüsünden rahatsız olanların veya gözün gördüğü her yere asılan olur olmaz reklamlardan zihinleri kirlitilenlerin maruz kaldığı bu zarar nasıl giderilebilir?

Fabrika bacalarına filtre takmayan kişilerin durumu da bu açıdan dikkate değerdir. Bu fabrikalardan çıkan dumanlar havayı kirleterek o belde halkının sağlığını bozuyor veya ürünleriyle hayvanlarını zehirliyorsa, elde edilen kazancın tamamının helâl olduğunu söylemek mümkün olmasa gerekir. Elbette denilemez. Zira alınması gereken tedbirler alınmayarak başkalarına zarar vermek suretiyle elde edilen kazançta, zarar görenlerin hakları kalmaktadır. Öyleyse ne yapılması gerekir? Yapılması gereken, zararın bi-kaderi'l-imkân izale edilmesidir. Yani imkânlar elverdiğince öncelikli olarak verilen zarar ortadan kaldırılır, maddî zararlar telafi edilir, manevî olarak da helâllik talebinde bulunulur. İşin zorluğu onu imkânsız kılmaz. Kimliği belirlenemeyen, ya da ulaşılması imkânsız hâle gelen kişiler için ise adlarına hayır işleri yapılması tavsiye edilebilir. Bu sadece bir tavsiyedir, zira elde etmek istenen amaç, âhiret gününe kalan hesaplaşmada pişmanlık ve tövbe isteğini güçlendirmektir. ■

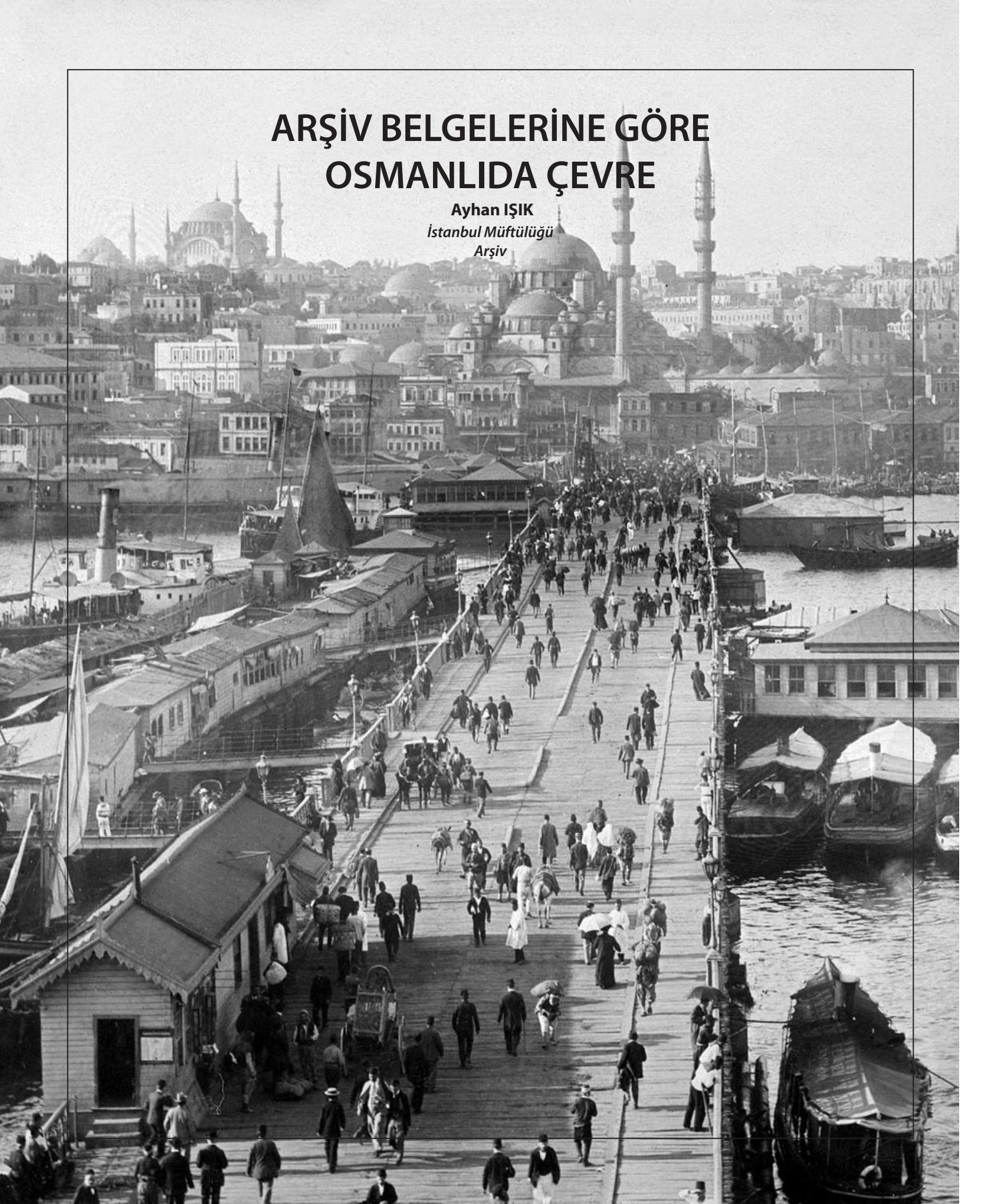
- 1) "Her türlü zarar meşru bir surette giderilmelidir." anlamına gelen Mecelle'nin 19. külli kaidesi.
- 2) "Zararın giderilmesi ve telâfisi ne derece mümkün ise o miktarda giderilir." anlamına gelen Mecelle'nin 30. külli kaidesi.
- 3) "İlk olarak zarar vermek câiz olmadığı gibi buna karşılık olarak ve cezaen dahi zarar vermek de caiz değildir." anlamına gelen Mecelle'nin 18. külli kaidesi.
- 4) Yenişehirli Ebu'l-Fazl Abdullah, Behcetü'l-Fetâvâ, 1156/1743, (tertip eden Mehmed Fikhî el-Aynî), Dâru't-tibâati'l-âmir; Dersaadet 1266, s. 567-568.
- 5) Behcetü'l-Fetâvâ, s. 568.
- 6) Fetâvâ-yı Ali Efendi, Çatalcalı Ali Efendi, 1103/1692, Dâru't-tibâati'l-âmir; Dersaadet 1312, s. 264.
- 7) Fetâvâ-yı Ali Efendi, c. 2, s. 254
- 8) Seyyid Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye maa'n-nükûl, 1115/1703, s. 502.
- 9) Fetâvâ-yı Feyziye maa'n-nükûl, s. 597.
- 10) Fetâvâ-yı Ali Efendi, c. 2, s. 260
- 11) Fetâvâ-yı Ali Efendi, c. 2, s. 268
- 12) Fetâvâ-yı Ali Efendi, c. 2, s. 268
- 13) Behcetü'l-Fetâvâ, s. 576
- 14) Fetâvâ-yı Ali Efendi, c. 2, s. 264.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE OSMANLIDA ÇEVRE

Ayhan IŞIK

İstanbul Müftülüğü

Arşiv

□ Çarşı, pazar, mahalle araları ve insanların gelip geçtikleri yerlerin temizlenmesi için sadır olan ferman.

I. BELGE

Bâ sahh

İstanbul kadısı faziletlü efendi

Çarşı ve bâzâr ve mahallât aralarında memerr-i nâs olan mahaller kadîmden berü süpürölüp mezbeleden ve müte'affin şeylerden tathîr olunageldiğine binâen, geçenlerde mahsus tenbih olunduğuna binaen esvâk ve bâzâr ve mahallât sokakları ve hanlar ve dekâkin pîşgâhları süpürölüp temyiz u tathîr olunmuş iken, yine iğmâz ile bazı kendüyi bilmez ve nezâfet u tahâreti farketmez makûleleri çarşı ve bâzâr ve mahallât aralarına ve sair memerr-i nâs olan mahallere kavun ve karpuz kabukları ve süpüründü ibkâsıyla telvîs edip te'affünden ibâdullahın müte'ezzi ve mutazarrır oldukları ma'lûm ve meşhûd olmak hasebiyle bu misillü mezbele ilkâ edenlerin men' u def'i ve ibâdullahın ta'b u meşakkat ve te'affünden müte'ezzi ve mazarrâtan vikâye olunması cümle hükkâm ve zabîtan ve me'murların vâcibe-i zimmetleri olmağla imdi İstanbul'da sâkin sağır ve kebîr büyût ashâbı hanelerinin ve çarşı ve bâzârda vâki dekâkin ve hânelerde olanlar dahi dükkânları ve hânelerinin önlerinde olan sokakları süpürüp ve süpürdüp mezbelesini de kaldırdıp deryaya nakl u ilkâ eylemeleri ve hilâf-ı emr u tenbîh ve sokaklar ve mahallât araları ve dekâkin ve hânelerinin önleri tathîr olunmamak ve bir mahalde süpürüntü ve kavun ve karpuz kabukları ve hayvanât lâşesi görölmek ve lazım gelir ise bakmayanları kaldırıp tathîr etmeyenleri ahz u te'dîb olacakların mahalleleri ahâlisine ve ezyâflarına i'lân ve işâ'at eylemeleri için bil-cümle mahallât imamların ve esnâf kethüdâların meclis-i şer'e da'vet ve her birlerine başka başka tenbîh-i ekîd ile tefhîme mübâderet eyleyesiz deyü.

Fi 14 Şaban [1]227 [21 Ekim 1812]

İSTANBUL KADILIĞI 106 NOLU SİCİL, VARAK: 53B

Yaya kaldırımlarına satıcıların tezgâh açmaması, yaya-lara zarar verilmemesi ve yolların temizliğine dair

II. BELGE

Topçubaşı ağa

i'lâm-ı şer'î mücebince zikr olunan mahalleri tathîr ettirdüp bu makûle ta'addî ve muhdes vaz'ların men' ve def' eyleyesiz deyü buyuruldu.

Ma'rûz-ı dâ'i-i Devlet-i Aliyyeleridir ki,

Galata kazâsı muzâfâtından Tophane ve Fındıklı Câmi-i Şerîfi kurbünde tarîk-i âmmda olan manav tâifeleri dükkânlarında bey' u şîrâya kanaat etmeyüp dükkânlarının önlerindeki piyade kaldırımlarından taşrada kerevitler ihdâs ve bazı mahallerde sergiler peydâ edüp üzüm sepetleri ve kavun ve karpuz vaz'ıyla mârraya zarar-ı küllîleri olup tarîk-i âmm mülevves eylediklerinden maa kati'n-nazar tarîk-i âmmda ve memerr-i nâs olan sükda bilâ-izn-i sultanî sergiler ihdâs ve bey' u şîrâ etmek câiz olmadığı kütüb-i feteâvâda mestûr olduğuna binâen Topçubaşı ağa marifetiyle şer'an def' u men' olunmasında ecr-i cezîl olmakla müekked ferman-ı âlîleri ricasına evvelki vâkı'ü'l-hâldir.

Huzur-ı âlîlerine i'lâm olundu. Bakî fermân men lehül-emrindir.

Fi 15 Muharrem 1137 [4 Ekim 1724]

ed-Dâî, el-Fakîr, es-Seyyid Yahya

en-Nâib bi-medine-i Galata

GALATA KADILIĞI 256 NOLU SİCİL, VARAK: 84/A

Yük taşıyan hayvanlara ağır yük yüklenmemesi, çalışma mesailerinin düzenlenmesi, cuma günleri çalıştırılmaması için sadır olan ferman.

III. BELGE

Bâ-sahh

İstanbul kadısı faziletlü efendi

Dârû's-saltanatî's-seniyye'de kâin iskelelerden hatab ve kereste ve kömür ve kireç misillü eşya nakliyle me'lûf ve i'mâl olunan hamal bârgirleri ve taşıcı merkepleri beher gün tulû'-ı şemsden vakt-i asra kadar i'mâl olunup vakt-i mezkûrdan evvel ve sonra i'mâl olunmamak ve yüklerini mahallerine getirip avdetlerinde üzerlerine binmemek ve husûsan eyyâm-ı cuma'da hiç işlenmeyip ve külliyyen ta'til ile hayvanlar dinlendirilmek mu'tâd-ı kadîm ve fermân-ı âlî nizâmından ise de bir müddetten berü bakılmayarak o makûle bârgir ve merkeb hamalları fermân-ı âlî ve nizâm-ı kadîmin mugâyiri hareket birle hayvanâtı ilkâya mütecâsir oldukları bi'l-ihbâr mütehakkık ve bu hususun men'iyile ahvâl-i kadîmeye riâyet olunmak üzere nizâma rabt olunması hususuna irâde-i seniyye müte'allik olmaktan nâşi ol bâbda izzetlü sekbanbaşı ağaya hitaben fermân-ı âlî isdâriyla tenbih olunmak olmağla imdi ba'de'l-yevm hammâl bârgirleri ve taşıcı merkepleri mu'tâd-ı kadîm üzere tulû'-ı şemsden vakt-i asra değin işlemek ve vakt-i mezkûrdan evvel ve sonra zinhâr i'mâl olunmamak ve

[illegible]

II. BELGE
GALATA KADILIĞI 256 NOLU SİCİL, VARAK: 84/A

طوبی بایه ایا
اعلام مدعی جندی زکراوی و نایب طوطی اند
نقد و محاربه و تضارب و دفع الجبهه

معرض داعی دولت علیه بدر که
غله و ضایع مضاعفانه و فندقی جامع شریفی فزیده طریق عامده اولان منا و طایفه لر و کلمه
بیع و شتریه فضاغت ایمیوب و کالینیک او کزیده که با هر قالد مله در طشه هر کر و تراحدای و بعض
محلله سیکیدیلایوب اوزم سیدلر قانوز و ضعیله ماریه ضرر کلمیدر اولوب طریق عامی
ملوث ایدیکلر فزیده و قطع النظر طریق عامده و مؤنس اولان ملوقده بلا اذنه ال کانی سیکیدل اهدای و بیع
شمار اینک جایز اولدوغ کتب فضا و اهر مطو اولد یضیه بنا طوبی بانی عامه فستیده شتر عایق وضع او نمونده
اجر جزیر اولغده موزد قمار غایلدیر چانه او که واقع الحالد حصو عایدینه اعلام اولندیر یاع و ما یمن العو
الداعی الفقه السیدنجی
النائب مدینه غلظه
محرم ۱۲۸۵

Armasında adaleti temsil eden teraziyi kullanan Osmanlı; yük taşıyan hayvanlara ağır yük yüklenmemesi, çalışma mesailerinin düzenlenmesi, cuma günleri çalıştırılmaması için ferman düzenleyen bir medeniyet bilincine sahipti.

مستأنف قاضی فیضی افندی
 و از اسطنة السنه کاشی سکه لودیه خط و کورگه مثلکونیا تعلیمه مالوف و اعمال اولیاء
 بارکیر لری و طایفه کبری به کونیا طلوع شمسه وقت عصره قدر اعمال اولیوب وقت مذکور اول و صکر
 اعمال اولیاقی یوکلرین تحلیله کتوروب عودتند اوزر لرینه بنیامک و وضو صایام جمیع رقی
 کلبا تعاطیل ایدیه حیواند و کلندر ملک معاف و قدیم و فرمان عالی نظر مندر ایه سه بر معدنبر و با تعلیمه
 او مقوله بارکیر و مرکب جمالتی فرمان عالی و نظام قدیمک معاف بر حرکت برله حیوانه القایه متجاسر
 اولد قدری بالا خار متحقق و بوضو صکر منعیده اصول قدیمه رعایت اولمق اوزره نظام مدراط
 اولمق شخصه اراض سنه متعلق اولمقن بایتر اولیابدر عزیمت کلبا به بشر اغایه خطا با فرمان عالی
 اصدار علی تنبیه اولمق او عطفه ایدیه به ایوم حال بارکیر لری و طایفه کبری معاف و قدیم اوزره طلوع شمسه
 وقت عصره دکی اسلک و وقت مذکور اول و صکر و زمار اعمال اولیاقی و یوکلرین کتوروب و طایفه
 عودتند اوزر لرینه بنیامک و طمع خام تبعیت ایدیه تحلیله زیام بولکلر یوکلر بقوی و اذیت و بر
 و جمعه کونلرند کلبا تعاطیل و منع اولیوب حیواند و کلندر ملک اوزره معاف و قدیم رعایت اولیوب
 بوند و صکره فرمان عالی ملک خلایق و نظام قدیمه صافی حرکت اولیوب ایه رب الکعبه او مقوله
 بارکیر و مرکب جمالتی بداسنوال قادی بیدرله حجازات اولمق جفر امیر فرایدونش و هوشتی
 القا و لازم کلندره تنبیه ایدیه بوازم منوعیت و معاف و قدیم رعایت خصوص صکره علی الدوام وقت
 علی الدوام دفع اولیوب خلایق وضع و قوی کلر سبب استیصاله و نظارت ایدیه
 و نظارت ایدیه سر ایدیه

yüklerini getirip avdetlerinde üzerlerine binilmemek ve
 tama'-ı hâmma tebe'iyet ile tahammüllerinden ziyâde
 yükledilip te'addî ve eziyet verilmemek ve cum'a günle-
 rinde külliyyen ta'til ve men' olunup hayvanlar dinlendiril-
 mek üzere mu'tâd-ı kadîme riâyet olunup bundan sonra
 fermân-ı âlînin hilâfı ve nizâm-ı kadîme münâfî hareket
 olunur ise bi-Rabb'il-Ka'be o makûle bârgîr ve merkeb
 hamâlları bilâ-suâl te'dibleriyle mücâzât olunacağı emr-i

mukarrer idüğünü gûş u hûşlarına ilkâ ve lâzım gelenle-
 re tenbih ile bu emr-i memnuiyet ve mu'tâd-ı kadîme
 riâyet hususlarına ale'd-devâm dikkat olunup hilâf ve def'
 vukû'a gelmemesi esbâbını istihsâle himmet ve nezâret
 eylesesiz deyü.

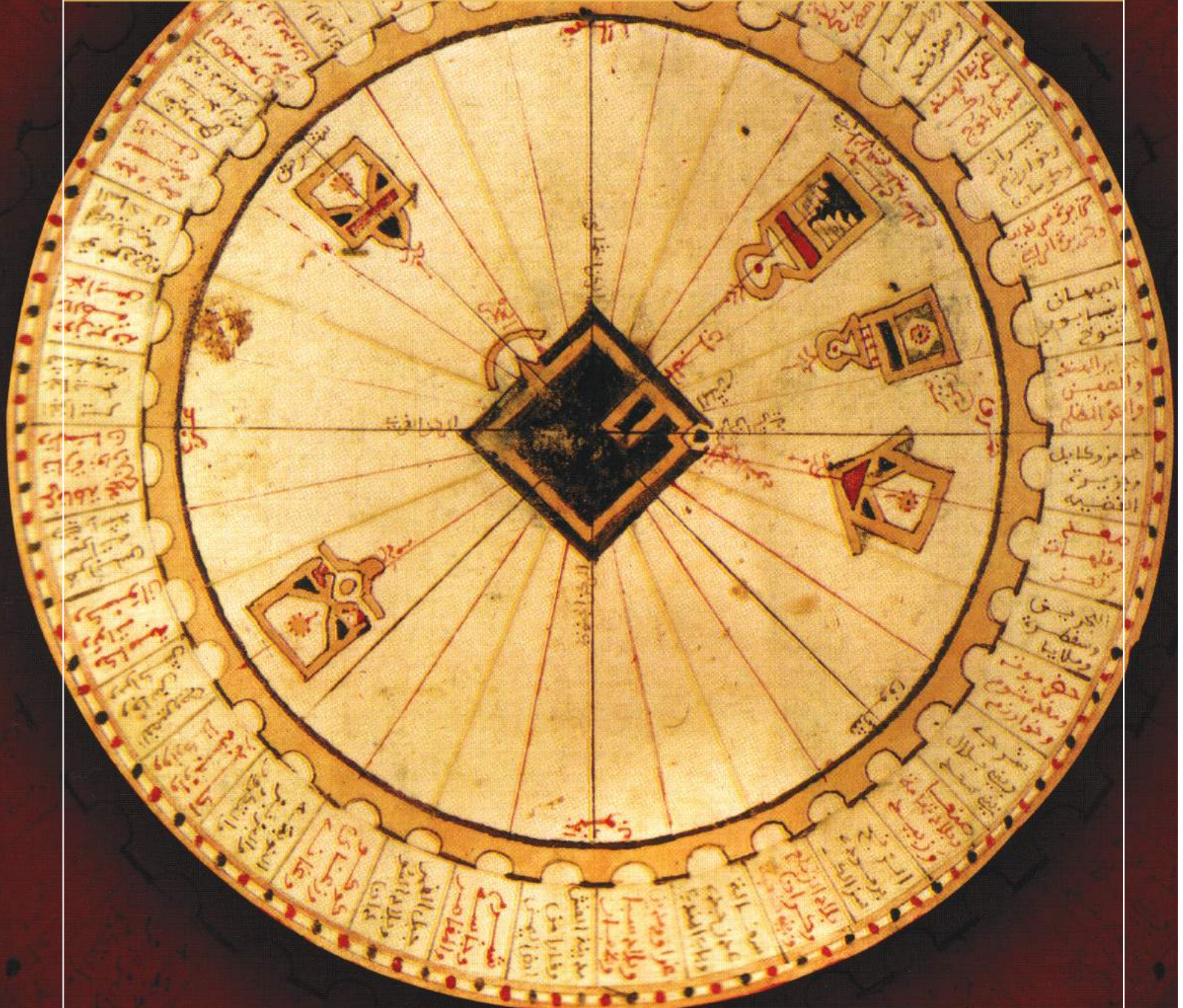
Fi 22 Receb[1]228 [21 Temmuz 1813]

İSTANBUL KADILIĞI 106 NO'LU SİCİL, VARAK: 71B ■

KÂBE VE RAVZA-İ MUTAHHARA TEMİZLİĞİ: FERÂŞET-İ ŞERÎFE

KÂBE İÇİN DE FERÂŞET-İ ŞERÎFE UNVANI BERATLA VERİLMEMEYE BAŞLANINCA
DEVLETİN EN ÜST ERKANI DERHAL BU HAKKI ELDE ETMEK İÇİN BERATLAR
ALMAYA BAŞLADILAR.

Doç. Dr. Ahmet KAVAS
İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

□ Bütün İslâm tarihi boyunca Osmanlı Devleti kadar kutsal toprakların temizliğine önem veren ve ona manevî bir mâna yükleyen başka bir idare olmamıştır denebilir. Elbetteki daha önceki asırlarda buraların idaresini üstlenen devletler kadar günümüzdeki Suudi Arabistan devleti de bu mekânları her yıl milyonlarca Müslüman ziyaret ettiği için temizliyor. Zaten en ufak bir ihmal durumu söz konusu olduğunda özellikle geçmişte bulaşıcı hastalıkların çok çabuk yayılma tehlikesi vardı.

İslâmiyet'in çok hızlı yayılmasıyla birlikte Arapların ardından İranlılar, Kiptiler, Berberiler, Türkler, Hintliler ve Afrika'nın doğusu ile iç kesimlerinde kalan pek çok millet ve topluluk Müslüman oldular. Yeni fethedilen topraklardaki tarihî şehirler korunduğu gibi yeni birer medeniyet merkezi olan birbirinden güzel şehirler de kuruldu. Ama Mekke ile Medine'nin yeri her zaman önceliğini korudu. Bu iki mukaddes şehrin adı anıldığında bütün halifeler, sultanlar, emirler ve etraflarındaki devlet erkânı büyük bir saygı içinde hizmette kusur etmemeye çalıştılar. Özellikle Türkler'in Müslüman olmasıyla birlikte bu iki şehre ilgi çok daha farklı oldu.

Eyyüb Sabri Efendi Mir'âtü'l-Haremeyn isimli oldukça hacimli kitabında hem Medine, hem de Mekke hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Onun ifadelerine göre Ravza-i Mutahhara'da "ağa" adıyla anılan hizmet ehli insanları ilk defa Türk idareleri görevlendirdiler. Özellikle bu konuda öncülük Şam ve Halep atabeyi olan ve Haçlılar'la yaptığı savaşlarda şehit düşmeyi çok arzu ettiği için Nureddin Şehid olarak da bilinen Mahmud Nureddin Zengî (ö. 1174)'ye aitti. Bu mübarek mekânda tamamı Kur'an ehli on iki ağa görevlendirdi. Bunlardan vefat edenlerin yerine yine ehl-i Kur'an olmak şartıyla Habeshliler, onlardan o an için bir kimse bulunamazsa Rum diyarından gelenler, onlardan da bulunamazsa Hintliler arasından kimseler tercih ve tayin edilmesi kararlaştırıldı. Daha sonra bu şart kalkınca genelde Hint asıllılar bu göreve getirildiler. Zamanla onların yerini özellikle Osmanlı Devleti döneminde siyahî ağalar aldı ve XX. yüzyılın başına kadar da öylece devam etti. Eyyûbilerin kurucusu Selahaddin Eyyûbî (ö. 1193) bu ağaların sayısını yirmiyeye çıkardı ve başlarına da Şeyh Bedreddin el-Esedî adında birisini zabit tayin etti. Ayrıca Mısır'ın güneyindeki Saîd bölgesinde yetişen mahsullerin öşürlerini günlük geçimleri için bu

ağaların idaresine tahsis etti. O zamana kadar bu insanlar kendilerine verilen hediyelerle ve ikramlarla geçinerek bu mübarek mekâna hizmet ederlerdi. Şeyh Bedreddin el-Esedî'ye daha sonra "Şeyhü'l-Harem" unvanı da verilerek taltif edildi. Hem kendisi, hem de ondan sonrakiler Medine'nin önde gelenleri ile dışarıdan buraya gelen çok önemli ziyaretçiler yanında "Sahibü'r-Ravza"ya saygıdan dolayı büyük taltif ve saygı görürlerdi. Zamanla Mağrib ve Sudan'daki Müslüman emirler de buraya çok sayıda ağa gönderince ağaların sayıları iki yüzü geçti. Hatta hayır sahipleri de köle satın alıp burada hizmet ettirmek isteyince sayıları daha da arttı.

Osmanlılar zamanında Mescid-i Nebevî ve Hazret-i Peygamber'in kabrinin bulunduğu kısımda görev yapan ağaların görevleri buraları korumak, akşamları kandilleri yakmak ve söndürmektir. Herkesin yakıp söndüreceği kandil belli olduğu için birbirlerinin işlerine asla karışmazlardı. Bunlar kırk kişi olup özellikle başlarındaki Şeyhü'l-Harem genelde İstanbul'daki Darüssaade ağalığı görevinden azledildikten sonra Mısır'da mecburi ikamete tâbi tutulan ağalar arasından seçilirdi. Bunların devlet tarafından belirlenen bir gelirleri olduğu gibi, diğer İslam ülkelerinden gönderilen hediyeleri de kabul ederlerdi. Bu ağalar büyük bir çoğunlukla ahlaklı, iyi huylu ve meziyet sahibi insanlardı.¹

Sayıları kırk ile sınırlı tutulduğu için kendilerine "ağavât-ı erbaîn/kırk ağa" denilen Mescid-i Nebevî'deki ağaların dışında bu mübarek mekânın temizlenmesinden sorumlu bir sınıf vardı. 1851 öncesine kadar sadece Ravza-i Mutahhara'da, bu yıldan itibaren de aynı zamanda Kâbe'de temizlik yapmak üzere görevlendirilenlere "ferrâş" denmekteydi, bunların yaptığı göreve ise "ferâşet-i şerîfe" denmekteydi. Mehmet Zeki Pakalın bu terimi "Mekke Ferâşeti; Kâbe-i Muazzama'nın, Medine Ferâşeti de, Kabr-i Saadet'in (Peygamberin Mezarı) temizlik işleri vazifesine bakma" şeklinde izah etmektedir.²

Bütün İslâm tarihi boyunca Osmanlı Devleti kadar kutsal toprakların temizliğine önem veren ve ona manevî bir mâna yükleyen başka bir idare olmamıştır denebilir.

Arapça bir kelime olan ferrâş özellikle padişahların yaşadıkları mekânlardaki yatak ve diğer eşyaları seran kimselere denilmektedir. Yine Osmanlı toplumun-

da genelde cami ve diğer mekânları süpüren kimselere de verilen isimdi.³ Fakat Ravza-i Mutahhara ile Kâbe'nin temizliği söz konusu olunca yapılan bu iş çok şerefli bir vazife olarak algılanmış ve "ferâşet" kelimesi "şerife", yani "çok şerefli bir vazife" olarak yeni bir mâna kazanmıştı. Dahası, Osmanlı halifesi adına bu iş yapıldığı için "Ferâşet-i Şerife-i Hilâfet-penâhî", bu vazifenin İstanbul'da bulunan vekiline de "Ferâşet-i Şerife Vekili" denilmekteydi. Şüphesiz bu konuma tayin edilen kimse son derece önemli bir unvana kavuşmuş oluyordu. Böylesine önemli bir makamı elde etmek isteyen çok kimse vardı. Ancak devlet bunların içerisinde her bakımdan en iyi kimseleri seçiyordu. Vekâleten bu görevi yürütenler Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara ile Kâbe'yi temizlemek ve bu temiz halinin korunması için gayret etmek durumundaydılar.⁴

Kâbe için de ferâşet-i şerife unvanı beratla verilmeye başlanınca devletin en üst erkanı derhal bu hakkı elde etmek için beratlar almaya başladılar. Bunlar arasında Mesârifat Nazırı Tevfik Bey, Mehmet Emin Rauf Paşa'nın kızı Fatıma Hanım ve Ahmed Muhtar Bey gibi pek çok isim vardı.⁵

Medine-i Münevvere'de sürdürülen bu göreve getirilen kimseler büyük bir titizlikle seçilmekteydiler. Öyle ki 1910'lu yılların başında bu görevi yürütürken yüz yaşını aşmış vaziyette vefat eden es-Seyyid Sâfi Efendi'nin yerine hayatta olan iki oğlundan birisinin geçmesi gerekmişti. Bu göreve hiç de layık olmadığı halde sadece yaşı büyük olduğu için tayin edilen Zeyn isimli oğlu hiç kimse tarafından uygun görülmedi. Ama kardeşi es-Seyyid Ahmed'e gelince bu oldukça iyi bir insandı. Medine-i Münevvere muhafızı "ferâşet-i şerife" görevinden bahsederken "Medine-i Münevvere'de sâdât arasında hemen en büyük pâye ve şeref ve en muhterem ve yüksek mevki ferâşet-i şerife-i Hazret-i hilâfet-penâhî memuriyet-i mukaddesidir. Bu vazife-i mühimme ve memuriyet-i mükerremeye pek eski zamanlardan beri memleketin en fâzıl ve âlimi ve beyne'l-ahâli en şâyân-ı itimad ve hürmet ve fezâil-i ahlâkiyyesiyle salâbet-i diniye ve hüsn-i etvârıyla beyne'l-akrân hâiz-i kıymet ve mümtâz olan intihâb ve tayin olunurdu ve böyle layıktır" şeklinde önemli bilgiler vermektedir.⁶

Osmanlı tarihi konusunda Avrupa'da basılan eserlerden olan Mouradgea D'Ohsson'un *Tableau Général*

de l'empire Otoman adlı kitabının üçüncü cildi günlük dinî hayat konusunda kısa ve özlü bilgiler ihtiva etmektedir. Eski bir Osmanlı vatandaşı da olan yazarın “ferâşet-i şerîfe” ile ilgili verdiği bilgiler önemlidir. Bu görevin basit bir temizlik olarak algılanmadığını, şeref addedilen bir iş olduğunu, bu yönüyle de dinî bir vazife gibi düşünüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre bu görevi en üst seviyede temsil eden kişi dışında Medine’de üç yüzden fazla ferrâş vardı. Bunlar sahip oldukları unvanları kadar kıyafetleriyle de diğer Müslümanlardan rahatça ayırt edilmekteydiler. Şehirdeki bu mübarek mekânların temizliği için çalışan bu kimseler dışında yaklaşık iki bin ferrâş daha vardı. Tamamı adeta bir tarikatın müntesipleri gibi olup ve devlet erkânı tarafından kendi adlarına bu mübarek mekânları temizlemekteydiler ve kendilerine yaptıkları işleri karşılığında her yıl İstanbul’dan içlerinde pek çok hediye dolu “Ferâşet-i Şerîfe Çantaları” düzenlenmekteydi. Haliyle İstanbul’daki saray halkından veya diğer devlet erkânından Medine ve Mekke’de kendi adlarına ferâşet işiyle uğraşacak bir kişiyi tespit edip ona böyle bir vazifeyi tevdi etmek dinî anlamda büyük bir mükâfata kavuşturmak demektir. XVIII. yüzyıl başında ferrâşların sayısı beş yüz iken boşalan unvanlar

için talep çok artınca devlet insanlardaki bu dinî gayreti geri çevirmemek için Padişah III. Mustafa zamanında mevcut görevlerin her birini önce ikiye, daha sonra dörde ve sonunda sekize bölerek toplam sayıyı dört bine kadar çıkardı. Her bir ferâşet unvanı “kırât” demek olup bunları Padişah adına Darüssaade ağası veriyordu.⁷

Bu vazife Cenâb-ı Hakk’ın sıfatları esas alınarak toplam doksan dokuz hisse olarak düşünülmüş ve her bir hisse “on altı kırât” karşılığı olarak belirlenmişti. Üç hisse karşılığı kırk sekiz kırata padişahlar, bir buçuk hisse karşılığı yirmi dört kırata valide sultanlar, diğerlerine paşalardan itibaren devlet erkânından pek çok kimse sahip olabiliyordu.⁸ Son dönemlerde Hindistan’daki Müslümanların reislerinden ikisi “hizmet-i müstevcibü’l-mefharet” yani övünce layık hizmet görevinden “rub-ı kırât/dörtte bir kıratlık” ferâşet-i şerîfe hissesine sahip olmak istediler. Bu durum İkinci Abdülhamid’e arz edildi. Kendi dönemine kadar böyle bir uygulamanın olmadığını bilen Padişah onlara hisse tahsisinin siyaseten bir sakıncası olup olmayacağını araştırılmasını emretmişti.⁹

Bir berat ile ancak elde edilebilen¹⁰ ve elde edenin

(h.1267) yılından itibaren Mekke'de de aynı unvana sahip olmak için devletin en üst kademesindeki insanlar hem kendi adlarına, hem de eşleri, hatta kızları adına büyük ilgi gösterdiler. Kutsal mekânları kendi adlarına temizletmek için oralar da vekilleri bulunanlar her yıl hac öncesi İstanbul'dan gönderilen hediyeleri taşıyan sürre alayları ile birlikte bu kimselere yaptıkları vazifelerin karşılığı olan ücreti ferâşet-i şerife çantalarına koyup gönderirlerdi. Meselâ hicri 1319 yılında İstanbul ile Galata, Üsküdar ve Eyüp kazalarından oluşan Bilâd-ı Selâse'den toplam 752 ferâşet çantası gönderilmişti. Bunların tamamının kimin tarafından ve kimin adına gönderildiği deftere kaydediliyor, teslim edildikten sonra bu bilgiler İstanbul'a bir defter halinde geri ulaştırılıyordu.¹¹■

1) Eyyûb Sabri, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, İstanbul 1304, II, 75-77.

2) Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, I, 606.

3) Süleymaniye Camii kayımluk ve ferraşlığı için İkinci Abdülhamid'den görevlendirme talep eden bir kişinin yazdığı mektup bu vazifenin İstanbul gibi şehirlerdeki mabetleri temizleyenlere de verildiğini göstermektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.AZJ, 32/31,, tarih: 7.Ra.1313)

4) Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1989, s. 986.

5) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.DVN., 66/36, 14.03.1267; A.DVN., 66/39, 03.14.1267; A.DVN., 66/463, 14.03.1267.

6) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 40/47, Tarih: 08 Şevval 1332.

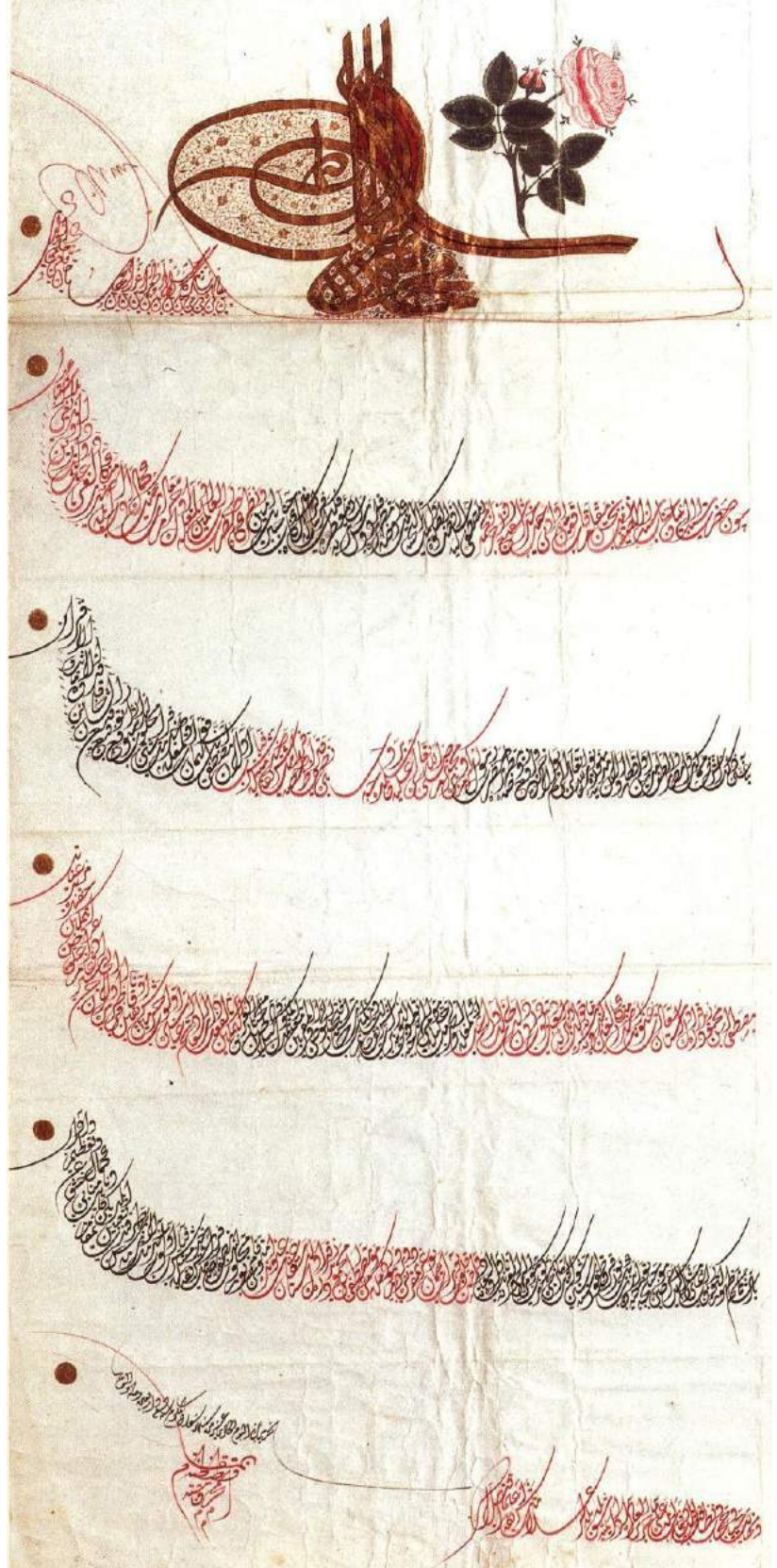
7) Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'empire Ottoman*, Paris 1761, III, 305-307.

8) Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., 608.

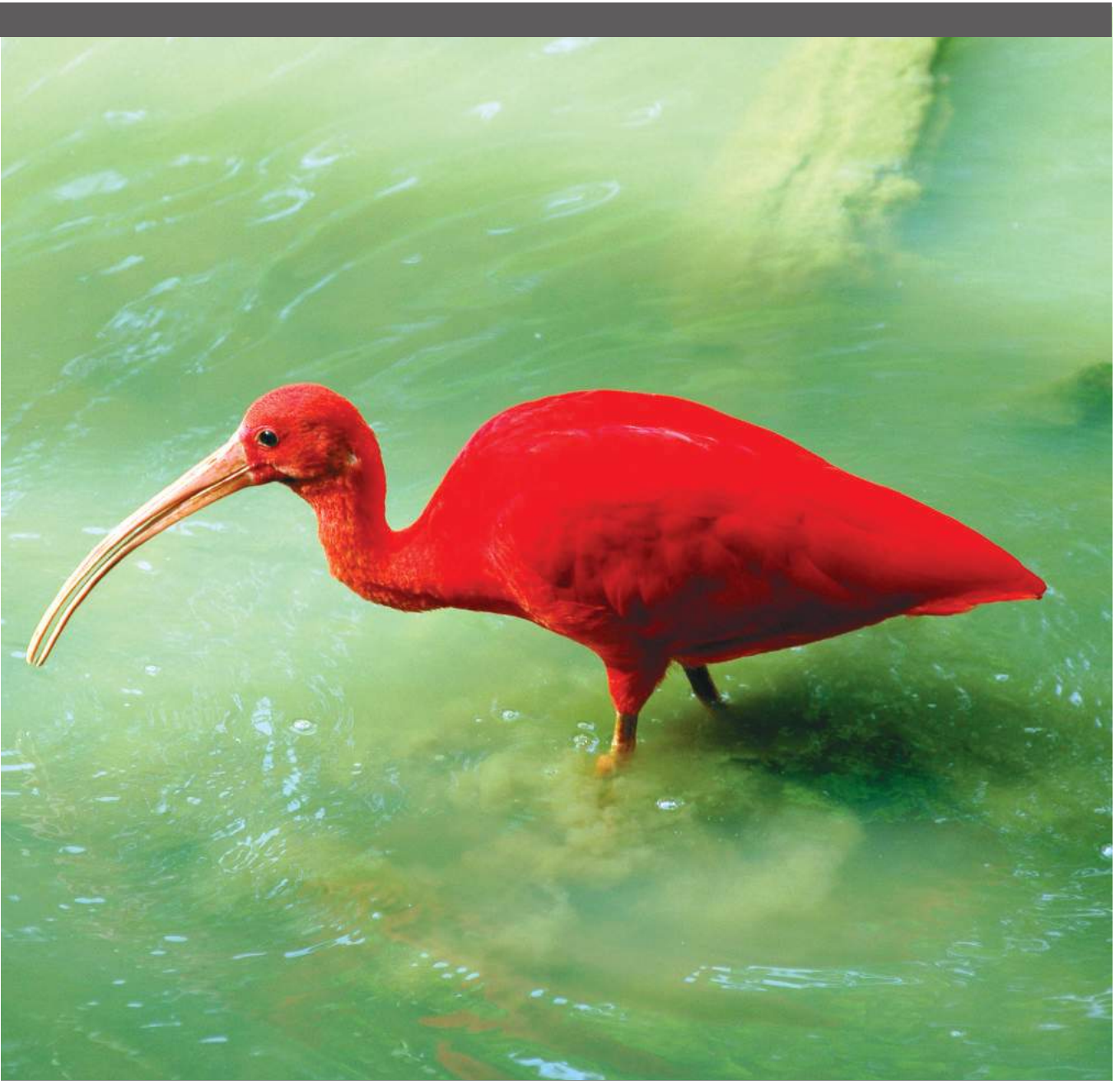
9) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, I.MMS, 58/2671, tarih: 12 Şevval 1294.

10) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.EV, 1/45, 14 Za 1301.

11) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, EV., 37156 nolu 1319 yılına ait ferâşet-i şerife defteri.

Süleyman oğlu Mustafa'dan boşalan, Medine-i Münevvere'deki nısf ferâşet görevinin, Mahmûd oğlu Mustafa'ya verilmesine dair ferâşet-nâme. BOA. Mühezzeb Fermanlar, No: 64/1.

“Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler. Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.”

En’âm 6 /38

SÖYLEŞİ

Mehmet YÜKSEL
Kerim YATĞIN

NASUH MAHRUKİ YOLCULUĞUNA NASIL BAŞLADI?

□ Çocukluğumdan itibaren doğayla, hayvanlarla aram hep çok iyi oldu. Oturduğumuz bahçeli bu evi büyükbabam yaptırmış. Burada o kadar çok hayvan besledim ki; köpek, kaplumbağa, tavşan, keklik, tavuk, kertenkele, beyaz fare, hamster, akvaryumda balıklar gibi pek çok hayvan. Üniversitede doğa sporları ile

tanışma fırsatım oldu. Doğaya ilgim zaten vardı, bir de buna sportif bir açılım katma şansım oldu. Bu sırada 20 yaşındaydım ve Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde okuyordum. Dağcılığın akabinde mağaracılık, yamaç paraşütü ve aletli dalış gibi sporlara da başladım. O dönemde tabii ki bunlardan büyük keyif aldım.

□ **Tırmanışlarınız veya yolculuklarınız esnasında sık sık yalnız kalma fırsatınız oluyor. İnsanlardan uzak kalmanın ve tabiata yakın olmanın hissettirdikleri nelerdir? Uzak kaldığınızda kent yaşamını özler misiniz?**

Öncelikle dağcılık ve doğa sporlarının bir çoğu genelde birer takım sporudur. Ekip arkadaşları ile birlikte hareket edilir. Türkiye’den yıllarca tek giden biri olarak -ilk yıllarda ilk ve tek giden ben olduğum için- İngiliz, Rus, Avrupalı gibi başka yabancı ülkelerin dağcıları ile tırmandım. Aslında birkaç tane solo tırmanış yaptım ki bu dağcılığın içinde bir seçenektir. Yapılabilir ama dağcılığın özünde birinci sınıf bir takım sporu olduğunu bilmek gerekir. Sorunun ikinci bölümüne gelirsek; yani “araziye çıkıldığında şehri özlemek ya da şehirde iken doğayı özlemek” açısından bakıldığında, her ikisini de aslında iyi planlamak lazım. Sadece şehirde bir hayat kurgulayıp, sadece şehrin sundukları ile bir yaşam sürdürmek açıkçası beni mutlu etmez. Bunun yanında sadece doğanın sundukları ile bir yaşam da beni mutlu etmez. Önemli olan o ikisi arasındaki dengeyi kurabilmek.

Yani sosyal hayat ile doğada yaşamak birbirinin alternatifi değildir, diyebilir miyiz?

Eğer birini diğerinin üzerine çıkartırsanız hata yaparsınız. Çünkü her ikisi de insana keyif veren, insanı mutlu kılan, insanın yaşam kalitesini yükselten pek çok artılara sahip. Dolayısı ile bu iki hayatın artılarını ve çeşitliliğini bir arada toplamaya çalışmak bence en doğrusu. Sadece bir tanesini esas kabul ederseniz tek boyutlu bir insan olursunuz. Yani çok iyi bir dağcı olabilirsiniz, ama sadece bir dağcı olabildiğinizdir. Bu bence iyi bir seçenek olmaz.

Hepimiz doğaya özlem duyarız ama çoğumuzda bu özlem olarak kalır. Bunu gerçeğe dönüştüren güç nedir?

En temel konu kişinin kendisini tanıması. Yeterliklerini, yapabileceklerini, kapasitesini iyi analiz etmesi ve kendisini mutlu edecek yönleri öğrenip o yönde hedefler seçmesi ilk adımı oluşturacaktır. Dağcılık da nereden bakarsanız bakın tehlikeli ve riskli bir spor-

dur. Bir çok insana göre zor ve tehlikelidir. Ama sonuçta hepimiz için değil belki; ama bazılarımız için çok uygun ve elverişli bir spor. Bu anlamda kişinin kendini

Ben her tırmanışa gittiğimde bir taraftan da yazıyorum, günlük tutuyorum. İçinizdeki duyguları açığa çıkarmak için çok uygun bir ortam oluşuyor. Kişinin kendisi ile iletişim kurması, kendisini daha iyi tanıması için en uygun ortam. Çünkü uyaran yok, sizi rahatsız edecek yok, aklınızda başka bir düşünce yok. Bir tek siz varsınız. İçeride doğru manevi bir yolculuk yaşıyorsunuz.

tanıyıp ne istediğini bilmesi önem kazanıyor. Benim en büyük avantajım, üniversitede doğa sporları ile yoğun olarak uğraştığım dönemde, kendimi çok iyi bir şekilde tanıma fırsatını bulmuş olmamdır.

Bir yazınızda diyorsunuz ki; “Görünen o ki, öğreneceğim yeni şeylerin sırası gelmiş ve beni K2’de bekliyor”. Bir öğretmen olarak doğa size neler öğretti? Everest’in tepesi size neler hissettirdi?

Doğa gerçekten eğer onu doğru algılayabilirseniz müthiş bir öğretmen. Size sistem içindeki yerinizi öğretiyor. İnsanoğlu yaratılışı itibarıyla ve algılayabildiği çevresindeki en donanımlı varlık olması sebebiyle kendini büyükmeye, büyük görmeye meyillidir. Ama o heybetli dağların, büyük coğrafi alanların, doğanın olağanüstü bir kurgu ile denge içerisinde işleyen sisteminin ortasında aslında ne kadar küçük olduğunuzu görebiliyorsunuz. Ama onun ötesinde bir dağın zirvesine ulaştığınızda -mesela Everest’in zirvesine- aslında küçücük önemsiz bir insancık olmanıza rağmen kararlılıkla, disiplinle, hedefe odaklı hareket etmekle, büyük fedakarlıklarla ve birtakım ciddi mücadeleler sonucunda dünyanın en yüksek noktasına kadar bile ulaşabildiğinizi anlayabiliyorsunuz. Hakikaten bu size, aslında bir bakıma hiçbir şey, bir bakıma her şey olma duygusunu aynı anda yaşatabilen bir durum. Başka türlü kazanamayacağınız felsefi ve düşünsel açılımlar da kazandırabiliyor. İyi bir gözle bakıldığında doğanın iyi bir öğretmen olduğu söylenebilir. Çünkü zaten doğa milyonlarca yıl içerisinde kendine bir sistem kurmuş. Bu da olabilecek en ideal sistem ve denge. Bir tırmanış yapmaya karar verdiğiniz, çok güzel, ama onu uygulama aşamasına geçtiğinizde, rüzgâr, soğuk, yağış gibi doğanın kendi içinde bir takım özel durumları ve değiş-

kenleri var. Akıllı sporcular, doğanın süreçlerini ve den-
gesini iyi anlayıp o süreçlere uyum sağlayabilen ve
onların frekansında gidebilenlerdir.

**Felsefî açılımlardan bahsettiniz? Biraz bu ko-
nuyu açar mısınız?**

Bir defa kendi içinize dönebiliyorsunuz. Dağcı-
lık ya da doğa sporlarının bir çoğu seyircisi olmayan
sporlardır. Bu kişinin tamamen iç enerjisi ile ortaya çı-
kan bir şey. Oraya çıktığınızda ne ödül var, ne alkış var,
ne takdir var. Bir tek siz varsınız, ekip arkadaşlarınız var
ve dağlar var. Bu anlamda doğa sporları kişisel gelişim
açısından içe dönük bir büyümeyi ortaya çıkarıyor.
Orada tamamen kendiniz ile baş başa kalıp, hedefleri-
nizi, gerekçelerinizi sorgulayıp birtakım sonuçlara ula-
şıyorsunuz ve onun üzerine devam ediyorsunuz.

**Hız. Peygamber Uhud Dağı'na selam verir ve
"Bu Uhud Dağı, o bizi sever biz de onu severiz" buyurur.**

dırmaya bile gerek yok. Dağların da, denizlerin de, yıl-
dızların da, uzayın da kendisine göre bir yaşam döngü-
sü olduğunu düşünüyorum. Bizim gibi nefes almasalar
da, hareket etmeseler de, onların da kendilerine özgü
çok farklı zaman ve mekân ölçeğinde, bizim algılama
araçlarımızın ölçemeyeceği bir yavaşlıkta, titreşimde
bir yaşam formları olduğuna inanıyorum. Bu yüzden
de dünyadaki ve evrendeki her şeye saygı duyarak ba-
kıyorum. Boyutu, rengi, tadı, temas ettiğimde verdiği
his ne olursa olsun, sadece bu hali ile yaratılmış olması
benim ona saygı duymama yetiyor." Aslında tüm bu dü-
şünceleri tasavvuf gerçekten çok iyi toparlıyor ve özet-
liyor.

**Uğradığınız ülkeler ve şehirlerdeki insan izle-
nimlerinizden söz eder misiniz biraz? Farklı kültürlerin
yaşama bakışları nasıl?**

Doğu kültürlerinin doğa ile ilişkileri Batı kül-
türlerine göre oldukça farklı. Daha saygılı ve kendini

**İnsanların fikirlerini özgür kıla-
bilmeleri, bakış açılarını geliştire-
bilmeleri için farklı kültür ve
coğrafyalara yolculuklar yap-
maları ve oraları görmeleri, de-
neyimleri çok önemli. Seyahat
kişinin doğduğu yaşadığı kültü-
rün ona sunduğu doğruların,
yaklaşımların, bakış açılarının
ötesine çıkabilmesini, başka açılardan da görebilmesini sağlı-
yor. Başka bakış açıları kazan-
masını sağlıyor.**

**Tasavvufta doğa canlıdır. Halil Cibran da suyun canlı
olduğunu ve içerken suyun da kendisini içtiğini söyler.
Sizin yaklaşımınız nasıl, doğanın canlılığından kaste-
dilen nedir?**

Aslında tam dediğiniz gibi. Tasavvuf işin özeti-
ni en güzel şekilde veriyor. Bütün bu gördüğümüz her
şeyin aynı özün parçaları olduğu ve o öze doğru yolcu-
luk yaptığı söylenebilir. Son kitabımda konu ile ilgili şu
ifadeler yer alıyor; "Eğer bu dünyada kutsal olan bir şey
varsa, bence hayatın ta kendisi olmalı. Hatta bu hayatı
illa bizim anladığımız bir yaşam biçimi olarak sınırlan-

onun bir parçası olarak algılayan bir yaklaşımla hareket
ediyor. Batı kültürleri kendisini ve doğayı ayrı konum-
landırıyor ve doğa ile arasında hep bir rekabet alanı ge-
liştirme mücadelesi olduğunu varsayıyor. Özellikle Doğu
kültürlerinin doğaya bize göre daha yakın durdukları
söylenebilir. Böyle bir konumda o bütüne karşı çok fark-
lı ve saygıyla yaklaşıyorsunuz. Eğer kendi dışınızda bir
algılama ile bakarsanız, ondan birtakım şeyleri kendini-
ze yontabileceğiniz tek taraflı bir faydalanma aracı ola-
rak görürsünüz. Genelde benim yolculuk ve tırmanış
yaptığım yerler doğuda, dolayısıyla doğayla daha uyum

içinde yaşayan halklar ve kültürler gördüm, tanıdım.

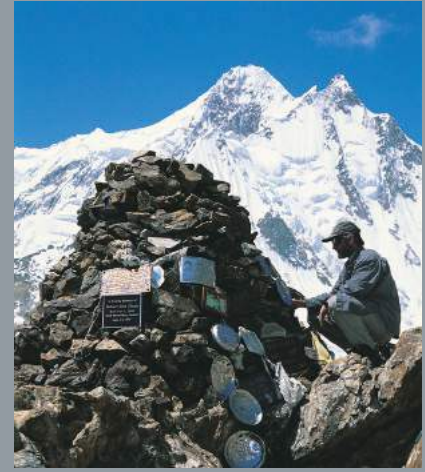
Doğal afetlerde ilk müdahil olan biri olarak, bu felaketlerde insanın payı ne kadar sizce? (Kur'ân-ı Kerîm'de "İnsanların kendi elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı" buyrulur.)

Doğal dediğimiz zaman, doğanın işleyen sistemi içerisindeki bir süreç diyebiliriz. O hadisenin zamanını, ne şekilde hangi şiddette olabileceğini öngöremeyebiliriz. Ama en azından tahmin eder, akıl yürütebiliriz. Yani bir yerde hangi gün çok şiddetli yağmur yağacağını bilemeyebilirsiniz, ama dere yatağını kapatıp oraya yerleşim kurduysanız, o dere yatağının yine yağışın sularını toplayıp sele yol açacağını akıl olarak öngörebilmeniz gerekir.

Ne zaman, nerede, ne şiddette bir deprem olacağını kesin olarak kestiremezsiniz, ancak o bölgede depreme dayanıklı binalar inşa etmezseniz, ilk şiddetli depremde o binalar yıkılır. Dolayısı ile burada insanın so-

Yolculuklarınızda unutamadıklarınızı bizimle paylaşır mısınız?

Bunları paylaşmak ve aktarmak için altı tane kitap yazdım. Ancak şunu söyleyebilirim; seyahat insanın önünde çok farklı kapılar açıyor. Biz Türkiye'de doğduk, Türkiye'de yaşadık. Bildiğimiz kültür, gördüğümüz eğitim belli. Kendi ülkenizden dışarıya çıktığınızda, bambaşka coğrafyalarda, bambaşka halkların, bambaşka kültürler kurduğuna şahit oluyorsunuz. Burada en önemli şey bence coğrafya, sadece yaşamda değil inanış ve diğer konularda da öyle. İzlanda'da yaşayan birinin nereden haberi olacak İslâmiyet'ten, Hinduizm'den? Anası babası, eşi dostu ne öğretti ise onu biliyor. İnsanı doğduğu coğrafya herşeyi ile şekillendiriyor. Seyahat kişinin doğup yaşadığı kültürün ona sunduğu doğruların, yaklaşımların, bakış açılarının ötesine çıkabilmesini, bu doğrulara biraz üst perdeden bakabilmesini sağlıyor. Başka bakış açıları kazanmasını sağlıyor. Bundan sonra yapılan seçimde belki yine ken-

rumluluğu çok yüksek. Doğanın insana bir kötülük yapma gibi düşüncesi yok. Tamamen bir denge ve düzen içerisinde akıp gidiyor. İnsanın da aslında yapması gereken doğanın yapısı içerisindeki değerleri iyi öğrenip, o yapı ile uyumlu bir hayat kurmaya çalışmak olmalı. Ancak uzun soluklu düşünememekten ya da günü kurtarmaktan, daha da kötüsü rant ve belli kârlar peşinde koşturmaktan, doğanın bu dengesindeki uyumu korumak yerine insan bunu bozuyor.

di kültürünüzü tercih edebilirsiniz. Ancak artık bu bilinçli bir tercih olacaktır. Bu sayede tek doğru olmaya-acağı sonucuna varabiliyorsunuz. Kendinizi de, karşınızdakini de olduğu gibi kabullenmeyi öğreniyorsunuz ve insanlar, kültürler arasındaki bir takım farklılıkları, değiştirilmesi, düzeltilmesi gereken şeyler olarak değil de farklılıkların ve çeşitliliğin güzelliği ve zenginliği olarak algıyorsunuz. Karşınızdakini değiştirmeye kalkmıyorsunuz ve herkesi, her şeyi olduğu gibi kabul ediyorsunuz ve onlara oldukları haliyle saygı duymayı öğreniyorsunuz. ■

GERİ DÖNÜŞÜM VE ÇEVRE

Esra DEĞİRMENCI
Çevre Mühendisi

□ Tabii kaynakların sınırlı olduğu ve dikkatli kullanılmadığı takdirde bu kaynakların bir gün tükeneceği şüphesiz acı bir gerçektir. Bu sebeple sadece gelişmiş ülkelerin değil; kalkınma çabasında olan ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya bulunan, gelişmekte olan ülkelerin de tabii kaynaklarından uzun vadede ve en yüksek düzeyde faydalanabilmeleri için atık israfına son vermeleri, ekonomik değeri olan maddeleri geri kazanma yöntemlerini araştırıp kullanmaları gerekmektedir. Ülkemizde kişi başına üretilen atık miktarının ortalama olarak 1,3 kg/gün olduğu ve bunların ancak

%15-20'sinin geri kazanılabilir nitelikli olması gerçeği ile karşı karşıya kalındığında problemin boyutu daha çarpıcı bir durum arz etmektedir.

Değerlendirilebilir atıkların, kaynağında ayrı ayrı toplanması, sınıflandırılması, fiziksel ve kimyasal yöntemlerle başka ürünlere veya enerjiye dönüştürülmesi işlemlerinin tümünü "Geri Kazanım" olarak adlandırabiliriz. Kullanılmış ambalajların ve diğer değerlendirilebilir atıkların genel çöpten ayrı ve temiz olarak toplanması yöntemi, geri kazanım sürecinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Elde edilecek yeni ürünün kalite-

sinin düşük olmaması için değerlendirilebilir atıkların diğer atıklarla karıştırılmaması gerekir. Aynı toplanan geri kazanılabilir atıkların geri dönüşüm işlemine tâbi tutulabilmesi için cinslerine göre de ayrılmalıdır.

Mevcut üretim ve tüketim anlayışları, sağlık bilgisi ve pazarlama kaygıları üreticileri ambalajlı ürünlere yönlendirmiş, bu da üretilen katı atık miktarını arttırmıştır. Gündelik hayatımızın her anında kullandığımız ve daha sonra bilinçsiz bir şekilde diğer çöplerle birlikte atıp geri dönüşümünü belki de imkânsız hale getirdiğimiz maddelerin ne olduğunu düşünürsek ilk akla gelenler cam, metal, plastik, kâğıt ve kartondur.

Metal: Evlerimizde yiyecek ve içecek ambalajlarında kullanılan üç tür ambalaj malzemesi vardır. Bunlar da yağ tenekeleri, konserve kutuları ve meşrubat kutularıdır. Metal ambalaj atıklarının geri dönüşümü ile her çeşit metal malzeme ve ürün üretilebilir.

Kâğıt-Karton: Değerlendirilebilir nitelikli atıkların yarısından fazlasını kâğıt ve karton oluşturmaktadır. Kâğıt ve karton atıkların sağlıklı bir şekilde geri kazanımını sağlamak için, bu atıkların temiz şekilde toplanması ve cinslerine göre ayrılması gerekir. Kâğıt ve karton atıkların geri dönüşümü ile tekrar kâğıt ve karton üretimi, oluklu mukavva, dış ambalaj kutuları, yazı defterleri, kitap, yumurta kartonları, çatı kaplamaları yapılarak önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlanır. Unutulmamalıdır ki, bir ton kullanılmış beyaz kâğıt, geri kazanıldığında 16 adet çam ağacının, bir ton kullanılmış gazete kâğıdı geri kazanıldığında ise 8 adet çam ağacının kesilmesi önlenecektir.

Geri dönüşüm geleceğe ve uzun vadede ekonomiye yatırım demektir. Tüketilen maddelerin geri dönüşüm halkası içine katılması ile öncelikle hammadde ihtiyacı azalır. Böylece insan nüfusunun artışı ile paralel olarak artan tüketimin doğal dengeyi bozması engellenmiş olur. Buna paralel olarak büyük miktarda enerji tasarrufu sağlanır. Mesela, yeniden kazanılabilir alüminyumun kullanılması alüminyumun sıfırdan imal edilmesine oranla %35'e varan enerji tasarrufu sağlamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir çevre, temiz enerji ve temiz çevre kavramlarının yaşantımıza girmiş olduğu şu günlerde katı atıkları birçok ülkede

olduğu gibi ülkemizde de "Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm" sistemleri sayesinde tekrar kazanarak ekonomik değere çevirmek suretiyle hem çevreyi korumamız hem de ekonomik değer yaratmamız mümkündür. Yerleşim alanlarında evsel ve endüstriyel katı atıkların kaynağında ayrılması ve geri dönüştürülebilirlerin tekrar üretim sürecine sokulması, dönüştürülemeyenlerin imha edilerek ekonomiye katkı sağlanması yoluyla problemleri azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmaya ve sürdürülebilir çevresel hayata ulaşmak mümkündür. Ağırlıklı olarak yenilenemeyen kaynaklara dayanan tüketim alışkanlıklarımız dünyamızı, dolayısıyla da insanı, sonuçları çok ağır olabilecek problemlerle karşı karşıya bıraktığı için bu durumun farkında olan birçok sorumlu kuruluş, kaynak temini, üretim aşaması ve ürettiklerinin günlük hayatta devamlılığını sağlamanın yollarını aramaktadır. Ancak, bu hedefe ulaşmak için toplumun her kesiminin bir bütün olarak katkıda bulunması gerekmektedir.

Geri dönüşüm konusunda üzerimize düşen görevler düşünüldüğünde bunlar saymakla bitmeye-

Kullanılmış ambalajların ve diğer değerlendirilebilir atıkların genel çöpten ayrı ve temiz olarak toplanması yöntemi, geri kazanım sürecinin ilk aşamasını oluşturmaktadır.

cektir. İlk olarak atıkları en düşük düzeyde çıkaracak şekilde çaba sarf etmemiz gerekir. Mesela evlerimizde veya işyerlerimizde kâğıt israfından kaçınmamız bizi geri dönüşüme bir adım daha yaklaştıracaktır. Görevlerimizi daha iyi kavrayabilmek ve geri dönüşümü daha başarılı hale getirmek için yapılması gereken en önemli şey halkın bilinçlendirilmesidir. Bunun için yaşadığımız mekâna yakın bir mesafede konulan atık toplama kutuları ve bunların doğru kullanımı hakkında verilen bilgi bizlere başarının yolunu açacaktır. Ayrıca çocukluktan itibaren alınan çevre bilinci sadece günümüzdeki şartları değil gelecek günleri de derinden etkileyecektir. Eğer geri dönüşüm gündelik hayatımızda bir alışkanlık haline gelebilirse gelecek nesillere çöplerle dolu araziler değil; aksine yeşilliklerle kaplı yaşanılabilir yerler bırakabiliriz.

Yarınlarımızı çöpe atmayalım...

ATIK PİLLER VE ÇEVRE ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ TESİRLERİ

Neşe SOYER

Çevre Yüksek Mühendisi

*İBB Çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı
Çevre Koruma Müdürlüğü*

Katı atıklar, bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de özellikle büyük yerleşim birimlerinde karışılan en büyük çevre problemlerinden birisidir. Katı atıkların yönetiminin üç temel ilkesi vardır. Bunlar az atık üretilmesi, atıkların geri kazanılması ve atıkların çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesidir.

Katı atıklar içinde yer alan piller ve akümülatörler günlük hayatımızda önemli yere sahiptir. Radyo ve cep telefonlarının pilleri, arabaların, motorlu teknelerin, motosikletlerin çalışmasını sağlayan akülerin yeniden kullanılabilir durumda olmayanları atık pil olarak adlandırılır ki, evsel atıklardan ayrı olarak toplanması,

taşınması, bertaraf edilmesi gerekir.

Pillerin içinde civa, kurşun, nikel gibi ağır metaller bulunur. Bunlar, hem çevre hem de insan sağlığı açısından zehirli maddelerdir. Atık pillerin çöpe atılması ve atık akülerin kontrollü bir şekilde toplanmaması çevre kirliliğine yol açar ve insan sağlığını tehdit eder. Bu sebeple kullanılmış pillerin tehlike oluşturmayacak şekilde ayrı toplanması, taşınması ve geri kazanılması gerekmektedir. Ayrıca pillerdeki tehlikeli ve zararlı metallerin azaltılması, şarjlı piller kullanılması da önemli bir konudur.

Atık Pillerin Toplanması

Atık pillerin toplanması ve depolanması ile ilgili yönet-

melik 31.08.2004 tarih ve 25569 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre, pil ve akümülatörlerin etiketlenmesi ve işaretlenmesi, üretimindeki zararlı madde miktarının azaltılması, kullanıldıktan sonra atıklarının evsel ve diğer atıklardan ayrı olarak toplanması, taşınması, bertarafı ile ithalat, transit geçiş ve ihracatına ilişkin yasak, sınırlama ve yükümlülükler, alınacak önlemler, yapılacak denetimler, tâbi olunacak sorumluluklar düzenlenmiştir. Yönetmeliğe göre, pil üreticileri, bir önceki yıl piyasaya sürdükleri miktarları hesaba katarak atık haline gelen I. grup (nikel kadmiyum ve civa oksit piller haricindeki) pilleri yönetmeliğin yürürlüğe girdiği tarihi takip eden ilk yıl % 15, ikinci yıl % 25, üçüncü yıl % 30, dördüncü yıl % 35, beşinci yıl % 40 ve devamı yıllarda ise Bakanlığın belirleyeceği oranlarda toplamak veya toplatmak ve bertaraf etmek, bu işlemleri Bakanlığa belgelemekle yükümlüdür. Bu çerçevede çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, Türkiye’de bu ürünlerin alıcı ortama olan etkilerini asgariye indirebilmek amacıyla, atık pillerin toplanmasında, taşınmasında, geri kazanımında, bertaraf edilmesinde etkin rol oynamak ve bu amaçla kurulacak sisteme katkıda bulunmak amacıyla kısa adı TAP olan Taşınabilir Pil Üreticileri ve İthalatçıları Derneği Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 08.01.2005 tarihinde yetkilendirilmiştir. Bu yönetmeliğin sekizinci maddesine göre Büyükşehir Belediyeleri ve diğer belediyeler, atık pillerin toplanmasında, üreticilerin şehrin muhtelif yerlerinde yapacakları atık pil ve akümülatör toplama işlemlerine yardımcı olmak ve işbirliğinde, uygun şartlarda depolanmasında, okullar, halk eğitim merkezleri, mahalle muhtarlıkları, eğlence yerleri ve halka açık merkezlerde pilleri ayrı toplama ile ilgili üreticilerin sorumluluğu ve programı dahilinde gerektiğinde üretici ile işbirliği yaparak pilleri ücretsiz olarak ayrı toplamakla, halkı bilgilendirmekle, eğitim programları

düzenlenmekle belediye sınırları içinde bulunan atık pil ve akümülatör bertaraf tesislerini ve taşıma firmalarını denetlenmekle görevli ve yetkilidir. Bu proje dahilinde bahsi geçen yerlerle beraber kamu kuruluşları, camiler, alışveriş merkezleri, hastaneler, konut siteleri, otellere atık pil toplama bidon ve kutuları konulmaktadır.

TAP, pil toplama işlemini üç aşamada gerçekleştirir: Atık pillerin diğer atıklardan ayrı olarak kırmızı renkli atık pil kutularına atılması, biriktirilen bu atık pillerin geçici depolama alanlarında depolandıktan sonra atık pil taşıma araçları ile toplanması ve nihai iş-

Katı atıklar içinde yer alan piller ve akümülatörler günlük hayatımızda önemli yere sahiptir. Radyo ve cep telefonlarının pilleri, arabaların, motorlu teknelerin, motosikletlerin çalışmasını sağlayan akülerin yeniden kullanılabilir durumda olmayanları atık pil olarak adlandırılır ki, evsel atıklardan ayrı olarak toplanması, taşınması, bertaraf edilmesi gerekir.

lem ve bertaraf edilmesi. Tüm çağdaş ülkelerde piller ve akülerin ayrı toplanması ve özel şartlarda depolanması, üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır. İstanbul genelinde toplanan atık pil ve aküler özel araçlar ile toplanarak, düzenli depolama alanlarında inşa edilen sızdırmazlık özelliğine sahip beton havuzlara gömülerek bertaraf edilmektedir. Bu sayede çevreye zarar vermelerinin önüne geçilmektedir. Bu amaçla kullanılmak üzere Büyükşehir Belediyesi’ne ait Kemerburgaz-Odayeri ve Şile-Kömürcüoda 150 ton kapasiteli atık pil depolarında şu ana kadar 400 ton civarında pil depolanmıştır.

İstanbul genelinde pillerdeki civa, kadmiyum ve kurşun gibi zehirli ağır metaller konusunda halkı bilinçlendirerek akmış pillerin çok tehlikeli olduğu, pillerin tehlikeli madde ihtiva etmesinden dolayı gelişigüzel çevreye atılmayarak pil kutularında biriktirilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bizden sonraki nesillerin de güvenli yaşayacağı sağlıklı ve yemyeşil bir çevre, ancak bizim bilinçli yaşamamız ve kaynaklarımızı sorumluluk duygusuyla kullanmamız sayesinde mümkün olacaktır. ■

ÇÖZÜMÜN ADI: GERİ DÖNÜŞÜM

EL YORDAMIYLA ÇÖP KONTEYNERLERİNİ AYIKLAYARAK KÂĞIT VE PLASTİKLERİ TOPLAYAN TOPLAYICILAR VEYA SOKAKLARDA DOLAŞARAK ESKİ GAZETE VE HURDA KÂĞIT SATIN ALAN HURDACILAR GERİ DÖNÜŞÜMÜN İLK UYGULAYICILARI SAYILABİLİR.

Yavuz SOYSAL
Çevre Mühendisi

□ Sanayileşme neticesinde meydana gelen ilerlemeye bağlı olarak yaşam kalitesi yükselirken önlenemeyen nüfus artışı da doğal kaynakların tükenmesine ve çevrenin artan bir hızla kirlenmesine sebep olmakta; sonuçta çevresel dengeler giderek bozulmaktadır. Bu sebeple daha önceleri sadece dar kapsamlı kirlenme sorunları ve bunların ortadan kaldırılmasına yönelik kısa vadeli çözümler olarak algılanan çevre konusu, bugün ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerin bütünü olarak ele alınmak zorundadır.

Artan nüfus sebebiyle tüketim ve buna bağlı olarak da kişi başına düşen katı atık miktarı artmış; yaşam standardının yükselmesi sonucunda da tüketim alışkanlıkları ve atık kompozisyonu değişmiştir. Atık kompozisyonlarındaki değişim ambalaj malzemesi olarak

kullanılan kağıt, karton, cam, metal ve plastik gibi değerlendirilebilen atıkların çöp içindeki oranının artması; organik atıklar ile kül ve cüruf oranlarının ise azalması şeklindedir. Ülkemizde yılda yaklaşık 25 milyon ton evsel katı atık oluşmakta; bunun yaklaşık % 12'si yani 3 milyon tonu geri kazanılabilir nitelikli atık olarak belirtilen ambalaj atıklarından meydana gelmektedir. Bu sebeple katı atık geri dönüşüm çalışmalarının temelini ambalaj malzemelerinin yeniden değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Sağlıklı ve sürdürülebilir bir geri kazanım sisteminin kurulması için gerekli ilk şart yeniden değerlendirilebilir atıkların temiz olarak toplanması ve türlerine göre ayrılmasıdır. Bu yapılmadığında ambalaj atıkları diğer atıklarla karışarak kirlenmekte, içerdiği yabancı maddede miktarı artmakta ve sonuç olarak geri dönüşüm için

gereken ayırma ve işleme maliyetleri yükselmektedir. Buna göre yeniden değerlendirilebilir atıklar için en uygun toplama yöntemi kaynağında ayırmadır. Kaynağında ayırma ev, okul, işyeri gibi atık üreten yerlerde atığın ayrı depolanması ve toplanması şeklinde olabileceği gibi; atık kumbaraları kullanılarak da gerçekleştirilebilir. CAMSİAD tarafından özellikle büyükşehirlerde atık camların toplanması için kullanılan cam kumbaraları buna bir örnektir.

Geri Dönüşüm Yasal Bir Zorunluluktur

Ülkemizde katı atıkların geri dönüşümü konusunda yapılan çalışmaların eskilere dayandığı söylenebilir. El yordamıyla çöp konteynırlarını ayıklayarak kâğıt ve plastikleri toplayan toplayıcılar veya sokaklarda dolaşarak eski gazete ve hurda kâğıt satın alan hurdacılar geri dönüşümün ilk uygulayıcıları sayılabilir. Konunun yasal altyapısının hazırlanması ve uygulanacak ilkelerin, teknik esasların ve standartların belirlenmesi amacıyla Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanan Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği 14.03.1991 tarih ve 20834 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikte yapılan çeşitli değişikliklerle atıkların kaynağında ayrı toplanmasına yönelik sistemlerin kurulması için belediyelere zorunluluklar getirilmiş; bu sebeple bazı belediyeler tarafından pilot bölgeler seçilerek kaynağında ayrı toplama uygulamalarına başlanmıştır. Ülkemizin en yoğun nüfusa sahip, dolayısıyla çevre konusunda en çok sorun yaşanan şehri İstanbul’da Büyükşehir Belediyesi’nin koordinasyonunda ilçe belediyeleri ile Bakanlık tarafından yetkilendirilmiş olan toplayıcı firmalar arasında sözleşmeler hazırlanmış ve bu

sözleşmelere dayanarak kaynağında ayırma uygulamasına geçilmiştir.

Geri Dönüşüm Konusunda Bize Düşen Görevler

Kâğıt yeniden kullanılabilen atık maddelerin başında gelmektedir. Kâğıt tüketiminin en fazla olduğu yerlerden biri olan okullarda kâğıdın verimli kullanılması ve kullanılmış kâğıtların ayrı toplanması için öğrenciler eğitilmelidir. Ev ve işyerlerinde gazete ve dergiler, defterler, kitaplar, formlar, not kâğıtları, plastik içermeyen ambalaj kâğıtları vb. atıklar bir kumbarada toplanarak çöpe giden kâğıt miktarı azaltılmış olur. Geri dönüşümü yapılabilen bir diğer atık türü olan plastik atıklar ise temizlendikten sonra granül haline getirilerek yeniden ambalaj malzemesi üretiminde kullanılmaktadır. Bu sebeple V, PE, PS, PP, PVC şişeler, plastik bardaklar, deterjan ve şampuan kapları gibi akla gelebilecek her türlü plastik ambalaj malzemesi de temiz olmak kaydıyla ayrı biriktirilerek geri dönüşümü sağlanabilir. Kâğıt ve plastik gibi, alüminyum içecek kutuları, konserve tenekeleri ve spreylere kutuları gibi metal ambalaj malzemelerinin de geri dönüşümü yapılmaktadır. Atıkları ayrı biriktirmenin yanında, herhangi bir ürünü alırken geri dönüşümlü malzemeler kullanılarak üretilmiş olmasına dikkat edilerek üreticilerin geri dönüşüm konusunda daha hassas davranmalarını sağlanabilir. ■

Ev ve işyerlerinde gazete ve dergiler, defterler, kitaplar, formlar, not kâğıtları, plastik içermeyen ambalaj kâğıtları vb. atıklar bir kumbarada toplanarak çöpe giden kâğıt miktarı azaltılmış olur.

Kaynaklar:

1. Türkiye Çevre Atlası, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara, 2004.
2. Kullanılmış Kâğıtların Geri Kazanılması, Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Ankara, 2005.
3. Katı Atık Yönetimi, Prof. Dr. Mehmet BORAT, İstanbul, 2002.

GERİ DÖNÜŞÜM

Murat PAY
Yönetmen

□ 1981 İzmir doğumlu. Marmara Üniversitesi Radyo TV Sinema bölümünü bitiren yönetmen, halen sinema ile ilgili teorik ve pratik çalışmalarına devam ediyor. Bir Yolculuk Öncesi (2004), Kardeşim (2007) kısa filmleri ile Su Damlası (2006) ve söyleşi konumuz olan Geri Dönüşüm (2007) belgesel filmlerini yönetti.

Murat PAY ile 8. İzmir Uluslar arası Kısa Film Festivali Ulusal Belgesel Film Profesyonel Kategoride ödül alan filmi Geri Dönüşüm üzerine konuştuk.

Geri Dönüşüm, kent yaşamının farklı bir yönüne ve çevre duyarlılığına işaret eden, ödül almış bir yapıt. Filmin konusunu nasıl belirlediniz?

Şehirde birçok insan yaşıyor. Farklı farklı meslekler var. Bu mesleklerin kendine özgü özellikler ve kendine özgü çalışmaları var. Kağıtçılar da tıpkı pilavcılar gibi, seyyar kasetçiler gibi, seyyar manavlar gibi, demirciler gibi özgün meslek kollarından biri olarak görülebilir İstanbul için. Hatta yapmış oldukları işin tüketimin arttığı günümüzde ne kadar önemli olduğu da ayrı bir bahis. Bu çerçevede geri dönüşüm konusunda Türkiye'nin önde gelen bir konumda olduğunu bazı araştırmalar ifade ediyor. Bunda kağıtçıların da katkısı büyüktür diye düşünüyorum. Ayrıca kağıtçılar sadece kağıt toplamıyor. Plastik, demir, alüminyum vs. de topluyor. Sokakta gördüğümüz büyük çuvallarına bunları seçerek koyuyor. Daha sonra depolarına geldiklerinde hepsini birbirinden ayırıyorlar. Demiri ayrı satıyorlar, kağıdı ayrı. Dolayısıyla ilginç bir serüven var ortada. Kendi hikayeleriyle de çok paralel. Sabah depodan çıkıp tekrar depoya gelmeleri bir geri dönüş. Topladıkları malzemeleri ayıklayıp satmaları ve tekrar kullanılabilir hale getirmeleri bir geri dönüş. Memleketlerinden gelip biraz çalışıp sonra dinlenmek üzere tekrar memleketlerine dönmeleri bir geri dönüş. Yaptıkları iş hayatlarına paralel bir geri dönüşüm döngüsüne sahip. Tüm bunlar birleşince bu konuyu seçmek de bizim için cazip hale gelmiş oluyor. Gerçekten çok dikkat etmediğimiz, sıradan kabul ettiğimiz bir konu bu. Ancak konu edinildiğinde aslında

çok ilginç detayların olabileceği görülüyor. Filmin çıkış noktası da oldukça ilginç. Çıkış noktası çöpleri taşıdıkları el arabalarının teker-

Kağıtçılar da tıpkı pilavcılar gibi, seyyar kasetçiler gibi, seyyar manavlar gibi, demirciler gibi özgün meslek kollarından biri olarak görülebilir İstanbul için.

leklerinin çıkardığı ses. Gelip geçtiğimiz yollarda sürekli bu insanlarla karşılaştığımız için bu ses de sürekli kulağımıza çalınmış oluyor. Bu insanları dikkat edip de baktığınızda karakteristik yüz ifadeleri olduğunu görürsünüz. Ayrıca yaptıkları işi çok ciddiye alıyorlar. Meslek gibi görüyorlar ve çöpten para çıkarmaktan yüksünmüyorlar. Bunun gibi faktörler onları daha yakından gözlemlememe sebep oldu. Hatta bir tanesine, güzergâhında çöp toplamasına eslik ettik. Depolarına gidip konuştuk. Sesle başlayan süreç onları tanımaya kadar vardı. Sonra çekimlere başladık.

Biraz da çekimlerden bahseder misiniz, böyle bir belgeseli çekmek kolay oldu mu?

Çekimlerimiz aşağı yukarı iki hafta sürdü. Bazı kağıtçılar röportaj vermek istemedi. Hatta ümidimizi kesmek üzereyken tanıştığımız bir depo bizim için büyük umut kaynağı oldu belgesele tekrar sarılmak adına. Ve bu depoda çalışan kağıtçı ağabeylerimizin anlayışları ve misafirperverlikleriyle güzel bir ortam oluştu. Röportajlarımızı yaptık. Ardından kağıtçılarından birisiyle kameramız eşliğinde çekime çıktık. Onun gezdiği yerleri, toplama şekillerini ve tekrar çuvalı dolu şekilde depoya dönüşünü çektik. Kağıtçıların genel bir profilini de ifade etmiş oldunuz böylece...

Bizim tanıştığımız kağıtçılar İstanbul'a kalıcı bir gözle bakmıyorlar. Yani sürekli kalmak üzere gelmiyorlar. Buralara gelip 3-4 ay çalışıp sonra köylerine gidiyorlar. Daha sonra köylerinde 2-3 ay dinlendikten sonra tekrar gelip çalışmaya başlıyorlar.

Filminizi, bir de sizin bakışınızdan dinleyebilir miyiz?

Kağıtçılar ekmeklerini alın teriyle kazanan ve ülke ekonomisine çevreci bir katkı yapan bir topluluk. Vefa'dakiler genelde Niğde ve Aksaray'lı. Civarda birçok kağıt toplama merkezi var. Her kağıt merkezinin bünyesinde çalıştırdığı birçok insan mevcut. Memleketlerinden gelen genç ve orta yaşlı insanlar gurbette çalışıyorlar ve ara ara memleketlerine gidiyorlar. Bu açıdan yurt dışına işçi olarak giden gurbetçilere çok benziyorlar. Ailesini geçindirmek için kağıt toplamaya gelen de var; nişanlı olup evlenebilmek için para biriktirmek üzere kağıt toplamaya gelen de. Hatta çok çalışmayı kafasına koyup, yemesinden içmesinden kesen ve bir müddet sonra kalpten ölen insanlar bile olmuş. Günlük 40-70 YTL arası kazananlar var. Fakat çöpten ne çıkacağı belli olmadığı için işe nasip gözüyle bakılıyor. Kısaca ekonomik temelli sosyolojik

açımları olan bir olgu Vefa'da kağıtçılık.

Sinema açısından dikkat çekici iki imge var. Bunlardan ilki şehrin pisliklerinin/çöplerinin biriktiği çöp kutularından değer üretilmesi metaforu. Metaforun sacayakları şöyle: Bir tarafta şehir hayatı, bir tarafta israf, bir tarafta ekonomik olarak geçimlerini sağlayan insanlar. Bunun dışında dikkat çekici diğer imge ise döngü. İlk önce güzel kıyafetleriyle köylerinden şehre geliyorlar. İkincisi çöp toplayarak kirleniyorlar ve para kazanıyorlar. Üçüncüsü güzel kıyafetler satın alarak ve ceplerinde para ile köylerine geri dönüyorlar. Bu durum sürekli tekrar ediyor.

Kısaca belgeselde İstanbul'un Vefa semti ni mesken tutmuş kağıtçıların hikayesi anlatılmaktadır. Yolculukları memleketleri Aksaray'dan İstanbul'a, oradan da tekrar memleketlerine doğrudur. Şehrin pisliklerinin geri dönüşümle ilk haline gelme çabasına paralel bir hikaye. ■

Bizim tanıştığımız kağıtçılar İstanbul'a kalıcı bir gözle bakmıyorlar. Yani sürekli kalmak üzere gelmiyorlar. Buralara gelip 3-4 ay çalışıp sonra köylere gidiyorlar.

“O, taze et yemeniz ve takınacağınız ss eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”

Nahl 16/14

SÖYLEŞİ

Kerime CESUR
Kerim YATĞIN

İSTANBUL ve ÇEVRE

TÜRKİYE KAYNAĞINDA YANİ EVDE AYRIŞTIRMA OLAYINI BAŞARAMADI. BUNUNLA İLGİLİ HER TÜRLÜ YASAL DÜZENLEME VAR. ANCAK BUNDA ÇEVRE VE ORMAN BAKANLIĞI'NDAN ZİYADE HALKLA DAHA YAKIN OLAN BELEDİYELERE ÇOK BÜYÜK İŞLER DÜŞÜYOR.

Doç. Dr. Mehmet Emin BİRPINAR
İstanbul İl Çevre Müdürü

□ İstanbul'un çevre problemleri nelerdir?

İstanbul, kayıtlara göre on iki milyon olarak görünen, ancak hareketli nüfus ile beraber on beş milyon civarı bir nüfusa sahip büyük bir şehir. Bu yoğun nüfusun çevre ile ilgili doğurduğu bir sürü problem var. Sadece insanlar da değil, İstanbul'da 2,5 milyona yakın araç var. Bunların egzozlarından çıkan dumanlar havayı her gün biraz daha fazla kirletiyor. Yine dünyanın en zor su yolunun İstanbul'da olduğunu bilmek gerek. Yılda 144 milyon metrik ton civarında tehlikeli madde taşıyan 50 binin üzerinde gemi boğazda on iki kez rota değiştirerek şehrin içinden geçiyor. Bu maddeleri taşıyan her bir gemi, bir kaza halinde tahminlerin çok üstünde bir çevre felaketi doğurma riskini beraberinde taşıyor. Çevreyi korumak hakikaten zor bir olay. İstanbul'da 2,5 milyon araç var. Bunlardan sadece 500 bin tanesi egzoz emisyon pulu almış. Maalesef insanımızda da bu konuda bir duyarlılık var. Egzozlardan her gün çıkan karbon monoksit gazları havayı kirletiyor. Bunu insanımız teneffüs ediyor. Binalarımızın, dış yüzeylerine bakıyorsunuz, hep simsiyah. Bunlar hava kirliliğinden kaynaklanıyor.

İstanbul'da İstanbul Sanayi Odasına kayıtlı yaklaşık 12 bin tane sanayi tesisi var. Bunların her biri hem su hem hava hem toprağı kirletme potansiyeline sahip. Biz Gebze'de ilaç atıkları vs. içeren 650 tane tehlikeli madde dolu varil bulduk. Toprağa gömülen bu variller zamanla tahrip olduğundan içindeki atıklar toprağa oradan da suya karışıyor. Nehirlere karışan bu zehirli sular sulamada kullanılıyor. Sebze ve meyveden başlayarak besin zincirinde insana kadar ulaşıyor. Nihayetinde başta kanser olmak üzere türlü hastalıklar ortaya çıkıyor. Bana göre şu çok önemli: Eğer biz Türkiye'de sağlık sektörüne yatırılan paranın azalmasını istiyorsak, çevre ile ilgili yatırımları daha da arttırmalıyız.

Halkımız çevreye karşı yeterince duyarlı mı? Bu konuda ne gibi bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri yapıyor?

Halkımızın bilinçli olup olmadığını birkaç örnekle açıklayabiliriz. Araç sahibi olanlar belli bir zenginliğe ulaşmış kimseler olarak kabul ediliyor, ama daha önce belirttiğim gibi çok büyük bir kesim egzoz emisyon pulu almıyor. Yani egzozundan yakıt sonrası ortaya çıkan gazların havayı

kirletip kirletmediğini ölçtürme ihtiyacı hissetmiyor. O kadar çaba uğraş sonucunda %25'lik bir rakam ortaya çıkıyor.

Bir başka örnek, hepimiz evimizde kızartmalık yağ kullanıyoruz. İstanbul'da üç bine yakın hazır mutfak firması var.

İstanbul il sınırlarının %50'si ormanlarla kaplı. Ormanlık kesimin daha çok kuzeyde şehrin dışında ve yerleşimin de daha çok güneyde olması sebebiyle insanımız var olan yeşili hissedemiyorlar.

Bir sürü fast food, tatlıcı dükkanı var. Bunlar kızartma yağlarını lavabodan döküyorlar. Ya da daha kötüsü birilerine satıyorlar ve onlar tekrar soframıza yemeklik yağ olarak geri dönüyor. Bir litre yağ, denize ulaştığında bir milyon metrekarelik alanı kaplıyor ve orayı oksijensiz bırakıyor. Bu hepimizin evinde yaşanan çok basit bir örnek.

Çevre konusunda öncelikle genç nesillerin eğitilmesi gerek. İstanbul'a has bir ağaç var; "Erguvan". Biz tarihî arka planını da düşünerek "Erguvan Çevre Ödülleri Yarışması" düzenliyoruz. İlk ve orta öğretimde yaklaşık 2,5 milyon öğrenciye ulaşıyoruz. Onlar etraflarında gördükleri çevre problemlerini ortaya koyup bunlara çözümler üreterek, maketlerle bunları sunuyorlar. Bunun yanında resim, fotoğraf ve karikatür yarışması yapıyoruz. Bu yarışmalarda dereceye girenleri ödülleri teşvik ediyoruz. Yapılan bu yarışma ve çalışmalara çok büyük ilgi oluyor. Okullar buna isteyerek iştirak ediyor. Çocuklarımızdan kendi geleceklere sahip çıkmalarını istiyoruz.

Geri dönüşüm ve çöplerin ayrıştırılması ile ilgili ne gibi çalışmalar var? Ayrıştırmanın evde başlaması sağlanamaz mı?

Tabii aslında çöpe giden her şeyin maddi bir karşılığı var. Türkiye kaynağında yani evde ayrıştırma olayını başaramadı. Bununla ilgili her türlü yasal düzenleme var. Ancak bunda Çevre ve Orman Bakanlığı'ndan ziyade halkla daha yakın olan belediyelere çok büyük işler düşüyor. Onların bu işe ön ayak olmaları ve insanları teşvik etmeleri gerekiyor. Avrupa'da nasıl oluyorsa bizde de öyle olmalı. Cam, pet, alüminyum vs. gibi maddelerin dönüştürülmesi gerekir. Bununla beraber bu geri dönüşüm malzemelerini işleyecek sanayi kuruluşları da bulunmalı. Çöpün bir değeri var. Ayrıştırıldığında çok büyük maddi geri kazanımda beraberinde gelecek.

[Bir litre yağ, denize ulaştığında bir milyon metrekarelik alanı kaplıyor ve orayı oksijensiz bırakıyor.]

Nisan 2008

Mesela lokanta gibi kurumlarda hem geri dönüşümünün kolaylığı hem de çevreye daha az zarar vermesi açısından plastik yerine cam kullanılmalı. Bunun yanında ayrıştırma için imkanların oluşturulması gerekir. Benim evimde de kırtma yağları lavabodan dökülüyor. Diyelim ki biriktirdik. Sonrası ne olacak? Nereye vereceğiz, nasıl imha edecek ya da geri dönüşümünü nasıl sağlayacağız? Maalesef bu konudaki imkanlar yetersiz. Türkiye’de yılda bir milyon altı yüz bin ton yağ üretiliyor, bunun tahminen üç yüz elli bin tonu atık yağa dönüşüyor. Biz bunu toptasak -hayali bir şey ama- bio dizel olarak işlense yaklaşık bir milyon YTL’lik daha az yakıt kullanılmış olacak. Yakıtta bizim gibi %90 dışa bağımlı bir ülke için oldukça önemli bir rakam bu.

İstanbul’da her mevsim artık yeşili görür olduk. Ağaçlandırma ve İstanbul’un mevcut ormanlarını koruma ile ilgili çalışmalar nelerdir?

Nüfusun 900 bin olduğu 1946 yılında İstanbul aşığı edebiyatçımız Yahya Kemal’in meclis tutanaklarında yer alan bir tespiti göre, İstanbul’un yaşanabilir yerlerinde -il sınırı değil, şehir içinde; Beyoğlu, Üsküdar, Şişli, Eyüp sur

biyle insanımız var olan yeşili hissedemiyorlar. İstanbul dünyanın en çok yeşile sahip metropollerinden bir tanesi ama sorun bunu insanımızın hizmetine sunamıyor olmamız. Dünyanın pek çok metropolünde şehrin içinde çok büyük parklar vardır. O parkın içerisinde insanlar gezip dolaşabilme, spor yapabilme imkanına sahiptir. Buradaki sorun yeşil ile insanların ayrı yerlerde kümeleşmesinden ve irtibat kopukluğundan kaynaklanıyor.

İstanbul enteresan bir şehir. 1940’lı yıllarda burası Rio De Jenerio ile birlikte dünyanın en güzel şehri yarışmasında finale kalıp en güzel şehir seçiliyor. Daha sonra İstanbul’a Fransız bir mimar olan H. Prost geliyor, çevre planını yapıyor. Mimarın ilk icraatı Haliç’in kenarını, yani Osmanlı’nın sadabad diye kullandığı, insanların pikniğe gittiği, Altın Boynuz diye adlandırılan dünyanın en güzel koyunun etrafını sanayi bölgesi yapmak oluyor. Daha sonra Haliç’in ne hale geldiğini hepimiz biliyoruz. Tüm bunlar yapılırken binlerce tarihî eser yıkılıyor. Planları programları da başkaları yapınca maalesef yeşil diye bir şey kalmıyor.

İstanbul büyük bir endüstri kenti, endüstriden kaynaklanan zararları önlemeye yönelik çalışmalar nelerdir?

İstanbul enteresan bir şehir. 1940’lı yıllarda burası Rio De Jenerio ile birlikte dünyanın en güzel şehri yarışmasında finale kalıp en güzel şehir seçiliyor.

içi bölgesi gibi- yeşil oranı %25’in biraz üzerinde. Yıl 1994 Sayın Başbakanın belediye başkanlığı yaptığı dönem, aynı yerlerdeki yeşil alan miktarı, %1,5. O dönemde yapılan çalışmalar sonucu bu rakam ancak %2,5’lara çıkarılabildi. Ama esas problem şu anda İstanbul’da ağaç dikilebilecek alan yok. Ya bina, ya yol, ya kaldırım ya da başka bir şey. Başka bir şey daha var ki; İstanbul il sınırlarının %50’si ormanlarla kaplı. Ormanlık kesimin daha çok kuzeyde şehrin dışında ve yerleşimin de daha çok güneyde olması sebe-

Az önceki değindiğimiz konuların devamı olarak, 1940 ve 1950’lerde bunlar olurken 1980’lere geliyoruz. Dünyanın en endemik gölü sayılabilecek Küçükçekmece Gölü’ne Meksika körfezinden gelen bir balık türü var. Burada yumurtlayıp, besleniyorlar ve yine aynı yolu takip ederek Meksika körfezine geri dönüyorlar. 1980’den sonra bir içme suyu havzası olan Küçükçekmece Gölü’nün etrafı tamamen sanayiye ve yerleşime açıldı. Ev ve sanayi atıklarının tümü oraya akmaya başladı. Şu anda bir litre su

alamıyoruz. İstanbul'a o kadar çok şey yükledik ki artık İstanbul üç imparatorluğa başkentlik yapmış yorgun bir şehirdir.

Tabii ki sanayi İstanbul'un olmazsa olmazı. Ancak sanayinin de çevreyi kirletmeden faaliyetlerini sürdürmesi önemli. Dolayısı ile sanayiye seviyoruz, ama çevreye duyarlı olmalarını istiyoruz. Sanayi ile geliştireceğimiz büyüyeceğiz, kalkınacağız ama çevreyi mahvetmeden.

Denetimler yeterli midir? Duyarlılığı arttırmak için neler yapılabilir?

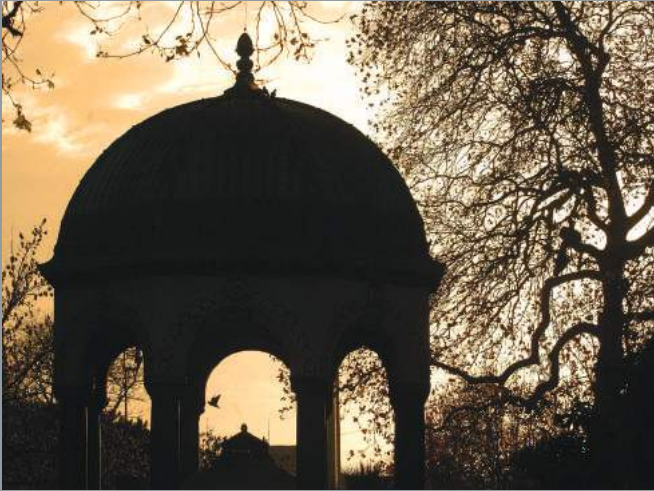
Çevre ile ilgili standardın yükselmesi için dört esasın bulunması gerek. Bunlardan birincisi dünyada da geçerli olan bir standart, millî gelirin artması gerek. İkincisi insanların eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek lazım. Bunda da öncelikle aile ve eğitimcilere çok iş düşüyor. Üçüncüsü gerekli bilgi ve teknolojiye sahip olma. Doğru ve yeterli teknoloji çevreye daha az zarar verecektir. Son olarak denetim sayılabilir. Denetlenmeyen kişi yanlış yapmaya meyyal bir konumdur. Dinde de öyle değil mi? İnsanı her zaman, her yerde gören ve denetleyen bir Allah

eskiye oranla daha caydırıcı olacaklardır.

Çevre örgütlerinin faaliyetleri hakkındaki düşünceleriniz?

Ben çevre ve sivil toplum örgütlerinin çoğalmasından yanayım. Devleti de denetleyen birileri olmalı. Bu örgütlerin yapamadığımız, eksik kaldığımız noktalarda dikkatlerimizi çekmeleri, uyarmaları güzel bir şey. Belki aralarında amaçları farklı olanlar olabilir. Çok fazla zan üzerinden hareket etmemek gerekir. Biz zaman zaman onlarla ne dertleri var, neler arzu ediyorlar, neler yapılabilir diye bir araya gelip konuşuyoruz, fikir teatisinde bulunuyoruz. Şu bir gerçek henüz çevre ile ilgili çok güçlü örgütlere sahip değiliz. Keşke olsa, o zaman bizim elimiz de kuvvetlenir.

Çevre konusunda hepimizin çözümün bir parçası olması gerekir. Çözümde yer almayan problemin bir parçasıdır. Çevre de zor bir problem, çözümü kolay değil. Yavaş yavaş insanlar duyarlılık kazanacak. Bu konuda Batıdan çok geride olduğumuz gerçek. Biz her alanda aynıyız. Trafikte nasıl emniyet şeridi ihlali varsa, kırmızıda geçiliyorsa, çevre ile ilgili aynı şey söz konusu, dağınıklık kültür

inancı kişinin yanlış yapmasına engel olur. Korku insan için bir denetim mekanizmasıdır.

Çevre konusunda da birisi beni gelir denetler düşüncesi sorumluluğu arttıracaktır. Yeni çıkan çevre kanunu çevre konusunda ağır cezaları ihtiva ediyor. Yeni kanun tehlikeli bir atığı bir yere atan, taşıyan ve sahibi ile ilgili 300 bin YTL'den 3 milyon YTL'ye kadar, toprak veya molozu izinsiz taşıyan ve rastgele atana 80 bin YTL, egzoz pulu almayana 539 YTL para cezası öngörülüyor. Tabii bunlar

olarak yaşamımızın her alanında var.

Son olarak şunu aktarayım, yıllar önce bütün atıklarını ayrı toplayan bir ülke olan Almanya'ya bir toplantıya gitmiştik. "Bunu nasıl başardınız?" diye sorduğumda bana, bunu ancak 25 senede başardıklarını söylediler. Biz istiyoruz ki kanunlar çıksın ertesi günde eksiksiz uygulansın. Bu mümkün değil. Ama zamanla olacak. ■

OSMANLI MİNYATÜRÜNDE TABİAT BETİMLEMELERİ ÜZERİNE DENEME

Hesna HARAL
İstanbul Müftülüğü
Arşiv

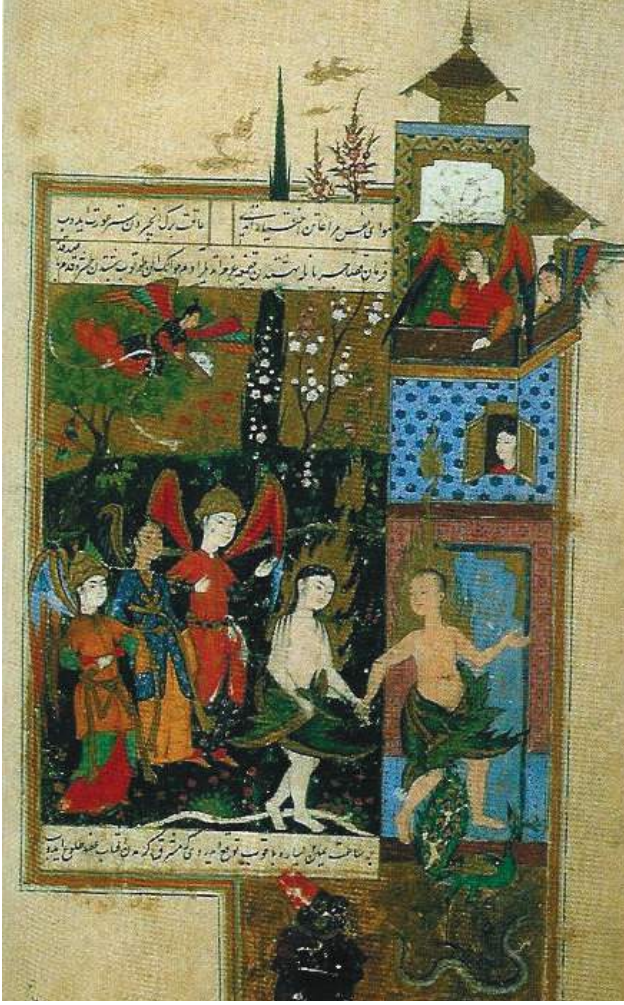
□ Osmanlı minyatüründe doğa betimlemeleri oldukça geniş yer tutar. Farklı türden ağaçların, su kaynaklarının ve tabiat örtüsünün betimlendiği doğa görünümleri gerek albüm resimleri içerisinde gerekse tarih, edebiyat ve coğrafya gibi farklı alanlardan yazmalarda yer alır. Konumuz olan Osmanlı bahçe minyatürlerini anlatmadan önce doğa resimlerine genel olarak göz atmak faydalı olabilir. Bu minyatürleri birkaç başlık atında değerlendirmek mümkündür. İlk grupta albüm resimleri içerisindeki doğa tasvirleri yer alır. Bu tasvirler bir metne bağlı olmadıklarından veya bağlı oldukları metin bilinmediğinden, resimdeki mekanı tanımak pek mümkün değildir. Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde muhafaza edilen Mecmua'nın minyatürlerinde nakkaşın tabiatı resmederken belli şemaları tekrarladığı gözlerden kaçmaz. Yaşamın kaynağı olan su, kimi zaman nazlı bir dere olup minyatürün ortasına yerleşir;¹ kimi zaman daha dingin bir kaynağa, göle kavuşur.² Bazen sonsuzluktan gelip yine sonsuzluğa akar.³ Bazen de kaynağı belli olarak birkaç kola ayrılır ve daha coşkun bir suya karışır.⁴ Bu manzaralarda farklı türlerden ağaçları kolkola görmek mümkündür. Selvi, hurma ve çiçek açmış bahar ağacı tanıyabildiklerimizden sadece bir kaç. Hayat buldukları suyun kenarına sıralanan ağaçların dışında, tepelere genel sahnenin simetrisini sağlayacak şekilde yerleştirilmiş olanları da görmek pekala mümkün.⁵ Çiçekler ve kuşlar, orman örtüsünün hakim renkleri olan yeşil, sarı ve kahverenginin etkilerini kırmak ve gerçek güzelliği taşımak için oraya yerleştirilmişler sanki. Göldeki ördekler, tabiatı güzelleme şakiyan kuşlara oyunlarıyla eşlik ediyor gibidir.⁶

Osmanlı nakkaşının tabiatı nasıl tasavvur ettiğine ve bunu ne şekilde somutlaştırdığına işaret eden diğer bir grup minyatür genelde tarih yazmalarındadır. *Hünernâme*'de⁷ avın yapıldığı mekanın orman veya kale mimarisi ile temsil edilen bir yerleşim yerinin yakınındaki kırık alan olması, sanatçının minyatüründe tabiat unsurlarına bolca yer ayırmasını mümkün kılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman resmin merkezindedir.⁸ Dallarına rengarenk kuşlar tünemiş yapraklı bir ağaç, sultanla aynı düzey düzleme tabiatı temsilen yerleştirilmiş olmalıdır. Resimdeki çiçeklerin hepsi farklı farklı tasvir edilmiştir. Bazısı hatayî formunda bazıları ise pençtir. Ağaca yakın mor bir zambak gerçekçi üslupta resmedilmiştir. Bunun dışında türü tanınmayacak farklı renklerde çiçekler ör-

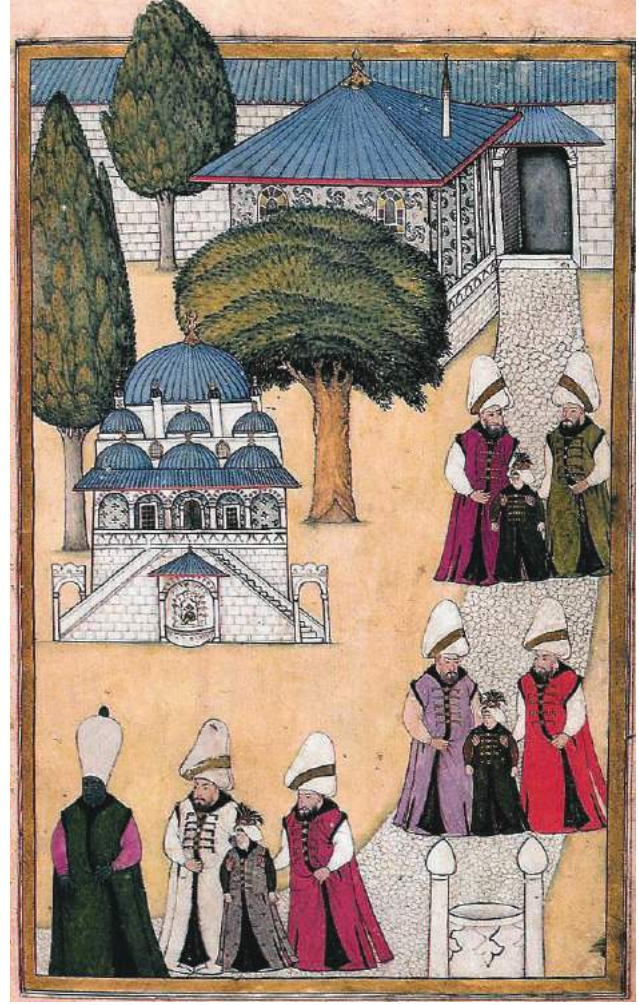
tüyü bezer. Ancak dikkatli bir göz nakkaşın resimdeki her bir çiçeği farklı şekillerde betimlediğini anlayabilir. Bir diğer minyatürde ise yırtıcı bir kuş tutan Sultan Süleyman, başını arkaya çevirmiş ufuktaki üç kuşu izler gibidir.⁹ Maiyetinden biri at üzerinde kucağında bir kaplanı taşır vaziyette gösterilmiştir. Resmin sağ alt köşesinde çok canlı bir tabiat tasviri görürüz. Kırmızı çiçekli bir ağacın etrafına kümelenen kayalar ve avcılardan kaçmaya çalışan kaplan, geyikler ve tavşan hem ava işaret etmekte hem de insandan uzakta yeşeren tabiatı sembolize etmektedir.

Doğa görünümleri ve av sahneleri dışında Osmanlı yazmalarında tabiatı betimleyen üçüncü grup minyatür kent görünümleridir. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* bu bağlamda çok özel bir yere sahiptir. Matrakçı Nasuh'un fırçasından çıkan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferini anlatan yazmanın muhteşem minyatürleri İstanbul kenti ile başlar. Bağdat son duraktır. Farklı bir yol üzerinden tekrar eve İstanbul'a ulaşılır. Burada nakkaş kentlerin en belirgin mimarilerini genel-

de surlar içerisine yerleştirmiştir. Sur dışını ise, kitabın izleyicisine güzergahı belirten dere ırmak gibi su yolları ile, ağaçlarla, çiçek ve otlarla hasıl-ı kelam tabiat unsurları ile donatmıştır. Sanatçısının fırçasından Diyarbakır yemyeşil yansırken,¹⁰ Bağdat¹¹ küçük vahalar dışında vahşi hayvanların dolaştığı bir çöl ile çevrenmiştir. Sulak bir Konya'nın¹² çiçek açmış ağaçlarına karşın, yarı çöl bir Bağdat'ın çalıları ve hurma ağaçları¹³ Osmanlı nakkaşının bitki örtüsünü resmederken görece bir gerçekliğe yaslandığını açıkça ifade eder.

Yukarıda Osmanlı nakkaşının doğayı hangi unsurları ön plana çıkararak tasvir ettiği üzerine birçok misal verdik. Örneklerden yola çıkarak nakkaşının bahçe minyatürlerinde, tabiat görünümündeki unsurları tekrar ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nakkaş bahçe resimlerinde insanı küçük ölçekli bir tabiat ile çevrelemiş ve bahçe içerisine yine insan eli ile yapılmış mimari

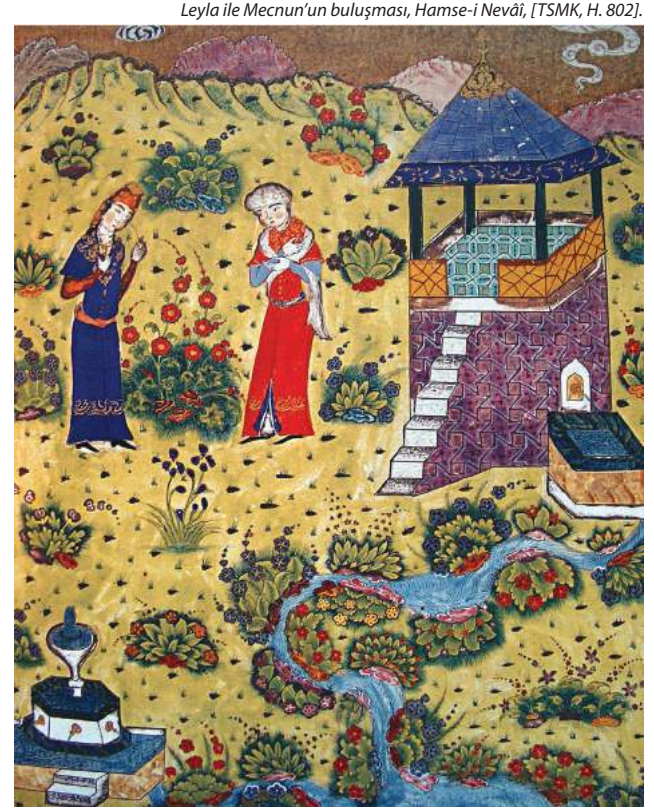
detaylar yerleştirmiştir. Farklı türden ağaçlar, tepeler ve rengarenk kuşlar gibi doğa manzarası minyatürlerinde karşımıza çıkan unsurlar bahçe tasvirlerinde de tekrarlanmıştır. Behram Gur'u Beyaz Köşk'te prenses ile eğlenirken gösteren minyatür bunu destekleyen en güzel örneklerden biridir. Burada mekan bir bahçe,¹⁴ tabiata eklenen ana unsur beyaz bir bahçe köşkü. Geniş yapraklı ağaçların yanında selviler ve köşkün penceresinden gözüken ve derinlik etkisi yapan çam ve çiçek açmış bahar ağacı aynı bahçenin içerisinde resmedilmiş. Siyah köşk önündeki eğlence¹⁵ tüm bunlara ek olarak boyalı hayli uzun kırmızı ve sarı çiçekler dikkatimizi çekiyor.

Bahçe köşklerine ilişkin başka bir betimleme Leyla ve Mecnun'u gösteren bir minyatürde yer alıyor.¹⁶ Bahçe su açısından çok bereketli. Çeşme ve çeşmenin dışında başka bir su kaynağı coşkuyla iki sevgilinin buluşmasını kutlar gibi.

Yukarıda zikrettiğimiz bahçelerin gerçekte hangi mekanlara tekabül ettiğini anlamak pek mümkün değildir. Fakat Osmanlı minyatüründe öyle bahçeler var ki; hangi özel mekan olduğu simgesel yapılarla belirtiliyor. Bu grupta değerlendirilebilecek en güzel örneklerden biri Kubbealtı ve divan toplantısını gösteren *Hünernâme* l'de yer alan bir minyatürdür.¹⁷ Nakkaş Levnî'nin fırçasından çıkan başka bir minyatürde yine Topkapı Sarayı'nın bahçelerinden biri betimlenmiştir.¹⁸ III. Avlu'dan geçirilerek sünnet odasına götürülen şehzadelerin ve onlara eşlik edenlerin solunda, Topkapı Sarayı'nın başkaca mimari unsurlarını tanımak ve taşlık yolu ve başkaca ağaçları tanımak mümkündür.

Osmanlı kitap resminde, bahçelerin tanınabildiği bunların dışında farklı örnekler de mevcuttur. Mesela Fuzûlî'nin *Hadikât'üs-Süedâ*'sındaki bir minyatür¹⁹ öteki dünyaya ait bir bahçeyi yani cennet bahçesini anlatır. Bahçe köşkü diyebileceğimiz yapıdan çıkanlar, Adem ve Havva'dan başkası değil. Nakkaş, resim sahasını delip çıkan selvi ve çiçek açmış bahar ağacı ile cennet ağaçlarını dünyadakilere yakınlaştırıyor. Uçan meleğin kanatları, onun arkasındaki papağan ve bunların ortasında kan kırmızı bir çiçek öbeği cennetin en güzel renklerini oluşturan öğelerden sadece bir kaçıdır.

Osmanlı minyatüründeki tabiat betimlemeleri şüphesiz bu minyatürlerle sınırlı değil başlangıçta da belirttiğimiz üzere sayıları oldukça fazla. Tüm bu minyatürler ve buraya alamadığımız nice örnekler bakarak şu soruyu sorabiliriz? Osmanlı sanatçısını tabiatı böyle dingin ve huzurlu bazen de resimden taşan tutkuyu hissettirecek şekilde betimlemeye iten nedir? Bu soruyu cevaplayabilmek için Osmanlı nakkaşının ya da Osmanlı insanının tabiat ve bahçe telakkisinin ana hatlarını anlamak gerektiği kanısındayım. Allah'ın yeryüzündeki halifesi sayılan insan kavramının ve kainat tasavvurunun, Osmanlı döneminde bahçe üslubunun oluşumunu tanyin ettiği düşünülür. Bahçe kültürünü kuran ana düşünce ise İslâmî cennet tasavvuru ile ilgilidir. Kur'an'ın emirlerine her dem uyan insanın ödülü, içinde ebedi olarak kalacağı cennettir. Cennet ise dünyevî bir bahçe gibidir. Çeşit çeşit meyveli ve gölgeli ağaçlar ve su onun özelliklerinden sadece birkaçıdır. Öte dünyada kavuşmak arzulan Kur'anî cennet olgusu, Osmanlı insanının küçük çevresi olan bahçeyi teşekkül etmesini etkilemiş ve tabiat algısını şekillendirmiş olmalıdır. Böyle bir düşün-

cenin yaygın olduğu ortamda yetişen nakkaş da bahçe ve tabiat betimlerken bu algılayışları sanatına ne ölçüde yansıtmıştır? Cevabı yine sanatçının eserlerinde gizli sanırım. ■

- 1) Doğa görünümü, *Mecmûâ*, [TİEM 1950].
- 2) Doğa görünümü, *Mecmûâ*, [TİEM 1950].
- 3) Doğa görünümü, *Mecmûâ*, [TİEM 1950].
- 4) Doğa görünümü, *Hamse*, [TSMK, H. 1510].
- 5) Doğa görünümü, *Mecmûâ*, [TİEM 1950].
- 6) Doğa görünümü, *Mecmûâ*, [TİEM 1950].
- 7) Kanuni Sultan Süleyman'ın su sığırına ok atışı, *Hünernâme I*, [TSMK, H. 1523]. Resim 6. Kanuni Sultan Süleyman avda, *Hünernâme I*, [TSMK, H. 1523].
- 8) Kanuni Sultan Süleyman'ın su sığırına ok atışı, *Hünernâme I*, [TSMK, H. 1523].
- 9) Kanuni Sultan Süleyman avda, *Hünernâme I*, [TSMK, H. 1523].
- 10) Diyarbakır, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, [İÜK, T5964].
- 11) Bağdat, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, [İÜK, T5964].
- 12) Konya, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, [İÜK, T5964].
- 13) Bağdat, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, [İÜK, T5964].
- 14) Beyaz Köşk, *Hamse*, [TSMK, H. 799].
- 15) Siyah Köşk, *Hamse*, [TSMK, H. 799].
- 16) Leyla ile Mecnun'un buluşması, *Hamse-i Nevâi*, [TSMK, H. 802].
- 17) Topkapı Sarayı avlusu, *Hünernâme I*, [TSMK, H. 1523].
- 18) III. Ahmed'in şehzadelerinin Topkapı Sarayı III. avludan geçirilerek sünnet olacakları mekana götürülmeleri, *Surnâme-i Vehbi*.
- 19) Adem ve Havva'nın cennetten çıkışı, *Hadikât'üs-Süedâ*, [LBL or.7301].

Kaynakça
 Banu MAHİR, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, 2005.
 Metin AND, *Osmanlı Tasvir Sanatları Minyatür*, İstanbul, 2002.

TÜRKÜLER VE TOPRAK MOTİFİ ÜZERİNE

EĞER GÖVERİP DE DOSTTAN OLURSAM
ŞU HALKIN DİLİNE DESTAN OLURSAM

KARA TOPRAK SENDEN ÜSTÜN OLURSAM
BEN DE BU YAYLADAN ŞAHA GİDERİM

Mehtap DEMİR
İstanbul Devlet Konservatuvarı

□ Halkbilim (Folklor), ulusal kültürün tüm verilerini içeren geniş bir çalışma sahasına sahiptir. Türk halk müziği insan, kültür ve müzik üçlüsünün olağanüstü bir terkididir. Yaşamını türkülerle konu eden Anadolu insanı türkülerle düşünür türkülerle konuşur. Türkülerin doğuş nedenlerini düşündüğümüzde bunları ikiye ayırabiliriz. Olgulu-olaylı türküler; toplumu ilgilendiren sosyal, tarihsel ve yaşamsal içerik taşıyan olgulardan ve olaylardan etkilenerek yakılan türkülerdir. Savaşları, kahramanlık konularını, doğa olaylarını, hayati olguları buna örnek verebiliriz. Diğer yanda ise daha bireye dayalı konular; özlem, ölümden dolayı hissedilen acı, ayrılık, sevdâ temaları türkülerle konu olmuştur.

Türk halkının destanlarında, şiirlerinde ve türkülerinde sıkça gördüğümüz “toprak” motifi bize toprak kelimesinin Türkler için yalnızca bir kara parçasını ifade etmediğini açıkça göstermektedir. O halde “toprak”ın anlam haritasını çıkaralım. Mehmet Niyazi Türk Devlet Felsefesi adlı kitabında Türklerin toprağı “Anavatan” kavramıyla eşdeğer tuttuğunu söylemiştir.¹ Toprak, su ve bitkiler, doğanın mev-

simlere göre gösterdiği yaşam döngüsü mitolojik öykülere konu edilmiştir. Anadolu bereketin sembolü toprakla eşdeğer tutulmuştur. Eski ön Asya Türklerinde anne doğurma özelliğinden ötürü toprağın bereketi ile özdeşleştirilmiştir. Günümüzden 4000 yıl öncesine ait bir Anadolu Hitit şiirinde “Dinleyin bu sözlerimi, Toprak serpilip gelişsin. İyice korunsun toprak! Böylece bol bol ürün verirse toprak ana, o zaman şölen yapılınsın” cümleleri anne ve toprak benzetmesini özetlemektedir.

Türk halk müziğinde özellikle ozanlık geleneği içinde toprak motifine sıkça rastlamaktayız. Ozanlık kültüründe en önemli unsur öğüt vermektir. Bu bağlamda dünyanın fani olduğunu vurgulayan, açgözlülüğün ve kalp kırmanın kötü olduğunu anlatan türkülerde, gideceğimiz yerin “kara toprak” olduğu söylenmektedir. Cumhuriyet ozanlarımızdan Aşık Veysel türkülerinde toprak temasını sıkça işlemiştir. “Dost dost diye nicesine sarıldım / Benim sadık yarım kara topraktır” sözleriyle başlayan uzun deyişinde hem aşık vefasız dostlarına hem de toprağın vefasına atıfta bulunmuştur. Bir Erzincan Aşık

Daimî türküsü:

Bu meydanda serilidir postumuz
Çok şükür Mevlâ'ya gördük dostumuz
Bir gün kara toprak örter üstümüz
Çürüdür hey benli benli canlar çürüdür

“Daha senden gayrı aşık mı yoktur” adlı Sivas türküsünde ölüm konusuna değinilmektedir:
Gördüm iki kişi mezar eşiyor
Gam gasavet gelmiş, boydan aşıyor
Çok yaşayan yüze kadar yaşıyor
Gel de bu dünyayı yor deli gönül

Mevlâm kanat vermiş uçamıyorsun
Bu nefsin elinden kaçamıyorsun
Ruhsatî dünyadan geçemiyorsun
Topraklar başına vay deli gönül

Kayseri-Bünyan türküsünde ise sitem ve aşk temasında toprak benzetmesi yapılmıştır. Toprağın şefkatli yar kucağına benzetildiği ender örneklerdendir.
Seyrânî'nin gözü gamla yaş imiş
Aşk u sevda cümle derde baş imiş
Ben bağırını toprak sandım taş imiş
Meğer taşa tohum ekilmez imiş

Tokat yöresine ait bu türkümüzde ise sevdiğinin bastığı toprakları kutsal olarak niteleme sözkonusudur.
Evleri düzde yârim
Ver bana müjde yârim
Bastığın topraklara

Türk halkının destanlarında, şiirlerinde ve türkülerinde sıkça gördüğümüz “toprak” motifi bize toprak kelimesinin Türkler için yalnızca bir kara parçasını ifade etmediğini açıkça göstermektedir.

Kılayım secde yârim

Rize yöresinin hareketli ezgilerine halkının esprili bakış açısı eklenmiştir. İlk bakışta beddua ediliyor gibi zannedeceğimiz bu türküde aslında kıskançlık ve yarini başkalarına vermeme söz konusudur.

Yalı boyu kavaklar (Aman Aman)
Açtı yeşil yapraklar (Haydi Haydi)
Ben almadım o yari (Aman Aman)
Alsın kara topraklar (Haydi Haydi)

Bursa türküsünde ise evdeki kapların toprak malzemedan yapıldığı vurgulanır.

Ocakta süt pişiyor, toprak tenceresinde
Gel yârim konuşalım mutfak penceresinde

Sivas yöresinin türküsünde ise toprağa övgü vardır. İnsanoğlunun toprağın verimliliği ve yüceliği karşısında duyduğu hayranlık ve gıpta bu türküye de konu olmuştur.

Eğer göverip de dosttan olursam
Şu halkın diline destan olursam
Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan şaha giderim

Rumeli türkülerinden bir savaş ve kahramanlık türküsü örneği, o dönemin atmosferini ve savaşın acımasızlığını betimlemektedir..

Yemen Yemen şanlı Yemen
Toprakları kanlı Yemen
Ben Yemen'e dayanmam
Nazlı yardan ayırlamam ■

1) s. 26.

İNSAN-TABİAT İLİŞKİSİ EKSENİNDE DERSU UZALA

**DERSU ŞEHİRDE AİLENİN TÜM İYİ NİYETLERİNE RAĞMEN RAHAT EDEMEZ;
ANLAYAMADIĞI ŞEYLER VARDIR. SUYUN PARAYLA SATILMASINI ANLAYAMAZ.
İHTİYACI İÇİN AĞAÇ KESMESİNİN ENGELLENMESİNİ ANLAYAMAZ. İNSANLARIN
KENDİLERİNİ KAPALI KUTULARA - BETON EVLERE - MAHKUM ETMESİNİ ANLAYAMAZ.**

Murat PAY
Yönetmen

□ Sinemanın mekânla kurduğu ilişki zamanla kurduğu ilişkinin hemen ardından gelir. Aslında filmsel zamandan bahsettiğimizde filmsel mekândan da bahsetmiş olduğumuz için bir bütün hakkında konuşmuş oluruz. Ayrılmaz bir bütünlüğe sebebiyet veren asıl ortak nokta ise mekân duygusudur. Bu açıdan mekân, sinemada zaman aracılığıyla kavranan ikincil fakat önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Mekân duygusu, mekânın bizatihi zaman aracılığıyla seyirciye bıraktığı bir izdir çünkü. Mizansenin dile geldiği zaman parçacıkları bir mekâna sığır ve seyirciyi gösterilen mekânın dışına doğru bir yolculuğa teşvik eder. Bu teşvik seyirciye tabakta sunulan bir tecrübeydir esasında, birçok tecrübe arasından ayıklanmış ve büyük bir iti-

nayla hazırlanmış. Tabii olarak tecrübenin göze görünür kılındığı olay parçacıkları vardır. İşte filmsel mekân derken asıl kastedilen de budur; anlatılmak istenenin aracılığını yapan, olmazsa olmaz bir unsur.

Aslında seyirci olarak film izlerken karşılaştığımız mekânların bir tecrübe unsurunun süzgecinden geçtiğini fark etmemiz bir hayli zor. Gerçeği algılamada beş duyu arasında önemli bir konumda duran gözün aynı zamanda insanın yanılma ihtimalini de fazlasıyla arttırdığını biliyoruz. Bu açıdan sinema sanatçısının seçtiği tecrübe dilimlerinin yanılmayı ortadan kaldıran, gerçeğin perdelerini aralayan bir yapıda olmasını öngörüyoruz. Peki gözün gördüğü üzerinden yola çıkan sinema sanatının yanılma ihtimalini ortadan kaldırın

bir yapıya kavuşması nasıl mümkün olacaktır? Bu sorunun cevabı sinema terimleriyle belki şu şekilde olabilir: İnsanın varoluşsal sorularını filmsel zamana uygun filmsel mekânlarda dile getirmekle.

Filmsel zaman ve filmsel mekânla ilgili bu girişin ardından insanın çevreyle/mekânla ilişkisini (yine film şeritlerinde çevreyi/mekânı göstererek) anlatan sinemayı biraz daha anlayabilmek adına bir film üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyorum. Böylelikle sinemanın mekânla kurduğu felsefi ilişkinin insanın dünyada mekânla kurduğu ilişkiyle ne kadar paralel bir özellik taşıdığını tespit edebiliriz.

Akira Kurosawa imzalı Dersu Uzala, Sibiryâ'da topografik araştırmalar yapmak üzere bâkir arazilere giden bir grup askerinin hikâyesiyle başlar. Askerler yolculukları esnasında Dersu adında Moğol bir avcıya rastlarlar. Civarda avlanarak ve belli yerlerde inşa ettiği kulübelerde kalarak yaşayan Dersu Uzala, askerlerin lideri Yüzbaşı'nın rehberlik teklifini kabul eder. Böylelikle askerlerin tabiattaki yolculukları Dersu önderliğinde devam eder.

Filmin iki kahramanı vardır: Birisi eğitilmiş ve kültürlü Yüzbaşı, diğeri tabiatı evi olarak kabul etmiş avcı Dersu. Tabiatla uyumu dikkat çekici olan Dersu, belki görünüşte avcılıktan başka bir şey bilmez ama bilgece bir yaklaşıma sahiptir. Bunu fark etmeyen şehirli askerlerin, Dersu'ya karşı ilk zamanlardaki tutumları bir hayli küçümseyicidir. Yolda gördüğü bir iz üzerinden oradan bir erkeğin geçtiğini söylediğinde kendisine gülen askerlere ciddiyetle verdiği cevap dikkate değerdir: "Gözleriniz bunu görmüyor mu?" Bu durum askerler kadar onun için de şaşırtıcıdır. Dersu'nun önsezileri Yüzbaşı'yı da etkilemeye başlar. Çünkü Dersu mekânın dilini anlamaya yatkındır. Bu yatkınlığı, tabiatın kendisiyle konuşmasını eylemlerine yansıttıkça derecede dürüst kılar onu. İstirahat ettikleri kulübeden ayrılırken kendilerinden sonra gelecekler için kulübeye tuz, pirinç ve kibrit bırakılmasını ister. Duyarlılığı, şehirli askerlerin anlayamadığı sezgilerinin bir bir doğrulanmasıyla onaylanır film boyunca. Yağmurlu bir havada kuşların civıltısını duyan Dersu, yağmurun dinip güneşin açacağını önceden bilir ve herkesi yola çıkarır. Askerler bu tip önsezilere yavaş yavaş alışır. Bir mola

esnasında ateşe, havaya, suya ve toprağa canlı/adam demesi askerler tarafından anlaşılmaz. Ama zaman geçtikçe Dersu'nun tabiatla kurduğu iletişimin ne kadar sağlıklı olduğu ortaya çıkacaktır. Dersu da kimi zaman askerlerin bazı davranışlarına anlam veremez. Me-

Dersu Uzala'nın seyirciye hissettirdiği uyum fikri, filmsel mekân olarak güzel tabiat görüntüleriyle kendini gösterir. Ortaya çıkan mekân duygusu da uyum fikrinin altını çizer.

sela askerlerin eğitim için şişe vurma talimlerinde şişeyi neden kırmak istediklerini merak eder. Çünkü onun için şişe ormanda zor bulunur bir şeydir ve ihtiyaçtır. Onun yerine askerlere şişenin aslı olduğu ipi vurması karşılığında şişeyi alıp alamayacağını teklif eder. Duyarlılığı Dersu'nun avcılık zanaatına da yansır; sallanan ipi uzaktan rahatlıkla vurup şişeyi kullanmak üzere yanına alır.

Tabiat-insan arasındaki ilişkinin seyrinin en açık ortaya çıktığı yer Yüzbaşı ve Dersu'nun kayb olduğu sahnedir. Sinema tarihinin etkileyici sahnelerinden biri olarak da hafızalarda yer edinmiştir bu sahne. Araştırma yaptıkları gölün civarında kaybolan iki kahraman, akşamın yaklaşmasıyla kendilerini dondurucu bir fırtınanın beklediğini bilirler. Yüzbaşı telaşa düşer; olanca çabasıyla pusulasını kullanır, silahıyla haber maksadıyla havaya ateş eder ve bir çözüm üretmeye çalışır. Fakat bunların hiçbirisi işe yaramaz. Dersu, düşülen zor durumun farkındadır; hemen Yüzbaşı'ya etraftaki otları kesmesini söyler. Neden yaptığını bilip anlamadan Dersu'nun istediklerini yerine getiren Yüzbaşı, görünüşte her türlü teknik donanımına sahipken tamamen çaresiz kalmıştır. Tabiatın diline kulak verecek kadar sezgileri de gelişmemiştir. Nihayetinde gece için otlardan oluşan küçük bir kulübe yapılmıştır. Yüzbaşı bu durumu sabah uyandığında fark edecektir. Dersu'nun zekası ve soğukkanlılığı hayatlarını kurtarmıştır.

Yüzbaşının Dersu'ya olan hayranlığı ciddi bir arkadaşlığa evrilmiştir. Yıllar sonra tekrar aynı yere araştırma yapmak üzere geldiğinde Dersu'yu bulacaktır. Filmin bu ikinci kısmında Dersu'nun yaşlılıkla beraber tabiattaki yaşam mücadelesinin de yavaş yavaş köreldiğini görürüz. Gözleri artık eskisi kadar keskin değildir. İşte tam da bu noktada Yüzbaşı'nın Dersu'yu kendi evine/şehre götürme teklifi, Dersu için sonun

başlangıcı olacaktır.

Dersu şehirde ailenin tüm iyi niyetlerine rağmen rahat edemez; anlayamadığı şeyler vardır. Suyun parayla satılmasını anlayamaz. İhtiyacı için ağaç kesmesinin engellenmesini anlayamaz. İnsanların kendilerini kapalı kutulara -beton evlere- mahkum etmesini anlayamaz. Tüfeğinin bakımı için havaya ateş etmesinin engellenmesini anlayamaz. Nihayet Dersu ait olduğu topraklara geri döner.

Filmin tabii olan ve tabii olmayan üzerine geliştirdiği söylem dikkat çekicidir. Genel anlamda bir uyumdan bahsedilir; insanın etrafındakilerle/çevreyle olan uyumu. Nitekim askerlerin silahlı olmalarına karşın (ki bu bir güçtür ve hükmetme aracıdır) bazı durumlarda tamamen çaresiz kalmaları, uyum fikri üzerine seyirciyi sürekli düşünmeye itmektedir. Bunun yanında Dersu'nun tabiatla uyumu onu zeki, soğukkanlı, yardımsever gibi sıfatlarla donatmaktadır. Tabiatın kendisine fısıldadıklarını duyabilen kahramanın aynı zamanda eylemlerini de bu iletişime göre düzenlemesi önemli gözükmemektedir; şehirli insanı/Yüzbaşı'yı etkileyen de budur. Bilir ki Dersu'nun önsezileri güçlüdür ve muhakemesi iyi çalışır.

Filmin sonunda Dersu'nun şehre gitmesi trajik olanı çağırıştırır. Bu açıdan Dersu'nun düştüğü durum, tabii bir ilişkinin yitiminin insanın kendisini zor bir durumda bırakacağı şeklinde yorumlanabilir. Sonuçta Dersu'nun tabiatla kullandığı dil, şehir ortamında geçerli değildir. Fakat burada şehir ortamı ile tabiatı iki ayrı kutupta yerler olarak düşünmemek gerekir. Filmde bu denge hali özellikle gözetilmek istenmiştir. Şehirli insanın tabiatla kurduğu ilişkiyi, şehrin de aslında tabiatın bir köşesine kurulduğunu dikkate alarak düşündüğümüzde film, ciddi varoluşsal sorularla seyirciyi düşünmeye itmektedir: İnsanın mekânı neresidir? İnsan nerede yaşar? Mekân nedir?...

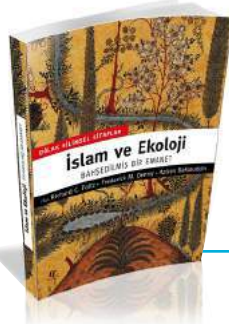
Dersu Uzala'nın seyirciye hissettirdiği uyum fikri, filmsel mekân olarak güzel tabiat görüntüleriyle kendini gösterir. Ortaya çıkan mekân duygusu da uyum fikrinin altını çizer. İnsanın yaratılmış olanı anlama gayretinin ne kadar da önemli olduğunu hissederiz film boyunca. Dersu'nun yüzündeki kırışıklıkların nasıl bir tecrübeyi taşıdığını anlarız. Dersu Uzala, seyirciyi dingin bir yolculuğa davet eder; bir o kadar sakin, bir o kadar anlamlı. ■

Akira Kurosawa

Kitabın K'si

İSLÂM VE EKOLOJİ “BAHŞEDİLMİŞ BİR EMANET” Kerim YATĞIN İmam-Hatip

□ 1996-1998 yılları arasında Harvard Üniversitesi Dünya Dinleri Araştırma Merkezi'nde “Dünya Dinleri ve Ekoloji” konusu üzerine konferanslar dizisi düzenlenmiştir. Bu konferans dizisinin üçüncüsü olarak 1998 yılının Mayıs ayında yapılan “İslam ve Ekoloji” adlı konferans Afrika, Asya, Orta Doğu, Avrupa ve Amerika'ya kadar pek çok ülkeden seçkin İslâm bilginlerini bir araya getirmesi açısından oldukça önemlidir. Konferanstaki sunumlar Richard C. Foltz, Frederick M. Denny ve Azizan Baharuddin editörlüğünde kitaplaştırılarak 2003 yılında Harvard yayınları arasında yayımlanmıştır. Nurettin El-Hüseyni'nin İngilizce aslından Türkçe'ye kazandırdığı bu kitap 2007 yılında Oğlak Yayınları tarafından basılmıştır. Kitapta Seyyid Hüseyin Nasr, İbrahim Özdemir, Richard C. Foltz, L. Clarke, Sadiye H. Çiştî, Farzaneh Milani, Nawal Ammar'ın da aralarında bulunduğu yirmi altı katılımcının sunumları yer almaktadır.

Eserde ilk olarak Kur'an Perspektifi ile çevre ahlâkı anlayışını ortaya koymaya çalışan İbrahim Özdemir; çevre ahlâkını, Kur'an'a dayalı bir doğa ve insanlık anlayışının mantıksal neticesi olarak kabul ederek, Kur'an'ın değer sisteminin bir çevre ahlâkı geliştirmek ve inşa etmek için gerekli unsurlara sahip olduğu sonucuna varmaktadır. L. Clarke da tasavvufun temel felsefelerinden biri olan doğanın canlı olduğu anlayışını Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden örneklerle bizlere aktarmaktadır. İnsan fıtratı ve çevre ilişkisi üzerine yazan Sadiye H. Çiştî ise fıtrat-çevre ilişkisini şöyle ifade etmektedir: “Bütüncül bir dünya görüşüne karşı sergilenen bireysel ilgisizliğin ve kayıtsızlığın kaynağı insanoğlunun Allah'tan kopuşu ve buna eşlik eden bir süreçle, insanların kendi doğalarından kopuşudur. Kur'an-ı Kerim mesajında

ortaya konan esasa göre, insanoğlu ve Allah arasındaki ilişkinin düzelmesi ile çevreye karşı diğerkâm içgüdüye yeniden kavuşmak mümkündür.”

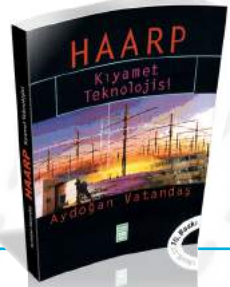
Kitapta ana çizgisini Seyyid Hüseyin Nasr'ın çizdiği İslâm ve çevre ilişkisi “(Yeniden) Yorumlama Güçlüğü” başlığı altında ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra “Çevre ve Sosyal Adalet”, “Sürdürebilir Bir Toplum Doğru”, Cennet Metaforu Olarak İslâmî Bahçe” gibi başlıklarla İslâm- çevre ilişkisi ortaya konmaktadır.

Geçmişte dünya dinlerinden hiçbirisi bugün karşı karşıya olduğumuz türden bir çevre kriziyle yüzleşmek durumunda kalmamış olsa da dinler, doğaya yönelik tutumlarımıza biçim vermede kilit bir rol üstlenir. Genelde tüm dünyada, özelde İslâm dünyasında gerek insanlar gerek hükümetler, muhtelif sorunlara ilgi duymaktadırlar. Ama hayatın manevî ve dinsel boyutları dışında hiçbir şey günümüzde, çevre krizinden daha önemli ve üzerinde daha çok durulmaya değer görülmemektedir. Bu kriz yerkürenin doğal ekolojik sisteminin yanı sıra insan ortamını, soluduğumuz havayı, tükettiğimiz besinleri, içtiğimiz suyu hatta vücudumuzun işleyişini saran bir boyuttadır. Ayrıca dünyadaki hayatın bütün dokusuna özgü uyumu ve insan hayatını mümkün kılan sistemi tehlikeye düşürmektedir. İşte tüm bunlara deva olabilmek adına bir araya gelen seçkin bilim adamlarının kaleminden çıkan bu eser, bizlere farklı ufuklar açarak kütüphanemizde bulunmayı hak etmektedir. ■

HAARP: Kıyamet Teknolojisi

Kâmil BÜYÜKER

Müezzin-Kayyım

□ Küresel ısınma, ani iklim değişiklikleri, son günlerde yayın dünyasının da ilgi duyduğu popüler konular arasında yer almakta. Tüm insanlığı ilgilendiren bu derin ve çetrefilli konuda farklı minvalde ve bakış açısıyla yazılmış kitaplar şimdilerde raflarda yerini alıyor. Bunlardan en ilginç olanı “HAARP - Kıyamet Teknolojisi” adıyla yayınlandı. Kitap, yayınlandığı tarihte (2006) epey ses getirmişti. Kitabın yazarı daha önce de Armagedon ve Apokalipse isimli kitaplarla dikkat çeken Aydoğan Vatandaş. Bu eserinde kıyameti, daha doğrusu küçük kıyameti tetikleyen, insanı dehşete düşüren bir projeye ve konuyla ilgili iddialara yer veriyor.

Derin bir projenin adı HAARP

Kısa adı HAARP (High Frequency Active Auroral Research Project) olan proje aslında ABD tarafından geliştirilen, iyonosfer tabakasının özellikleri ve davranışları hakkında bilgi toplamayı amaçlayan, iyonosferden gerek sivil, gerekse askerî maksatlara yönelik muhabere ve gözetleme sistemleri için daha iyi nasıl faydalanılabileceğinin araştırıldığı bir programdır. Araştırmancının yürütüldüğü merkez Alaska eyaletidir. Programın amacı kitapta şu şekilde açıklanıyor: Yüksek frekansta çalışan iyonosferik araştırma cihazının geçici olarak iyonosferin belirli bölgelerini harekete geçirerek bilimsel araştırmalar yapmasıdır.

Kitabı ilginç kılan husus HAARP projesinin 17 ağustos 1999 Gölcük depremiyle irtibatlandırılmasıdır. Depremi hemen akabinde yazılıp çizilen hususlar da bu konuda şüpheleri artırmaktadır. Acaba dünyanın dengesini bozacak silahlanma çalışmaları ve projeleri gerçekten var mıdır? Yapay deprem, yapay sel felaketleri tezi doğru mudur? ABD gerçekten sismik bomba denemesi yapmış mıdır? Projenin ciddiyeti öyle ki kitabın sonunda ek olarak verilen Harp Akademileri Bülteni (Nisan 2002), Kara Kuvvetleri Komutanlığı Bültenlerine (Ekim 1999) de yansımıştır. Yayınlanan makalede yıkıcı, tahrip edici, tabiatın işleyişini altüst eden Deprem Tetikleme

Silahlı, Elipton Silahlı, Elektromanyetik Ateş topu, Nükleer Silah gibi bir dizi silah ve proje ismi veriliyor.

Tesla projesi, HAARP ve dünyayı bekleyen tehlikeler

Sismik oynamalara neden olacak ilk çalışmalar Amerikalı Sırp Fizikçi Nikolo Tesla (1856-1943) tarafından gerçekleştirilmiş. Tesla'nın gerçekleştirdiği çalışmalardan biri olarak 28 Temmuz 1976'da Çin'in Tangsman kentinde yaşanan 650 bin'in üzerinde insanın öldüğü deprem gösteriliyor. Öyle ki Tesla, 1900'de şunları söylemiş: “Atmosferdeki nemin bizim müdahalemizle yağmur olarak avucumuza düşmesine az kaldı.” Tesla projesi ve HAARP projesi temelde aynı amaca hizmet ediyor gibi görünüyor.

Yazara göre Tesla'nın icat ettiği düzeneğin, Kaliforniya'daki San Andreas fay hattında olacak bir deprem öncesi kullanılması düşünülmüş. Gaye ise fay hattındaki enerji birikimi yüksek düzeye çıkmadan, suni depremlerle deşarj ederek boşaltma. Bu iş için düzenek kuruluyor ve deneyler yapılıyor. Yer olarak da fay hattı benzerliği dolayısıyla Kuzey Anadolu fay hattı ve dolayısıyla Gölcük bölgesi seçiliyor. Çalışmalar sürüp giderken 17 Ağustos'ta açığa çıkan enerji ile birlikte gece saat 3'te büyük bir deprem zuhur ediyor. Olay sonrasında kurulan düzeneğin kalıntılarının ortadan kaldırılması ile dışarıdan masumane yardım çağrılarının olayı delilsiz kapatmak maksadına matuf olduğu iddia ediliyor. Yaşananlar ve olayın görgü tanıklarının “büyük bir ateş topu”nun suyun altından çıktığını iddia etmeleri de okuyucuları bu durumun depremden öte bir şey olduğu iddiasını dikkate almaya davet ediyor.

Bu konuda yazılıp çizilenler, bilimin, tabiatın dengesini çok ileri boyutlarda değiştirebileceğine dair inançları kuvvetlendirmektedir. ■

HAARP, Kıyamet Teknolojisi, Aydoğan Vatandaş, 190 sayfa, Timaş Yayınları, 2006.